Padabhavarthacandrika
Srikanta Bhatta
Folio - 36

INDIRA GANDHI NATIONAL CENTRE FOR THE ARTS

RECORD NO. 82	LANGUAGE: Sanskrit
ROLL NO. 6 Date of Filming 1-12-95	
ACC NO. 6916	SCRIPT: Devanagri
CATNo. 5899	
Bundle No.	
DEC NO. /R. NO.	MATERIAL: Paper
DESCRITIVE CATALOGUE/TRIENNIAL CATALOGUE VOLUME : II	
AUTHOR: JAYADEVA	NO OF FOLIOS ~~PAGES~~: 36
TITLE: GITAGOVINDA	COMPLETE/~~INCOMPLETE~~
	DATE: V.S. 1753
WITH OR WITHOUT COMMENTARY: With commentary by Śrikānta Bhatta	REMARKS: comm. Padabhāvārthacandrikā
SUBJECT: Laghukāvya	LOCATION: Vrindaban Research Institute VRINDABAN

Padabhāvārthacandrikā
Srikanta Bhatta
Folio - 36

यं

श्रीगणेशो जयति॥ समस्तगोपसुंदरीविलाससारसंजितः। कौतुभावुकांगभूमनोजमानहारिः १ गीतगोविंदटीके पदभावार्थचंद्रिका। मल्हारुकेन्दोनगरभासरस्तेनिविनम्र
ते २ नोदाहरंति विशारदाः सुरतांतिक संगरां इतिश्रीपरमानंदातिविवर्णनमीयते २ अथेनत्काव्यस्यादशाधूर्गीयस्य निर्विघ्नसमाप्त्यर्थमाशीष्टदेवताराधामाधवस्मरण
लक्षणमंगलमाशास्त्राचरति। मेघैरित्यादिना। राधामाधवयोः रहः केलयः एकांतक्रीडाः जयंति सर्वोत्कर्षेण वर्त्तंते कथंभूतयोः इत्यमनेन प्रकारेण नंदनिदेशतो नंदस्याज्ञया च
लितयोः प्रस्थितयोः नंदनिदेशमेवाह। त्वमेवेति। हेराधेनमम्सा त्वमेवेमं कृष्णं गृहं प्रापय अतएव राधाः कोपांके। वालोयं पलायनेनाव ह्रमानीतः तस्मात्त्वमेवेमं प्रापयेति हेतोः
पतोयं रूपेण नक्तं राधे भीरु वीत्वालत्वाद्भयशीलः। भयहेतुं त्वं नरमपि मेघैरिति। अंबरमाकाशं मेघैर्मेदुरं स्निग्धं वनभुवः वनभूमयः तमालद्रुमैस्तमालवृक्षैः श्यामाः। क्वेज

मेघैर्मेदुरमंबरं वनभुवः श्यामास्तमालद्रुमैर्नक्तं भीरुरयं त्वमेव तदिमं राधे गृहं प्रापय। इत्थं नंदनिदेश
तश्चलितयोः प्रत्यध्वकुंजद्रुमं राधामाधवयोर्जयंति यमुनाकूले रहः केलयः॥

यंतीत्यनन्वयः. प्रत्यध्वेति यमुनायाः कूले प्रत्यध्वकुंजद्रुमं अध्वनि २ कुंजे २ द्रुमे २ इत्यर्थः अध्वनः कुंजद्रुमान्लक्ष्यीकृत्येति। ना अज्ञापनं नक्तं भीरुमिमं गृहं प्रापयेत्यत्र। एतस्मान्नादेशो
क्लिष्टापायोच्चेन रतिः स्वेच्छा एवादेशो कथंनस्यादिति न वाच्यं। अन्यादेशविषयाभावात्। विशिष्टकथनस्य पुनरतिवैशिष्ट्यवाक्यस्यान्वादेशः प्रोच्यते इत्यत्र भीरुरित्यने
न भीरुत्वविशिष्टतयान विशिष्टं पुनः कथनमिति किं स्तिव्र निपाद्य पुनरनुद्यतेसो न्वादेश इति श्रीपतिदत्तः अंवांर्थं। निवासस्थानमर्हः अयदाघाचनक्तं राजनाविस्मपि
स्नेभीरुकभीलुकाइत्यपि निर्देशः शासनानि निवं निकुंजकुंजेगृहेनेलनोद्दिविहितोदरे एकांतार्थं रहोव्ययं १ राम १

अथ राधिकासाधारणप्रत्यर्थसफलजनमनोरमशृंगाररसगर्भगाथकेलिवर्णनरूपं काव्यं क्रियत इत्यभिधेयं प्रतिजानीते
वाग्देवतेत्यादि जयदेवकविः एतां गीतगोविंदाख्यां प्रबंधं करोति कीदृशं श्रीकृष्णश्रीराधारूपपद्मावतीचरणवास्कदेवः कृष्णस्य
रतिकेलिः कथयासुरतक्रीडानुवर्णनेन समेतं युक्तं नतु वासुदेवकेलिवर्णनं च कुत्रचिदपि वर्तते इति किमनेनेत्यत आह
वाग्देवतेत्यादि वाक्स्वरूपायादेवता सरस्वती तस्याश्चरितेनासा दिमाधुर्यादिगुणसंपन्नलोकोत्तरकाव्यरचनारूपेण
विचित्रं चित्रमालेखं तेन युक्तं कृतं चित्ररूपं सम्यग्यस्यतादृशं अत्र सकलजनानां दृक्काविलेन नानावर्णमयत्वेन च वाग्दे
वताचरितस्य चित्रत्वेन रूपणं चित्रं विविधकविता रूपमदायनत्वेन कृष्णकेलिवर्णनादिना संसारतापसंतप्तस्य कविजन
नविश्रामस्थानत्वेन सप्रतनस्य रूपितं अपरमपि गृहे विविधपुष्पिकात्वात्ने रेखामिश्रितं भवतीति ध्वनितस्य प्रायशः चित्रकृष्णके
लिवर्णनं सुरतप्राथमिकं प्रवर्तते तथापि पूर्वं वर्णनमपिलोकोत्तरं पूर्वमस्या प्रस्तमाविनं हृन्मनिचमत्कारकारि भविष्य
तियथा कुरूपेरभिधीयमानए वार्थोन वक्रतानाम्ना अंगिमपि रूढेन समेवश्रोतृजनं चमत्कारं करोतीति नानर्थको भयं प्रयास
इति भावः पुनः कीदृशः कविः पद्मावती नाम जयदेवपत्नी तस्याश्चरणयोर्यच्चारणं सेवा तस्यांनर्तनमिति यावत् तेन चक्रव
र्तीसार्वभौम इव सदानंदमयत्वादित्यर्थः यद्यपि पद्मावतीचरणचारणचक्रवर्ती नटसार्वभौम इत्यर्थः एतेन कविः कृ
ष्णनाम्नाधिकं शृंगारित्वं च ध्वनितं तेन सरसकाव्यकरणाधिकारः सूचितः तदुक्तं शृंगारी चेत्कविः काव्ये जातं रसमयं जगत्

वारण वाग्देवताचरितचित्रितचित्तसद्मा पद्मावतीचरणचारणचक्रवर्ती श्रीवासुदेवरतिकेलिकथासमेतं करोति जयदेवक मेन
विः प्रबंधं २ यदि हरिस्मरणे सरसं मनो यदि विलासकलासु कुतूहलं मधुरकोमलकांतपदावलीं शृणु तदा ज
यदेवसरस्वतीम् ३

स एव वेदशृंगारी सर्वविरसतां अन्यदिति केचित्तु पद्मावतीसंज्ञादित्यैः स्वाहृतिपद्मावती लक्ष्मीः तस्याश्चरणयोर्विषयभूत येषा
चरणचक्रवर्ती नटसार्वभौमः इत्यादिना सदा लक्ष्मीराधनपर इत्यर्थः एतेन दारिद्र्यराहित्यं सूचितं दरिद्रेण शृंगारादिरसोदि
नलायत इति भाव इत्याहुः आलेख्यार्थयोश्चित्रमित्यमरः ग्रहं गेहे देवस्थितेनेत्यमरः प्रतिकेति नेमितिनय चरणभृत कृष्णी
लवाद्यपि २ संप्रति प्रेक्षावत्प्रवृत्त्यर्थमितर काव्यापेक्षया स्वकाव्यस्योत्कर्षकथयन्नेव प्रकृतकाव्यस्याधिकारिप्रयोजने आह
ह यदीत्यादि हे सज्जनाः यदि हरिस्मरणे कृष्णानुचिंतने मनः सरसं सानुरागं यदि च विलासकलासु विलासः स्त्री
णां तत्तद्विचेष्टा तासु कलासु क्रीडासु कुतूहलं कौतुकं तदा जयदेवस्य कवेः सरस्वतीं वाणीं शृणु कीदृशीं जयदेवसरस्वती
मधुरकोमलकांतपदावलीं मधुरत्वं द्विविधं शब्दाश्रितमर्थाश्रितं च तत्र शब्दमधुरत्वं प्रथमरूपं समरत्वं अर्थमधुरत्वं तो वस्वत्वं वि
दग्धं नयुक्तमधुरत्वं कोमलत्वमपि द्विविधं तत्र शब्दकोमलत्वं च पंचमस्वरपरुषवर्णराहित्यं अर्थकोमलत्वं च पुरुषार्थापरुषत्वं तद्
भययुक्ता कोमला एवं कांतत्वमपि द्विविधं तत्र शब्दाश्रितमुज्ज्वलत्वं प्रसिद्धार्थादिमान्मनः श्रोत्रप्रीतिप्रदत्वं अर्थगतं च
दीप्तरसत्वं तदुभययुक्ताः कांताः एतादृशी पदावली परंपरा यस्याः तादृशीं शृंगारादिरसे वीररौद्रगुणरागेदृढरस इत्यमरः

गी.गो.२

विलासकलाकुतूहलस्य के नाकापि कोऽपि विशेषस्तु विलासो हि क्रियाविशेष इति कलास्थानं सकलानां कलानामाश्रयः श्रीकृष्णादिविलिकोपः श्रा
इमाधुर्यादिलक्षणानि तु यामतेन लिखितानि बंधस्तु स्वदनं च माधुर्यमुक्तं तेनुधः अनेनैव पदन्यासः कामंधीरामधरस्तुनः
न धर्मः न केशवं रसोऽपि कुमार्थमुद्राकृतं एतेन बंचिता वा आरूढो नाम क्षमिदमाः कोऽप्यस्य कीर्तिरिमाकृतुलं तुल विपश्चितः पुरा
लिवित्रस्थानीयते नवबंधं कथयेदेव इति अर्थमधुरस्यादिल्हणं तु वामने तथाचेतस्याली उक्तिवैचित्र्यमाधुर्यप्रपारूपसो
कुमारं परुषेणार्थे पारुष्यं यस्मात् तेषु रुसौभद्रत्वर्थः दीप्तिरसत्वं कान्तिरिति ३ ननु कुत्र विचित्रापि सरस्वती लक्ष्मणसेन
महाराजसभायां महाकवीनामुमापतिधरादीनामप्यस्ति मा किं सा श्रीजयदेवस्य तथाह वाचइत्यादि उमापतिधर
नामा लक्ष्मणसेनामापतो वाचः पल्लवयति तथाचोमापतिधरस्य बंधार्थसूक्ष्मं शब्दार्थगुणानुस्यं शब्दविकिरिणमधमका
व्येन सहृदयं हृदयाह्लादजनकमिति भावः शरणः शरणनामा कविः दुरूहस्य अर्थकाव्यस्य शीघ्रस्तने नास्य स्तुत्यः त
थाच शरणेनकवेरपि काव्यं गूढार्थत्वादिदोषयुक्तं प्रसादादिगुणरहितं चेति तदपि न विदग्धमनोविनोदास्पदमिति भावः
तथा शृंगारोत्तरसत्प्रमेयस्य शृंगाररस एवोत्तरः श्रेष्ठोऽत्र शृंगारोत्तरं प्रधानं वाच्यस्य प्रमेयं तत्र सत्प्रमेयं वस्तुतस्य रचनैः

वाचः पल्लवयत्युमापतिधरः संदर्भशुद्धिं गिरां जानीते जयदेव एव शरणः श्लाघ्यो दुरूहद्रुते: शृंगारो
त्तरसत्प्रमेयरचनैराचार्यगोवर्द्धनस्पर्धी कोऽपि न विश्रुतः श्रुतिधरो धोयी कविक्ष्मापतिः ४

कवितायां ग्रथनैराचार्यगोवर्द्धनस्पर्धी गोवर्द्धनाचार्येण सह स्पर्धावान् कोऽपि न विश्रुतो न विख्यातः अत्र शृंगाररसादि
नाशृंगाररसप्रधानरूपावरचनायामेव तस्य सामर्थ्यं रसांतरवर्णने तु सामर्थ्यं नास्त्येवेति नत्वाऽवेवर्णनीयार्थस्य
हृदेवि माधुर्यादिगुणसम्पन्नपदरचनामांसाप्यशक्त एवेति ध्वनितं इतरविद्याध्यापनादिना आचार्यत्वं सत्क
वितारचनायामप्रयोजकमिति सोपहासमुक्तमाचार्येति तथा च तत्कवितापि न सत्कविहृदयंगमेति भावः धो
यीकविक्ष्मापतिः धोयीनामा कविराजः श्रुतिधरः श्रुतिश्रवणं तत्क्षणादेव ग्रंथधारी तथा तस्या चारितमा
त्रमाहि तु विमर्शनतु तस्य कवित्वार्थकौशलमिति भावः महाहंकारकथनाय राजोपमा तथा चाहंकारो हि वस्व
स्य कविराजपदवीमारोहितवान् सत्कविमार्गेपि तु तस्य गणना पिनेति भावः गिरां च बंधसंदर्भशब्दालंकार
सम्पन्नयस्य नाविशुद्धिं जयदेव एव जानीते नान्यः अतो मत्काव्यमश्रावणीयं न स मत्काव्यं जयदेवकविता
मार्गेणोत्यतद्वनमोनयमिति भावः पल्लवः किसलयोऽपि गेविटपविस्तरे विलइति विश्वप्रकाशः लक्ष्मणसेन
सभायां तमिस्तमरः उत्तरं प्रतिवाक्ये स्यात् दीदीप्तमितिभावतदिति च ४

श्री

मत्कृतजगन्मनोरथं प्रपूरयं यान्तेयं भगवतस्तदानन्दायतारवरियत्रहेतुहेतुं कथयति प्रथममिलनं स्वीयं भगवतः केलिपर्यन्तं रूपक
मलिसंभावितवक्ष्यमाणस्तुतिनिराकरणं मनःयकारिष्यती प्रागेव भगवतो अवताराणामसंख्यत्वेपि प्रधानतः दशावता
रस्तुतिपुरस्कृत्य एवं वर्णितास्ति किशितादौ मीनरूपं स्तौति मलयेत्यादि गीतस्यास्य मालवरागो रूपकतालः तालि
लक्षणं तु रूपके स्याद्रुतं लघु इति संगीतरत्नाकरः गीतार्थस्तु हे केशव जय जय त्वं सर्वोत्कर्षेण वर्तस्व ननु
ममसर्वोत्कर्षेणाहत्वे कुतः सामर्थ्यमित्यत आह जगदीशेति जगदीश चतुर्दशभुवनानामीशनियन्ता तथा च चतुर्दश
भुवननाथस्य तेन तत्कथने सामर्थ्यमिति भावः तस्य हेतुं हरे इति हरति भक्तानां दुःखमिति हरिः तादृशस्य धृतमीनश
रीर धृतं स्वेच्छया परिगृहीतं मीनस्य शरीरं येन तादृश एतेन ध्रुवपदं प्रतिपदमनुवर्तमानत्वात् नृत्यं भवतान्त्र ध्रुवो ज्ञेय
इति अत्र यद्यपि ध्रुवलिङ्गत्वं कूपकृपेत्यादिभिन्नलिङ्गपदमालेन तथापि जयजगदीशहरे इत्यस्य प्रतिपद्यमानत्वा
ध्रुवं तनुशरीरमाचमेयनियंतनो विनिर्यगोनि मीनादिशरीरं तन्नमाक्षिप्तिपरिग्रहमित्यत आह प्रलयेत्यादि प्रल
यपयोधिजले प्रलयकालीनः परस्परमिलिताखिलपयोधयः समुद्रास्तेषां जले वेदनिमग्नं मीनशरीर गुप्ताद्युद्धृत
वानसि कथं यथास्यात् विहितवहित्रचरित्रं यथास्यात् विहितं कृतं वहित्रस्य पोतस्य चरित्रं यत्र तत्तथा प्रलयपयोधिप्रवे
ते बजलतर्वेषां पोतपादिरहितत्वेन विश्रामस्थानाभावेनूतस्य चरित्रं तथा च निरालंबे विप
यो भोवेदं धृतवानसीति वेदधारणार्थमेव ते त्वशरीरमिति भावः अखेदमनायासं प्रयोजनमसौ मीनो वेदाविशोऽनुजइत्यमरः १

प्रलयपयोधिजले धृतवानसि वेदं विहितवहित्रचरित्रमखेदं केशव धृतमीनशरीर जय जगदीश हरे १
क्षितिरतिविपुलतरे तव तिष्ठति पृष्ठे धरणिधरणकिणचक्रगरिष्ठे केशव धृतकच्छपरूप जय जगदीश हरे २ कच्छप
वसति दशनशिखरे धरणी तव लग्ना शशिनि कलङ्ककलेव निमग्ना केशव धृतसूकररूप जय जगदीश हरे ३

कच्छपरूपं स्तौति क्षितिरिति हे केशव धृतकच्छपरूप धृतं कच्छपस्य रूपं येन तादृश जय जगदीश हरे ननु केशव
पं मया कस्मै हेतोर्धृतमित्यत आह क्षितिरित्यादि तव पृष्ठे क्षितिः पृथ्वी तिष्ठति तिष्ठतीति वर्तमानकालनिर्देशेनाधु
नापि तव पृष्ठे क्षितिस्तिष्ठतीति कच्छपावतारप्रयोजनं सर्वलोकप्रसिद्धमेवेति भावः ननु पृथ्वी कोटियोजनविस्तरा
पृथ्वी मम पृष्ठे कथं स्थितेत्यत आह अतिविपुलतरे इति अतिशयेन पृथिव्यपेक्षया अधिकविस्तीर्णे ननुः कीदृशे ध
रणिधरणकिणचक्रगरिष्ठे धरण्याः पृथ्व्या धारणेन यत् किणचक्रं तत्र गरिष्ठे किणं तत्र भवति रूढान्तरसंमे इत्ये तेन गरिष्ठे गरिष्ठ
गुरुके कूर्मकच्छपकच्छपा विस्मरः प्रलंविक्रे बुलेकिणइति रूपावली २ वराहावतारं स्तौति धृतसूकररूपेति हे केशव
धृतसूकररूप धृतं सूकरस्य रूपं येन तादृश जय जगदीश हरे तवाद्रिपरिग्रहप्रयोजनमाह वसतीत्यादि दशनशिखरे दंता
लग्ना संश्लिष्टा धरणी पृथ्वी वसति कुत्र केव शशिनि चन्द्रे निमग्ना कलङ्ककलेव कलङ्कस्य लेखेव यथा चन्द्रे निमग्ना कलङ्करेखा वाले

गी.गो.२

चंद्रस्य सादृश्यं स्मर्यते । तत्रैव कलंककलेशस्य निमग्नत्वात् पूर्णचंद्रे कलंकस्य दृश्यत्वात् अत एव बालचंद्र स्य दीर्घतया मा[illegible]रूपमपि संगच्छते अत एव तन्निमग्ना पृथ्वी [illegible] स्थैर्यं [illegible] विस्तर [illegible] मिति धरणिः [illegible] स्थिता [illegible] बालचंद्रस्य कलनाकलयोः [illegible] इति विश्वप्रकाशः ३ नरसिंहरूपं स्तौति धृतनरहरिरूपेति हे केशव धृतनरहरिरूप धृतं नरहरे नरसिंहस्वरूपं येन तादृश जय जय श्रीनृसिंह [illegible] प्रयोजनमाह तव करकमलवरे करोरुहः नख [illegible] कमलवरः कमलश्रेष्ठः [illegible] इति [illegible] हिरण्यकशिपोर्दैत्यस्य तनुरेव भृङ्गः [illegible] नखमद्भुतशृंगं [illegible] करकमलेन [illegible] कमलस्य [illegible] विदारितं [illegible] नरसिंहकरस्य कमलत्वं [illegible] रूपता

तव करकमलवरे नखमद्भुतशृंगं दलितहिरण्यकशिपुतनुभृंगं केशव धृतनरहरिरूप जय जगदीश हरे ४
छलयसि विक्रमणे बलिमद्भुतवामन पदनखनीरजनितजनपावन केशव धृतवामनरूप जय जगदीश हरे ५

हिरण्यकशिपोर्दैत्यस्य [illegible] रूपलेन [illegible] हिरण्यकशिपुकाय [illegible] नरसिंहकरांबुज [illegible] पुनर्भवः करजो नखोऽस्त्री नखरोऽस्त्रियामित्यमरः [illegible] कर्ष [illegible] इति विश्वप्रकाशः [illegible] ४ वामनरूपं स्तौति धृतवामनरूपेति हे केशव धृतवामनरूप धृतं वामनस्य खर्वस्य रूपं येन तादृश जय वामनावतारप्रयोजनमाह छलयसीत्यादि हे अद्भुतवामन [illegible] रूपं वामनं विक्रमणे पराक्रमे बलिं दैत्यं छलयसि वंचयसि भगवान् [illegible] वामनरूपं धृत्वा बलेः सकाशात् [illegible] त्रिपदभूमिं प्रार्थितवान् [illegible] पदत्रयेण [illegible] पदनखनीरजनितजनपावन [illegible] इति [illegible] विक्रमस्य [illegible] विदारितं [illegible] ब्रह्मलोकं [illegible] गंगेति प्रसिद्धं लोकान् पावयतीति पु राणप्रसिद्धिः अत एव [illegible] लोक [illegible] पानी यं नीरं क्षीरं [illegible] मित्यमरः ५

परशुरामावतारं स्तौति धृतभृगुपतिरूपेति हे केशव धृतभृगुपतेः परशुरामस्य रूपं येन तादृश जय जय एतदवतारप्रयोजनमाह क्षत्रियरुधिरमये [illegible] क्षत्रियाणां रुधिरमये [illegible] भवतापं [illegible] संतापो [illegible] पापसंबंधात् [illegible] सर्वपापनाशः [illegible] संसार [illegible] इति विश्वप्रकाशः [illegible] ६ रामचंद्रावतारं स्तौति धृतरघुपतिरूपेति हे केशव धृतरघुपतिरूप धृतं रघुपतेः रामचंद्रस्य रूपं येन तादृश जय जय श्रीरा मावतारस्य प्रयोजनमाह वितरसीत्यादि [illegible] दिक्षु दशमुखमौलिबलिं [illegible] मौलिर्मस्तकानि [illegible] बलिमुपहारं वितरसि ददासि [illegible] दिक्पतिकमनीयं [illegible] रमणीयं [illegible] किरीटम् [illegible] केशेषु [illegible] पुंसि [illegible] इत्यमरः ७ ७

क्षत्रियरुधिरमये जगदपगतपापं स्नपयसि पयसि शमितभवतापं केशव धृतभृगुपतिरूप जय जगदीश हरे ६
वितरसि दिक्षु रणे दिक्पतिकमनीयं दशमुखमौलिबलिं रमणीयं केशव धृतरामशरीर जय जगदीश हरे ७
वहसि वपुषि विशदे वसनं जलदाभं हलहतिभीतिमिलितयमुनाभं केशव धृतहलधररूप जय जगदीश हरे ८

बलभद्रावतारं स्तौति धृतहलधररूपेति हे केशव धृतहलधररूप धृतं हलधरस्य बलभद्रस्य रूपं येन तादृश जय जय बलरामावतारस्य लीलामाह वहसीत्यादि त्वं विशदे श्वेते वपुषि देहे जलदाभं जलदो मेघः नीलं वसनं वस्त्रं वह सि धारयसि कीदृशं हलहतिभीतिमिलितयमुनाभं [illegible] यमुना [illegible] मादीनि [illegible] यमुनायाः [illegible] पश्चात् [illegible] चित एवेति भावः [illegible] बलभद्रस्य [illegible] कालिंदी [illegible] इति पुराणप्रसिद्धिः हलधर [illegible] [illegible] गात्रं वपुः संहननं शरीरं वर्ष्म विग्रहः इत्यमरः [illegible] [illegible] कमित्यपि [illegible] निति [illegible]
ध्यप्रकाशः ८ श्री

गी.४ गो.

भुजवतां स्तोति धृतबुद्धशरीरेति हे केशव धृतबुद्धशरीर धृतं बुद्धस्य शरीरं येन तादृश त्वं जय जय ननु बुद्धावतारे वेदनिंदकस्य मम कथं स्तुतिः क्रियते इत्यत आह निंदसीत्यादि यज्ञविधेः श्रुतिजातं [illegible]

[illegible]

निंदसि यज्ञविधेरहह श्रुतिजातं सदयहृदयदर्शितपशुघातं केशव धृतबुद्धशरीर जय जगदीश हरे ९

म्लेच्छनिवहनिधने कलयसि करवालं धूमकेतुमिव किमपि करालं केशव धृतकल्किशरीर जय जगदीश हरे १०

श्रीजयदेवकवेरिदमुदितमुदारं शृणु सुखदं शुभदं भवसारं केशव धृतदशविधरूप जय जगदीश हरे ११

करालं अतिशयेन भयंकरं कमिव धूमकेतुमिव [illegible]

[illegible] इति विश्वप्रकाशः ११

२

[illegible]

वेदानुद्धरते जगन्निवहते भूगोलमुद्बिभ्रते दैत्यं दारयते बलिं छलयते क्षत्रक्षयं कुर्वते पौलस्त्यं जयते हलं कलयते कारुण्यमातन्वते म्लेच्छान्मूर्छयते दशाकृतिकृते [illegible]

[illegible]

[illegible]

कालियविषधरगंजनजनरंजनए यदुकुलनलिनदिनेशजयजयदेवहरे ॥३॥ मधुमुरनरकविनाशनगरुडासनए सुरकुलकेलिनिदानजयजयदेवहरे ॥४॥ अमलकमलदललोचनभवमोचनए त्रिभुवनभवननिधानजयजयदेवहरे ॥५॥ जनकसुताकृतभूषणजितदूषणए समरशमितदशकंठजयजयदेवहरे ॥६॥ अभिनवजलधरसुंदरधृतमंदरए श्रीमुखचंद्रचकोरजयजयदेवहरे ॥७॥

[illegible]

[illegible]

तवचरणेप्रणतावयमितिभावयए कुरुकुशलंप्रणतेषुजयजयदेवहरे ॥८॥ श्रीजयदेवकवेरिदंकुरुतेमुदं मंगलमुज्वलगीत जयजयदेवहरे ॥९॥ पद्मापयोधरतटीपरिरंभलग्नकाश्मीरमुद्रितमुरोमधुसूदनस्य व्यक्तानुरागमिवखेलदनंगखेदस्वेदांबुपूरमनुपूरयतुप्रियंवः ॥१॥ वसंतेवासंतीकुसुमसुकुमारैरवयवैर्भ्रमंतींकांतारेबहुविहितकृष्णानुसरणाम् अमंदंकंदर्पज्वरजनितचिंताकुलतयावलद्बाधांराधांसरसमिदमूचेसहचरी ॥१॥

[illegible]

किमवहस्यत्वात् ललितेत्यादि। प्रीतस्यास्पृहवनतागेयवितानः। तामवसतं शिखंडिवर्हे ध्रुपवहचूडः पुनश्चकं तनतांकुरेण। भ्रमस्तुदावासमनंगप्रनिर्मितो मतंग
धवसंतरागः। तालमताकोलाहले। लकुराभिधानेन पूनितालःवकीर्तितः हेसवलिसारसवसंते। संगीतसंबधाने हरिः कृष्णो विरहिनिकीडितानिंद्यः क्रीडा
प्रकारमाह। नृत्यतीति युवतिजनेन सममिहस्यनि। कथंभूते वसंते विरहिणो वियोगिनोजनस्य दुरंते दुखेन अंतः समाप्तिर्यस्यसतस्मिन् निरवधावित्यर्थः। सखेच
विरहिणां दारुणो तनुयुवतीभिः सहक्रीडतः तनुः श्रमस्तेन च विरहिणीव दिहृक्षमानाउसंविधः सन्नायुनं वापितुरंगो भविष्यतीति भावः। इदं ध्रुवपदं। आकंसा
कृसमतहस्यगः। वसंतस्यस्तुततामाह ललितेति। ललितामनोहरा यालवंगलतानस्याः परिशीलनेन संपर्केण कोमलो मृदुलो मलयसमीरो मलयपवनो
बंधीवापुर्यत्रतस्मिन्। पुनः कथंभूते वसंते। मधुकरनिकरेण भ्रमरसमूहेन करंबिता मिश्रिताये कोकिलास्तैः कूजिताः शब्दिताः शालयुक्ताः कुंजएवकुटीरो यस्मि
कुटीपत्रतस्मिन्। समीरमारुतमरुते ज्ञान शाणसमीरणाइत्यमरः। मधुव्रतो मधुकरो मधुलिण्मधुपालिनइत्यपि। तो लोमेघनिकरव्रातवारिसंघातसंघाताइत्यि

ललितलवंगलतापरिशीलनकोमलमलयसमीरे मधुकरनिकरकरंबितकोकिलकूजितकुंजकुटीरे १ विहरतिहरिरिहसरसवसंते। नृत्यतियुवतिजनेन
समंसखिविरहिजनस्यदुरंते। ध्रु० उन्मदमदनमनोरथपथिकवधूजनजनितविलापे। अलिकुलसंकुलकुसुमसमूहनिराकुलवकुलकलापे। २। मृग
मदसौरभरभसवशंवदनवदलमालतमाले युवजनहृदयविदारणमनसिजनखरुचिकिंशुकजाले। ३।

मिश्रिते पिकाः कोकिलास्तैः विश्वः कस्याकुटीकुटीरः स्यादिन्यपि १ वसंतस्यदुरंततामाह उन्मदेत्यादिना उन्मदउत्कटो मदनो यत्र तादृशो मनो रथो येषां ते तथाभूतानां
पथिकानां वधूजनास्तैर्जनितो विलापो यस्मिंस्तस्मिन्। पुनः कथंभूते अलिकुलेर्भ्रमरसमूहैः संकुलो व्याप्तः कुसुमसमूहस्तेन निराकुलो निःशेषेणाकुलो आकुलो व
कुलकलापः केसरसमूहो यस्मिंस्तस्मिन्। पद्मनाहृशो वकुलएवकलापो भूषणं यस्मिंस्तस्मिन्। संकुलं वाधवंध्यायेविसृष्टार्थवचस्यपीति विश्वः केसरेवकुलमित्यमरः व
लापो भूषणे बर्हेतूणीरेसंहतावपीति च २ पुनः कथंभूते वसंते मृगमदस्य कस्तूरिकायाः सौरभस्य सौरभवेगस्तस्य वशंवदा वशीभूता निरापंनता वादिनी नवदल
माला नूतनपत्रपंक्तिर्यत्र तमालो यस्मिन्। पुनः कथंभूते युवजनानां तरुणजनानां हृदयं विदारयतीति हृदयविदारणा तस्मै प्रमन मनसिजस्य कामस्य नखरुचेवाभिव
हृवेदी सिर्यथा तेन दृश्याये किंशुकाः पलाशकुसुमानि तेषां जालं समूहो यस्मिंस्तस्मिन् शानि किंशुकानि पलाशकलिकाय स्मिन्निति पलाशकोरकस्यवक्रत्वे
नृहृदयविदारणीयत्वेनाभिसरनखरुचिसादृश्यमाख्यातं नखनाभिर्मृगमदः कस्तूरीकस्तूरिकायस्मिन्निति विश्वः अंबरोरभिरतिसंहइत्यमरः। हविर्म
पूर्वेयोभस्मः गर्भोद्यानाभिलाप को रिति विश्वः पलाशः किंशुकः पर्णः ...नाभे कोरके... विश्वः ३

६

पुनः कथंभूते वसंते मदनमहीपतिकनकदंडः सुवर्णघटितदंडस्तेन तुल्यं रुचिरं केसरस्य नागकेसरस्य कुसुमस्य विकाशः प्रकाशो यस्मिन्। पुनः
कथंभूते मिलिताः शिलीमुखाः भ्रमराएव शिलीमुखा वाणायस्मिन्। तादृशं पाटलिपटलिपाटलिपुष्पसमूहस्तेन कृतः स्मरतूणस्य कंदर्पतूणीरस्य विलासः शोभा
यस्मिन्। अत्रपरमर्मभ्याजनकत्वेन भ्रमराणां वाणसाम्यं केशरो नागकेशरः कांकांचनाह्वपद्मसरः अलिवाणौ शिलीमुखौ विविच पाटलास्तामित्यपि तूणो
पासंगतूणीरनिषंगाइषुधिर्द्वयोरिति च। ४ पुनः कथंभूते वसंते विगलितलज्जितं लज्जा यस्य तस्य जगतः अगिणस्यावलोकितेन दर्शनेन तरुणकरुणैर्नवीनकरु
णवृक्षैः पुष्पविकासप्राप्तेन हसितो हासो यस्मिन्। अत्रहास्यस्य सपक्षेत्वात् पुष्पविकासाम्यम्। श्वेतो हासः प्रकीर्तितः इतिभरतः। पक्षा विगलितलज्जितानां जगतां वियो
गिजनानामवलोकितेन करुणैर्यथाद्वियोगिभिः करुणां करुणारसमहितं यथास्यात्तथा हसितो हासो यस्मिन्। आः किं विरहिणो जनाः कथं प्राणवंती निलज्जाहित्वाविलापो

मदनमहीपतिकनकदंडरुचिकेशरकुसुमविकाशे। मिलितशिलीमुखपाटलिपटलकृतस्मरतूणविलासे। ४।
विगलितलज्जितजगदवलोकितरुणकरुणकृतहासे। विरहिनिकृंतनकुंतमुखाकृतिकेतकदंतुरिताशे। ५। मा
धविकापरिमलललितेनवमालिकयातिसुगंधौ। मुनिमनसामपिमोहनकारिणितरुणाकारणबंधौ। ६।

स्तीति भावः। वालारसानभिज्ञाएव वृक्षाः पाषाणवेपिहृतसंवलाग्रतलरुणेयुक्तं पुनः कथंभूते वसंते विरहिणां वियोगिनां निकृंतनाय विदारणाय कुंतमुखाकृतिः कुंतस्यायुधवि
शेषस्यमुखमग्रभागः तस्येवाकृतिर्यस्य तादृशं यत्केतकं तेनदंतुरिताः आशादिशो यस्मिंस्तस्मिन्। कचित्केतकदंतुरिताशइतिपाठः पाकोस्त्रीहृतो हस्तो वृविदिस्त्वकचित् ७
हुणमलस्यात्ररोर्धत्वात्तरुणत्वेनकेतकीशब्देनसमर्पनीयः। लज्जितजगवलोकितेनत्वनपुंसकेभावोक्तं। करुणाकारसेवृत्ते हृपाधांकरुणामनेति विश्वः पाशः कुंतो मरः। नि
कृतनेनधामाप्नेदंतुरं कथ्यते वृधैरितिधरणिः दिशश्चककुभः काष्ठाशाश्चहरितश्चताइत्यमरः। कृनिछेदनइतिकृन्तो नुर्वधस्तीति। केचित्तस्य पुछनंतस्य निकृंतनमितिव्रयोगः
साधुः। पुनः कथंभूते वसंते माधविकाया वासंत्याः परिमलेन सौरभेन मनोहरे पुनः कथंभूते वसंते नवमालिकयान वमालिकापुष्पेनातिशयेन सुगंधौ सौरभयुक्ते पुनः कीदृशे
निमनसामपिमोहनकारिणि मोहजनके अस्मिन्किंवक्तव्यमित्युपिशब्दार्थः पुनः कथंभूते वसंते तरुणानां विलासयुवजनानां अकारणबंधौ स्वाभाविकमित्रे विन्नहेतुर्यः सोभिलाषगंधेन

पुनः कथंभूते वसंते। स्फुरंतीत्यादि। ... लतावासंती ... आलिंगनेन मुकुलितः पुलकितः मुकुलितं मुकुलसंबंधेन पुलकोरोमांचः ... विपिनवने हरिः विहरतीत्यन्वयः। कथंभूते विपिने परिसरे समीपप्रदेशे परितः सर्वतो गतेन यमुनाजलेन पूते पवित्रे। ... वृंदावनेत्यादि। वृंदावनमिति ... मुकुलितानि ... इत्यमरः। ७। प्रतिगीतार्थमुपसंहरन् स्वभणितेनोत्कर्षमाह। श्रीजयदेवेत्यादिना। श्रीजयदेवकवेरिदं भणितं गीतमुदयति। ... हरिचरणयोः स्मृतिः स्मरणं तेन सारं श्रे

स्फुरदतिमुक्तलतापरिरंभणमुकुलितपुलकितचूते। वृंदावनविपिने परिसरपरिगतयमुनाजलपूते ॥ ७ ॥ श्रीजयदेवभणितमिदमुदयति हरिचरणस्मृतिसारं। सरसवसंतसमयवनवर्णनमनुगतमदनविकारं ॥ ८ ॥ उन्मीलन्मधुगंधलुब्धमधुपव्याधूतचूतांकुरक्रीडत्कोकिलकाकलीकलकलैरुद्गीर्णकर्णज्वराः। नीयंते पथिकैः कथंकथमपि ध्यानावधानक्षणप्राप्तप्राणसमासमागमरसोल्लासैरमी वासराः ॥ ९ ॥

ष्ठं हरिचरणस्मृतिरेव सारो यत्र ... पुनः कथंभूतं सरसं शृंगाररसप्रधानं वसंतसमयसंबंधिनो वनस्य वर्णनं यत्र तत्। अत एवानुगतः संबंधो मदनस्य विकारो यस्मिंस्तत् ... उन्मीलदित्यादिना। अमी वसंतसंबंधिनो वासरा दिवसाः पथिकैः कथंकथमपि महता कष्टेन नीयंते समाप्यंते। कथंभूता वासराः ... उन्मीलन् प्रादुर्भवन् यो मधुगंधः ... कोकिलानां काकल्यो ... कोलाहलास्तैः केन प्रकारेण नीयंते ... ध्याने प्रियानुचिंतने ... कोला

हलः कलकल इति च ९

संप्रति वसंतकालीनवायोर्विरहिजनसंतापकत्वमाह। दरविदलितेत्यादिना। इह हि अस्मिन्नेव वसंते गंधवाहो वायुश्चेतो दहति। अर्थाद्विरहिणां किं कुर्वन् काननानि निवास पत्सुरभीकुर्वन्। दरा ईषद्विदलिता विकासिता या मल्लीवल्लिः ... कथंभूतो गंधवाहः केतकीगंधबंधुः केतक्याः सौरभबंधुः। पुनः कथंभूतः प्रसरतः ... असमबाणस्य कामस्य प्राणवत्प्राणतुल्यः ... प्राणवान् ... गंधवाह इत्यमरः ... गंधवाहानिलाशुगा इति च २ इदानीं ... आह। अद्येत्यादि। श्रीखंडशैलानिलो मलयपर्वतसंबंधी पवनः ईशाचलं ईशस्य महादेवस्य अचलं पर्वतं हिमाचलं अनुसरति ... उत्संगे क्रोडे वसंतो ये भुजंगाः सर्पास्तेषां कव

दरविदलितमल्लीवल्लिचंचत्परागप्रकटितपटवासैर्वासयन्काननानि। इह हि दहति चेतः केतकीगंधबंधुः प्रसरदसमबाणप्राणवद्गंधवाहः ॥ २ ॥ अद्योत्संगवसद्भुजंगकवलक्लेशादिवेशाचलं प्रालेयप्लवनेच्छयानुसरति श्रीखंडशैलानिलः। किंचित्स्निग्धरसालमौलिमुकुलान्यालोक्य हर्षोदयादुन्मीलंति कुहूः कुहूरिति कलोत्तालाः पिकानां गिरः ॥ ३ ॥ अनेकनारीपरिरंभसंभ्रमस्फुरन्मनोहारिविलासलालसं। मुरारिमारादुपदर्शयंत्यसौ सखी समक्षं पुनराह राधिकाम् ॥ ४ ॥

लेनभक्षणेन जनितो यः क्लेशः संतापस्तस्मादिव ... प्रालेयेत्यादि। प्रालेयं तुषारः ... किंचिदिति ... पिकानां कोकिलानां कुहूः कुहूरिति गिरः ... कथंभूताः कलोत्तालाः ... नास्यालोकः ... इति विश्वः ३ अनेकेत्यादि। ... पुनः कथिवती। किं कुर्वती। आरात् ... मुरारिमुपदर्शयंती। कथंभूतं अनेकनारीणां परिरंभे ... संभ्रमं ... लालसं ...

५

नृदेवगीतेनकथयति। चंदनेत्यादिना। गीतस्यास्यरागकली रागोरूपकमालः। नत्वस्तार्थउक्तं गीतार्थस्तु हे विलासिनि विलासशीले इह वृंदावने मुग्धवधूनिकरे सुंदरवधूसमूहे हरिर्विलसति क्रीडां करोति। कथंभूते मुग्धवधूनिकरे केलिपरे क्रीडापरायणे। अत्र मुग्धवधूनिकरे त्वा बाधन भित्त्वा च केलिपरे सामान्यक्रीडापरायणे विलसती निधुन्वर्धः नयावच्छा बाधुभिस्तां त्वां विनासकलंकला निर्मोषि हे भिलासो मत्रोभतइ तिभावः मुग्धः सुंदरत्वदयोरिति विश्वः विलासोहास विशेषः मुक्तेस्तस्मात्क्रमेण यानस्थानासन वीनां नेत्रवक्त्रादिकर्मणां उत्पादने विशेषोपः स विलासः प्रकीर्तितः। कथंभूतो हरिः चंदनेन चर्चितो नीलो नीलकलेवरो यस्य स परिपीत वस्त्रं वनमाला च यस्य सः पुनः कथंभूतः केलिषु चलंती कंपमाने ये मणिकुंडले ताभ्यां मंडितं गंडयुगं कपोलयुगं यस्य सः पुनः कथंभूतो हरिः स्मितेन ईषद्धास्येन शाली शोभमानः। स्मितलक्षणं तु भरते। ईषद्विकसितैर्गंडैः कटाक्षैः सोष्ठवान्वितैः। अलक्षितद्विजं धीरमुत्तमानां स्मितं भवेदिति। कलेवरं गात्रं वपुः संहननमित्यमरः। गंडौ कपोलौ विविच १ गोपीनां सौंदर्यविलास

चंदनचर्चितनीलकलेवरपीतवसनवनमाली। केलिचलन्मणिकुंडलमंडितगंडयुगस्मितशाली॥१॥ हरिरिह मुग्धवधूनिकरे विलासि नि विलसति केलिपरे॥ ध्रु०॥ पीनपयोधरभारभरेण हरिं परिरभ्य सरागं॥ गोपवधूरनुगायति काचिदुदंचितपंचमरागं॥ २॥ कापि वि लासविलोलविलोचनखेलनजनितमनोजम्॥ ध्यायति मुग्धवधूरधिकं मधुसूदनवदनसरोजम्॥ ३॥

साधनान भिक्षत्वं कथयन्नेव केलीनाह। पीनेत्यादि। काचिद्गोपवधूः पीनपयोधरभारभरेण मांसलस्तनगौरवातिशयेन सरागं सानुरागं यथा स्यात्तथा एवं हरिं भगवंतं परिरभ्य आलिंग्य उदंचितपंचमरागं यथा स्यात्तथा अनुगायति। उदंचितः पंचमाख्यो रागो येन तद्यथा एवं यथा स्यात्तथा अनुगायति। अनुपश्चात् हरेर्गानानंतरं गायति। अत्र गोप्याः सौंदर्यं पीनपयोधरेत्यादिना व्यतिपादितं। अत्र वैदग्ध्यं तु हस्तस्य परिरंभे व्यापृतत्वे विनैव स्वयं श्रुतिमंडलं भारं। पंचमोत्कृष्टे हि वीरे भेदं गानरसः पुष्टो भवति। तथा वेणुकलाकालवेगभोगादिसेवनैः पंचमो दाक्षारतिः सेव पूर्णे पंचमस्तु कथ्यते। पंचमस्वरमात्रांशं गारोमधुरांग विवेकिनेति निदर्शनरूपके कथितमस्ति। श्रृंगारे पंचमः स्वरो वा प्रयत्नेन भवति। तथा वा तत्कथितः पंचमस्वरभावः श्रृंगारे पंचमं तु मद्यं तु हास्ये पंचमं गारपोर्भवेदिति। २ कापीत्यादि। कापिन्मुग्धवधूर्मधुसूदनस्य वदनसरोजं मुखपद्मम् अधिकं यथा स्यात्तथा एवं ध्यायति चिंतयति। कथंभूतं विलासेन विलोलयोश्चंचलयोः विलोचनयोः खेलनेन जनितो मनो जः कामो येन। अर्थात् तस्यामेव तत्। अत्र मुग्धायाः मधुसूदनस्य ध्यानाद्वैदग्ध्यं तस्याव्यज्यते। ३ ॥ श्रीगोपीजनाधारकृतायाम्... ॥ ... मा॰ ८

कापि कपोलेत्यादि। कापि नितंबवती गोपी दयितं श्रीकृष्णं कपोलतले चारु मनोहरं यथा स्यात्तथा चुचुंब चुंबनं कृतवती। कथंभूता किमपि कार्यं लपितुं मंत्रयितुं श्रुतिमूले कर्णमूले मिलिता संलग्ना। कथंभूते पुलकैः रोमांचैरनुकूले प्रियाभिलाषस्चके। अत्र मुकेन संलक्ष्यास्तु चुंबनं सखीजन हास्यकरं भवतीति अनेन तया दारचमितिभावः। अत्र पयंतत्वपलक्ष्येन हृष्टकपोले रोमांचयुक्तत्वात् चुंबनेन तस्याः धीरत्वं ध्वनितं। ४ केलिकलेत्यादिना। काचिद्गोपी अमुं कृष्णं केलिकलाकुतुके नदुकूले पटवस्त्रविषये विचकर्ष आकृष्टवती दुकूलेगृहीत्वा कृष्णं विचकर्षेति केचिद्योजयंति। कथंभूतमंजुलो वंजुलोपवनस्थितकुंजे गतं प्राप्तं। कुत्र विचकर्ष यमुनाजलकूले यमुनातटे रोधसि। वंजुलकुंजस्थं कृष्णं यमुनाकूलं प्रति क्रीडार्थं नाकृष्टवतीत्यर्थः। अत्रास्यानुरक्तस्य नायकस्य वृत्त्याकर्षणाद्धीरत्वं तस्याव्यक्तं। कुत्र शो कं वकुले स्वनिरमरः मनोज्ञं मंजुलमित्यपि। वंजुलो वेतसो कनिष्ठे द्विमिति विश्वः। दुकूलं सौमेस्यांशुके पीनेति विश्वः। ५। करतलेत्यादि। काचिद्युवतिर्हरिणा प्रशशंसे स्तुता। कीदृशी रासरसे गोपक्रीडाविशेषे सहनृत्यपरा कृष्णेन सहनृत्यंती। कथंभूते रासरसे करतलयोस्तालेन परस्परवादनेन तरलाश्चंचला या वलयावलिः कंकणपंक्तिस्तया

कापि कपोलतले मिलिता लपितुं किमपि श्रुतिमूले॥ चारुचुचुंब नितंबवती दयितं पुलकैरनुकूले॥ ४॥ केलिकलाकुतुकेन च काचिदमुं यमुनाजलकूले॥ मंजुल वंजुलकुंजगतं विचकर्ष करेण दुकूले॥ ५॥ करतलतालतरलवलयावलिकलितकलस्वनवंशे॥ रासरसे सहनृत्यपरा हरिणा युवतिः प्रशशंसे॥ ६॥ श्लिष्यति कामपि चुंबति कामपि कामपि रमयति रामां॥ पश्यति सस्मितचारुतरामपरामनुगच्छति वामां॥ ७॥ श्रीजयदेवकवेरिदमद्भुतकेशवकेलिरहस्यं॥ वृंदावनविपिने ललि

कलितो मिश्रितः कलस्वनः अव्यक्तमधुरशब्दो येन सहितो वंशो वेणुर्यत्र तस्मिन्। अत्र रासरसेत्यादिना गोपुत्र्याः क्रीडास्वेव सात्मना नृत्य सकलसंगीतकलास्विति ध्वनितम्। हल्लीसकं तु मंडलेन तु यत्स्त्रीणां नृत्यं हल्लीसकं तु तत्। तत्र नेता यदा कृष्णो गोपस्त्रीणां हरिर्यथा इति। वलयं कंकणं वेष्टितमित्यमरः। आवलिः पंक्तिरित्यपि। वंशो वेणौ कुले वर्गे पृष्ठस्याद्यवयवे इत्यमरः। रासक्रीडाद्युद्वापि हल्लीसकेति हारावली। ६। श्लिष्यतीति। कामपि गोपीं रामां श्लिष्यति आलिंगति। कामपि चुंबति कामपि रमयति निभृतसंभोगेन क्रीडयति १३ सस्मितेन चारुतरां अतिशयेन मनोहरीं गोपीं पश्यति। कांचित् वामां वामस्वभावां कोपवतीमनुगच्छति। अनुनयार्थमनुगतिं करोति। अत्र कृष्णेनास्ते वादो किंचित् वि नाभिर्नृत्यमितरवैदग्ध्यं सूचितम्। सुंदरी रमणी रामेत्यमरः। विप्राहूतानां विविधानि चेष्टितानि च ७ गीतसमाप्तौ कविः स्वनाम निबध्नन् आशिषं प्रार्थयते। श्रीजयदेवेत्यादि। श्रीजयदेवकवेरिदं ललितं गीतं शुभानि वितनोतु विस्तारयतु। किं भूते वृंदावने अद्भुतं कृष्णकेलिरहस्यं गुप्तक्रीडा येन तत्। एकेनैव कृष्णेनानेककामिनीकामसंपूरणात् अद्भुतत्वं। पुनः कथंभूतं यशस्यं यशः सहितम्॥ ८॥

अथ सकलकलाभिज्ञसखीरहस्योपदेशिनीभिः सह विरतःकेलिमाह। विश्वेषामित्यादि। हे सखि विरहे मधौ वसंते मुग्धो मनोहरो हरिः क्रीडति। किं कुर्वन् विश्वेषां सर्वजनानामनुरंजनेनानुरागेणानंदं जनयन्। पुनः किं कुर्वन्। इंदीवराणां नीलकमलानां श्रेणी पंक्तिस्तद्वत् श्यामलैर्नीलैः कोमलैः सुकुमारैरंगैरवयवैरनंगस्य कामस्योत्सवमुपनयन्नुत्पादयन्। कथंभूतो हरिः। अभितः सर्वतः वाधिरवयवे स्वच्छंदं यथा स्यात्तथा प्रत्यंगमंगमंगं प्रति स्वच्छंदं यथा स्यादेवं व्रजसुंदरीभिरालिंगितः। कं इव मूर्तिमान् शरीरी शृंगार इव। शृंगाररसस्याशरीरत्वात् क्रीडनसंभवतीति मूर्तिमानित्युक्तं। अथ शृंगाररसस्य समानत्वात् श्रीकृष्णसाम्यं। तदुक्तं भरते। श्यामो भवति शृंगारः सितो हासः इति। यथा उद्योतमनोहरः शृंगाररसो वसंते क्रीडति सर्वत्र विलसति। अनुरंजनेन पुनः परस्परानुरागजननेन विश्वेषां प्राणिनामानंदं जनयन्। पुनः किं कुर्वन्। शृंगाररसस्यांगभूतैः कटाक्षादिभिरनुभावैः रोमांचादिभिः सात्त्विकभावैः शंकासूयादिभिः संचारिभावैश्चानंगोत्सवमुपनयन्। न केवलमेतेनैव विभावैरप्युपनयन्। इंदीवरेति। इंदीवरश्रेणीभिः कमलपंक्तिभिः श्यामलैः गाढांधकारनीलनिचोलतमालवनादिभिः कोमलैर्मृदुशय्यादिभिरंगैरंगं प्रति। अत्र हेतुगर्भविशेषणमाह। स्वच्छंदमिति। स्वच्छंदं यथा स्यादेवं व्रजसुंदरीभिरंगमंगं प्रत्यालिंगितः आश्रितः शृंगाररसस्यांगानां विभावादीनामनेकधाविहितशंकासूयादिसहचारिरूपं कथाविज्ञोभिः

विश्वेषामनुरंजनेन जनयन्नानंदमिंदीवरश्रेणीश्यामलकोमलैरुपनयन्नंगैरनंगोत्सवं। स्वच्छंदं व्रजसुंदरीभिरभितः प्रत्यंगमालिंगितः शृंगारः सखि मूर्तिमानिव मधौ मुग्धो हरिः क्रीडति॥ १॥ रासोल्लासभरेण विभ्रमभृतामाभीरवामभ्रुवामभ्यर्णे परिरभ्य निर्भरमुरः प्रेमांधया राधया। साधु त्वद्वदनं सुधामयमिति व्याहृत्य गीतस्तुतिव्याजादुद्भटचुंबितः स्मितमनोहारी हरिः पातु वः॥ २॥ इति श्रीगीतगोविंदे सामोददामोदरो नाम प्रथमः सर्गः॥ ॥१॥ ॥

सर्वेदादिसात्त्विकभावरूपं शृंगाररसस्यांगमाश्रितमिति भावः। विभावादीनामंगत्वं श्रीभरतः। विभावैरनुभावैश्च भावैः संचारिसात्त्विकैः। जनितो गोपितस्थायीनो व्यक्तः शृंगार इष्यते। भावमिति विशेषेण परस्यान्वेषणे हरेत्। ते विभावाः कथ्यंते नाट्यशास्त्रविशारदैः। किंच मे परसाः सम्यग्लोकानुभवगोचराः। तेऽनुभावाः कथ्यंते नाट्यशास्त्रविशारदैः। रतौ माल्यादिकारी ऋतुजनगांधर्वकाव्यसेवाभिः उपवनगमनविहारैः शृंगाररसः समुद्भवति। किंच नयनवदनप्रसादैः स्मितमधुरवचोधृतिप्रमोदैश्च। मधुरैश्चांगविकारैस्तस्याभिनयः प्रयोक्तव्यः। शृंगारतिलके पि। शंकासूयाभयग्लानिचिंतास्मृतिधृतिः। औत्सुक्यं विस्मयो हर्षो व्रीडोन्मादो भयं तथा। विषादो जडता निद्रा व्याधिर्मरणं तथा। एते संचारिणो भावाः शृंगारे व्यभिचारिणः। सात्त्विकभावाः शृंगारतिलके। स्तंभः स्वेदोऽथ रोमांचः स्वरभंगोऽथ वेपथुः। वैवर्ण्यमश्रुप्रलयः इत्यष्टौ सात्त्विकाः स्मृताः। एतेषां भावानां लक्षणानि ग्रंथगौरवभयान्न लिख्यंते। अत्र सकलकलाभिज्ञस्याप्रियसुंदरीभिः सह मुग्धतायाश्रियमानंदमनुसारयन्कीडतीति विहरणकथाकमितिभावः॥ २॥ इति श्रीकांतिमिश्र[illegible] पदभावार्थचंद्रिकाकविवल्लभकृतौ [illegible] प्रथमः सर्गः। श्रीहरिचरणसरोरुहसंनिधौ प्रविलसन्। १ श्रीहरिमोदयंतिकालिंदीकूलेऽगेन नयकुसुमावलीकुंजे

ला

रत्नवचनैः सख्याप्रबोधितायाः समस्तैरन्याभिः सह निर्भरं क्रीडंतं हरिमसहमानायाः अत एव क्वचित्कुंजांतरं गताया राधायाः प्रावस्थांतरं वर्णयितुमाह। विहरतीत्यादि। राधा सखीमिति वक्ष्यमाणप्रकारमुवाच उक्तवती। कथंभूता ईर्ष्यावशेनान्यतोऽन्यत्र गता। ईर्ष्यायां हेतुः। विगलितो निजः स्वीय उत्कर्षः आत्मोत्कर्षः यस्याः तस्मात्। कुत्र विहरति। वने विहरतीति। किंभूते हरौ साधारणप्रणये साधारणोऽन्यगोपांगनाभिः समानः प्रणयः प्रेम यस्य तस्मिन्। अत एव दीनापि राधा। किंभूता क्वचिदपि लताकुंजे लीनानिभृते कुंजे लीनानिलीना स्थिता। कथंभूते कुंजे गुंजन् शब्दायमानो मधुव्रतानां भ्रमराणां मंडली पंक्तिस्तया मुखरं वाचालं शिखरं यस्य तस्मिन्। अग्रलतापदं नैवलतादेहश्रांतिजनकं स्थितिविधानेन लताप्रतानेन विश्रांतिवैरेतत्। ईर्ष्याकुः समाने प्रेमानदानादिमर्यादां। किं च वासोपाह। संचरदित्यादि। गीतस्यास्य गुर्जरी रागः। रागलक्षणं यथा। मातुकेशी मलयद्रुमाणामधस्तले स्वरस्थाना यशोबेस्वरमणं दधती विभाजमाना शुर्जरी ह्लादिनी गुर्जरीयं। तालस्य यतिर्मतः। अत्रास्य सेवनायिका। गीतार्थस्तु। मम मनो हरिं

विहरति वने राधा साधारणप्रणये हरौ विगलितनिजोत्कर्षादीर्ष्यावशेन गतान्यतः। क्वचिदपि लताकुंजे गुंजन्मधुव्रतमंडलीमुखरशिखरे लीना दीनाप्युवाच रहः सखीं॥ १॥
संचरदधरसुधामधुरध्वनिमुखरितमोहनवंशं। चलितदृगंचलचंचलमौलिकपोलविलोलवतंसं॥ १॥ रासे हरिमिह विहितविलासं स्मरति मनो मम कृतपरिहासं॥ ध्रुवपदं॥

ध्रु गं ल

स्मरति। किंविशिष्टं। रासे गोपक्रीडाविशेषे विहितः कृतो विलासो येन तम्। पुनः कथंभूतं कृतः परिहासो येन तम्। एतद्ध्रुवपदं। कथंभूतं हरिं संचरताऽतनुप्रभाव[illegible]ेन स्फुरता सुधेन मधुरध्वनिमुखरितो वाचालितो मोहनवंशः परममोहकारी वेणुर्येन तम्। तदुक्तं शारदातनये। मनः हरति प्रधानमध्ये स्मरतीति भावः। पुनः कथंभूतं चलितः कृतचंचलो विभ्रम[illegible]ेन दृगंचलः प्रकटीकृतनयनसौंदर्यविशेषस्याभिलाषानुरागेन तदेव स्वयमेव परितो व्याप्तः चंचलो मौलिर्मस्तकं यस्य। अत एव कपोलविलोलश्चंचलो वतंसः कर्णाभरणं यस्य तं। अनुषक्तं शुद्धैः संपर्कः मौलिः किरीटकेशपाशसंभारयोः अपत्येपरित्यजे च इत्यत्र वतंसो इकर्णपूरे शेखरोऽपि १

नविस्मरती यो नमवतीत्याह। चंद्रकेत्यादि। चंद्रकेन विचित्रवर्णविन्दुना चारूणां मनोहराणां मयूरशिखंडपिच्छानां मंडलेन समूहेन वलयिता वेष्टिताः केशा येन तम्. तथा च सच्चपूर
दिदर्शने पिनद्धे वस्त्राणां भवती निवृशितं। पुनः कथंभूतं प्रचुरैर्बहुलैः पुरंदरधनुर्भिरनुरंजितः संवलितो यो मेदुरः सांद्रस्निग्धो मुदिरो मेघस्तद्वच्छोभनो वेशो यस्य तं। निर्धूसनं। ककुनां
नामलि त्वचिन हारकुक्कुटकेयूरादीनां गाकृघनुः साम्यं। श्रीकृष्णस्य च मेघसाम्यं बोध्यम्। प्रचुरपुरंदरधनुर्भिरनुरंजितस्य मेघस्य तडिदिव इत्यन भूतोपमा बोद्धव्या। सर्वेष्वंकुरमेव
का विलक्षणः। वेष्टितं स्यात्कवलितमिति विशेषवि। पुंदिरः का मुकुंदे दृष्टनि विम्बः। वेशो वेषस्तादृशो अपि नैपथ्यग्रहमात्रके स्यापि. २। गन्धर्वस्वरनुरागात् हिंतोल्या लिर्गोपीभिः सह क्रीड
नीतित्वं न ज्ञातो लक्षीर्नं नं किमिति करेषी त्वमनपाह. गोपेत्यादि। गोपकदंबस्य गोपीसमूहस्य यानि नितंबवत्यः प्रशस्तनितंबशालिन्यः स्त्रियस्तासां मुखचुंबने नलंभितः प्रापितो
लोभो येन तम्। यद्वा गोपकदंबनितंबवती निर्भरचुंबने नलंभितः प्रापितो लोभो यस्य तं। तथाच नस्नातानु सह लग्नेहोना लिपांनुवला क्वारेण नाभिक्षुंचने लोभक्कारिनः सहज
स्कंधमोमयेवनस्येतिभावः। पुनः कथंभूतं बंधुजीववद्बंधूकवन्मनोहरो अधरपल्लवः पल्लवसन्निभोधरो यस्य तम्। उल्लसितस्मितेन प्रहासेन शोभा यस्य तम्। तथाच बंधूककुंदादि

चंद्रकचारुमयूरशिखंडकमंडलवलयितकेशम्। प्रचुरपुरंदरधनुरनुरंजितमेदुरमुदिरसुवेशम्॥२॥ गोपकदंबनितंबवतीमुखचुंबनलंभितलोभम्।
बंधुजीवमधुराधरपल्लवमुल्लसितस्मितशोभम्॥३॥ विपुलपुलकभुजपल्लववलयितवल्लवयुवतिसहस्रम्। करचरणोरसि मणिगणभूषणकिरणविभि
न्नतमिस्रं॥४॥ जलदपटलचलदिंदुविनिंदकचंदनतिलकललाटम्। पीनपयोधरपरिसरमर्दननिर्दयहृदयकपाटम्॥५॥

दर्शनात् पिनद्धीधाधरः हास्यस्मारकेणपरएव सार्थने। रक्तकल्कवंधूको बंधुजीवकः स्मरः। सुरसो मधुरः श्रीक्ष्णोमधुरो यस्य यस्मिन्नेकार्थः॥३ पुनः कथंभूतं विपुलेत्यादि विपुलो
बहुलः पुलको रोमांचो यत्र तेनाभ्यां भुजपल्लवाभ्यां कोमलाभ्यां बाहुभ्यां वलयितं वेष्टितं वल्लवयुवतीनामाभीरकांतानां सहस्रं येन तं। अत्र वलयितमित्यनेनालिंगनपाना तासां वेष्टनमात्र
न तु गाढालिंगनं। हस्तचुंबनादिकं न पेयुरत्र हेतिनस्यस्मरणपुवितमेवेति। नुपितं। पुनः कथंभूतं करपोश्चरणयोरुरसि च मणिगणभूषणानि मणिगणयानि भूषणानि तेषां किरणैः
र्विभिन्नं नाशितं तमिस्रं येन तम्। एतेन पापानां भीता रत्नकीपालंकारकिरणैः श्रीनेसमिलनतेपापरावर्त्तमानानां मलंबहितादीनी यत्रांतां वेष्टांहरनवान्येननं तमःपविघ्न
नोनविस्मरती नित्यमितम्। तांधकारो स्त्रियां ध्वांतं तमिस्रं तिमिरं तम इत्यमरः॥४॥ जलदपटले ति जलदपटले जलदसमूहे चलन् संचरन् य इंदुश्चंद्रस्तस्य विनिंदकस्तद्वदाभाति श्री
वीचंदनबिंदुभिरुज्वलं तिलकं यत्र ललाटं यस्य तं। पीनौ मांसलौ यौ पयोधरौ स्तनयोः परिसरस्य पर्यन्तभागस्य मर्दने निर्दयं हृदयमेव कपाटं कपाटवत् विस्तीर्णं हृदयं यस्य तम्॥५॥ १०

मणिमयेत्यादि। पुनः कथंभूतं मणिमयेन मकराकारेण मनोहरेण कुंडलेन मंडितो कपोलौ यस्य तं। उदारत्वेनोदार्यगुणयुक्तं। अत्र मयार्हे प्रयोगान् समस्तवर्णनेषु गणेष्वत्र रिनवानिति
वि सकर्णस्पर्शनेनुनिश्चितं। पीतं वसनं वस्त्रं यस्य तं। उदारत्वे हेतुमाह। अनुगतानाश्रिता ये मुनयो नारदादयो मनुजा आभीरादयः सुराः इंद्रादयः असुराः प्रह्लादादयः तएव वराः श्रे
ष्ठाः परिवाराः परिजना यस्य तं। तथाच ते सर्वे धिगतस्वस्वाभिमतफलैः सततं सेवंत इति तस्योदार्यमानमेवेति भावः। परिवारः परिजने खड्गकोशे परिच्छदे इति विश्वः। दानशू
रपरिच्छन्न तथा च प्रियवाक्यं स्वजने पि परे वा वितरदौदार्यमितिस्मृतं॥६ पुनः कथंभूतं विशदस्य निर्मलस्य कदंबस्य तले मूले मिलितं संलग्नं। सखी के नीहूनकदंबतले मृदुप
रुषा सनत्कांत्या केवलमां दृष्टं लिलिम सुतरागा परवान्विती यस्मिन् तत्र कुंजे ना सत्ती स्मर्यः। पुनः कथंभूतं कलिः युगपकलहस्तत्स्मात् कलुषं विघ्नकर्मता स्वद्ककेन
समागतानाथ संगतः शापतो मम्बद्ध्या भास्सक्षो भविष्यत्ये पदाधार निनदाय पानसंभवलीभइमे वं स्तर्य ऐकाकिनी कथमत्र निशायां निवर्त्यमेन हि कंदंबमूलात्पु ऐस

मणिमयमकरमनोहरकुंडलमंडितगंडमुदारं पीतवसनमनुगतमुनिमनुजसुरासुरवरपरिवारं॥६॥ विशदकदंबतले मिलितं कलिकलुषभयं शमयंतं मामपि कि
मपि तरंगदनंगदृशा मनसा रमयंतं॥७॥ श्रीजयदेवभणितमतिसुंदरमोहनमधुरिपुरूपं हरिचरणस्मरणं प्रति संप्रति पुण्यवतामनुरूपं॥८॥

मधुरिपोः स्वशासनपंनमित्यर्थः। कलेः कलियुगस्य यत्कलुषं पापं तस्माद्भयं शमयंतं निवारयंतं। किंभूतं निर्वचनीयं यथा स्यात्तथा देवं तरंगं तरंगवत्स्वरम् वारंवारमुत्कंठमनंगः कामो य
त्र तादृश्या दृशा मनसा च माम् परमयंतमित्यर्थः। यद्वा मत्स्यं निधेहि विमुक्तिं तरंगत्संगमे वपश्यती तितरंगदनंगदृक्। नादृशेन मनसा मामपि रमयंतमिति। मामपीत्यपि
शब्देन सोत्कंठेक्तिः। श्रवणपथिलोको न रञ्जयस्य हरेः प्रियतमा सतत्वेवं विधेयेवेति ध्वनितार्थः। कलिः स्यात्कलहे स्त्रेके शिरत्वयुगेष्विति विश्वः। कलुषं त्वाविलेन सोरिति
च॥७॥ श्रीजयदेवेत्यादि। श्रीजयदेवकवेरिदं भणितं पुण्यवतां हरिभक्तानां हरिचरणस्मरणं प्रति संप्रति कलौ अनुरूपं योग्यं। किंविशि अतिसुंदरमोहनं गोपवधूमोहक
रं मधुरिपोः कृष्णस्य रूपं वर्णितं यत्र तेन मात्रा लिताद्धा। कलौ योगिनाएवकेवल साधनम्। अतो हरिसाक्षात्कारार्थं जयदेवकविर्वाणी श्रवणे प्रवर्तितव्या विहरिस्मरणे
भवतीति भावः॥८॥

नविरहमत्वां विहायान्यगोपीभिः सह क्रीडति नित्वं किमिति स्मरसी निष्ठुरेराधायाह। गणयतीत्यादि। ममनः हृष्णे उनरपि कामम भिलाषं करोति तत् किं करोमि किं विशिष्टे युवतिषु वृद्धी पुनोपव धूषु कतनी ईदृशानात मापस्ततस्मिन् तत एव मां विना विहारिणि वारंवारं विहरणशीले। पुनः कथंभूते। अत एव वामं प्रतिकूलं। वामत्वे हेत्वंतरमाह। गणयति। तिनस्य गुणग्रामं वत्सलत्वौदार्यादीनां ग्रामं समूहं गणयति पर्यालोचयति। भामं क्रोधं भ्रमादपि न हते न करोति। दोषम् हिंसकादिमन्यनवधारणादिकं दूरतो विमुंचति। वामत्वे दोर्घ्यादीन्यवलो कापरितोषं संतोषं वहति। अत्र विभावना विशेषोक्ती अलंकारो। निजानुरागस्य रूपानुरागहेतुं विनाप्यनुरागस्य कार्यान्नात्। अन्यागमनादि रूपवैराग्यहेतुसत्वे पि वैराग्याकथनाच्च। उक्तं च। क्रियायाः प्रतिषेधेपि फलव्यक्तिर्विभावना। विशेषोक्तिरखंडेषु कारणेषु फलावचः। आख्यानमस्य। हेतूनां कार्याभावेपि नि धर्मिफलप्रकाशनं विभावना। मिलितेष्वपि कारणेषु कार्यस्याकथनं विशेषोक्तिरिति। वामः स्मरेसवसयष्टदेशाद्वा दिसरके कुनि विश्वः भामः क्रोधेरवोदीना विम वि वामं तत्वेष्टवीक्षेवेति च। कामः स्मरे भिलाषे वेति च १ अथोत्कंठिता राधिका स्वमनोरथमाह। निभृतेत्यादि। गीतस्यास्य मा लवगौडरागः रूपकतालः। चंद्रिका विप्रलब्धा नायिका नाली नियामता। तन्मध्ये हि विप्रलंभशृंगाररसो गीतार्थः। हे सखि मयासह केशिमथनं रमय कथंभूतया मा मदनस्य योमनो

काम २ गणयति गुणग्रामं भ्रामं भ्रमादपि नेहते वहति च परितोषं दोषं विमुंचति दूरतः युवतिषु वलत्तृष्णे कृष्णे विहारिणि मां विना पुनरपि मनो वामं कामं करोति करोमि किं। १। निभृतनिकुंजगृहं गतया निशि रहसि निलीय वसंतम्। चकितविलोकितसकलदिशा रतिरभस रसेन हसंतं। १। सखि हे केशिमथनमुदारं रमय मया सह मदनमनोरथभावितया सविकारम्। ध्रुवपदम्॥

रथस्तेन कलतो यो भावो रत्याख्यः संजातो यस्यास्तया। मदनमनोरथेन भावितया शामपि नित्वा। ननु मम प्रार्थने कृते कुतो विज्ञापितं तत्राह। उदारं। तस्य प्रार्थितस्य दायकं। केशिमथनः कथंभूतं हृष्णं सविकारं। विकारो मनसो भावस्तत्सहितं। एतदन्यो मानुरागस्य द्वंद्वेन शृंगाररसस्य पुष्टत्वं अन्यथा रसाभावः स्यात्। यद्वा विकारस्तनश्रुतादि कल्पितं तत्सहितं स्यादेवं मदनमनोरथभावितया तया मयेत्यन्वयः। तदुक्तं शृंगारतिलके। नारी मत्कुचौ दृष्ट्वा करतं आजेनयष्टो पितांसाकां तं हृष्टौ नलनं स्खलनं नीवी निबंधस्य च। केशानां संयमो वद्विनुर्भिज्ञादि संदर्शनैः शोभाया दिग्गतप्रशस्तिकथने तासां नुरागेंकिति ति। अत्र केशिमथनपदोपादानेन सामर्थ्यं द्योतनाय। तन्मोजनं तु निःशंक केलिशनिपादनं। भाविते स्वप्रथम आत्मानं नागकादित्वादितच्। किंविधयस्तो भाविनं वासिते श्रमेदिति विग्रहः। कथंभूतया निभृते निकांते यन्निकुंजरूपं गृहं तत्र गतया कुलिशिराते रहस्ये कांते निलीय निलीयाभ्युपवसंतं। एवं भूतं मां राधया मयपल्लि निकुंजे तन्मन्नाम्नाम संकुचितमानामात्रं हत्वा स्थितमिति भावः। तथापि किं तं याम्यादेवं वि लोकिताः सकला दिशा यया। कुंचकरेणो लितो पतेद् तीति भावः। हृष्टं किं भूतं रतौ योरभसः स्वात्मा सहृष्टौ यो रसः शृंगारः स्तेन हसंतं क्रीडायां कामदेवेपाससिद्धिन पाम्यः कस्तार्थं पुनः स्थिता मापि का निगमनपयपुनी निरुह्यत्वा संस्थिन मिति भावः। निभृतं ह्रस्वे एकांत मिति रभसो वेगः स्नाह्षेप्सयोः॥१॥ ११

प्रथमसमागमलज्जितया मयाप्रकृत्या कथमेनस्या प्रेष्ठकृत्यास्मात् तान निश्लिनज्ञाकरणं। कथंभूतं हृष्णं पटुना पिकाप्रसाद्नं समं पट्टाटुशानं प्रियवचनशतं तेनानुकूलं पुनः कथंभूतं तया। मृदुकोमलं मधुरं माधुर्यादिगुणयुक्तं स्मितयुक्तं यस्या तया। नदीपवि पोक्तिभिरपहृतलज्जया किं विस्मितं भाषितं यथा स्यात्। हृष्टं कथंभूतं शिथिलीकृतजघनदुकूलम्। शिथिलीकृतं स्मितादिना गतानुकूलां मां तासां तस्या पीहृतं जघनात् च्युतं दुकूलं पट्टवस्त्रं येन तम्। अथोषनायक शिरोमणि श्रीहृष्णदर्शनेन हृदयं स्थितावृत्तिमयेत् स्खलनं नितंबो मे स्खलावृतं वितं जघनं स्थितं नेत्रं वामस्तेनापहरणीयमिति। अत एव स्फुरितस्तने विचलनः कृपोदरे मरसः प्रहृतिः कुच्छ माकुल्यो विप्रल निग्राह्या निबंध्यं द्रुतः। प्रकृष्टो भुजनः स्तनो प्रकूरतां प्रोप्ति नदंद्ष्पनेनीवीच स्वलन निःस्थित विसुहृदं कामेन तेपो विताभिस्तुक्तम्। पादुपियोक्तिः स्यात् जघनं करेरधोभागे इति हारावली। २। कीदृश्या मया किशलयशयनेन नवपल्लवशय्यायां निवेशितया तं हृष्णं बहुकालं व्याप्य ममैवोरसि वक्षसि शयानं। एतेनालिंगनविशेषः सीतीत्याख्यः। उक्तं च। गां प्रोपरिहादयंतं बध्ये संनीय तैय मिथुनं शरीरे। कामाभिमानो न्नतपूर्णं चेतंत ह्यीरतीरा स्थितिंदं प्रदिशतिति। कृतेपरिरंभणचुंबने आलिंगनचुंबने यया तया मया। एतद्द्वयजघने

प्रथमसमागमलज्जितया पटुचाटुशतैरनुकूलं। मृदुमधुरस्मितभाषितया शिथिलीकृतजघनदुकूलं। २। किशलयशयननिवेशितया चिरमुरसि ममैव शयानं। कृतपरिरंभणचुंबनया परिरभ्य कृताधरपानं। ३। अलसनिमीलितलोचनया पुलकावलिललितकपोलम्। श्रमजलसिक्तकलेवरया वरमदनमदादतिलोलम्॥४॥ ॥

परिश्लेषस्यालिंगनादिशयेन। तदुक्तं। जघनकलितकांतस्योपरि हाकुलितिर्य दिहनारीभक्त केशांतरीया। कलारदनद्वंसंचुंबनं वा विधत्तुः कलयति जघनोपश्लेषमेतं मुनींद्रः चुंबनमपि समपरिहारस्तो। अंपेन कांतस्य कुचौ युग्मं निपीड्य जि कान्तिनालु भागं बध्नाति नंदनमनि यत्र नारीप्रोक्तं समोहं पुनिनिः पुराणोति। कथंभूतं तं परिरभ्यालिंगय हृष्णं मदीयाधरपानं येन तं। अनेन तारिकमालिंगनमुक्तं। उक्तं च। अत्योन्यसंसक्त पृथक्कपोलं नेत्रं नलांदहृदयं च वाह। मुमनंभाव समनीलितातं लालारितंतत्व विदो वदंति। पल्लवोलली किशलय नि मराः। ३। पुनः कथंभूतया मया अलसे सालसत्वे अत एव निमीलिते मुद्रिते लोचने यया तया प्रतिमीलितेत्यादानं देवहस्पाप्यं चुंबनमुक्तं। तदुक्तं। एतेन नेत्र पीतिम्यम भ्रं तं मीलिता तावदनेत्र जिकांति तिष्यसकीउनियरलोस्तास्था नंतर सैरवृत्तं तं न मिति। तं हृष्णं पुलकावल्या रोमांचपंक्त्या ललितौ मनोहरौ कपोलौ यस्य तं। मया मदनविनोज नितो यः श्रमः स्वेदस्तज्जनितं जलं प्रस्वेदस्तेन सकलं संपूर्णं कलेवरं शरीरं यस्यास्तया। कथंभूतं हृष्णं कलेवरमेनिपातः पुनम एव। हृष्णं वरउत्कृष्टो यो मदनरूपो मदोहर्षस्तेन नाभिशयेन लोलं चंचलं। कार्यो कलेवरा मिति विग्रहः ४॥

[illegible]

।कोकिलकलरवकूजितया जितमनसिजतन्त्रविचारं। श्लथकुसुमाकुलकुन्तलया नखलिखितघनस्तनभारं ॥५॥
चरणरणितमणिनूपुरया परिपूरितसुरतवितानं। मुखरविशृङ्खलमेखलया सकचग्रहचुंबनदानं ॥६॥

[illegible] १२

रति रति

[illegible]

भो

[illegible]

रतिसुखसमयरसालसया दरमुकुलितनयनसरोजं। निःसहनिपतिततनुलतया मधुसूदनमुदितमनोजं ॥७॥ श्रीजयदेवभणितमिदमतिशय
मधुरिपुनिधुवनशीलं। सुखमुत्कण्ठितगोपवधूकथितं वितनोतु सलीलं ॥८॥ हस्तस्रस्तविलासवंशमनृजुभ्रूवल्लिमद्बल्लवीवृन्दोत्सारिदृगन्तवी
क्षितमतिस्वेदार्द्रगण्डस्थलं। मामुद्वीक्ष्य विलज्जितं स्मितसुधामुग्धाननं कानने गोविन्दं व्रजसुन्दरीगणवृतं पश्यामि हृष्यामि च ॥९॥

[illegible]

श्री

ता। तेधैर्यमवलंबात्वमिति मिथ्यैव त्वां हरिरभ्याप्ता सर्वतीह नीव्रमाह दुरालोक इति। हे सखि स्तोकोल्पः स्तबको गुच्छो यस्याः सा चासौ नवका नवाशोकलतिका नुकंप्या शोक
शाखा तस्या विकाशः प्रबोधे दुरालोको दुःखेनावलोक्यते किंतु शाकुः नवकेस्तबकस्त्वेकः। लतिकेस्य नुकंप्यार्थः महल्लपालिताएतान्नुकंप्याः शोकलतिका दुरालोकः निभा
वः किमपरं कासारः सरसी तत्संबंधि यदुपवनं तत्संबंधी यः पवनो वायुः सोपि व्यथयति दुःखं ददाति। कासारोपवनपवनोपि शैत्यं दधिन उपवनसंबंधी त्वेन च सौगंध्यमावं धुनिनां
यनो वनेवने समद नाति खेन मंद एव वायुर्भवति। यदा स्तोकं स्याद्विशेषो रेव विशेषणं। नद स्तोक स्तबकनवकं शोकलतिकां विकाशयती सुवं मनः पवनो व्यथयती नि भावः
सत्व भिन्नत्वमाह अपवनो निर्वाह्यलता सन्नस्या। दुरालोकोर्लं। द्वितीयस्यार्थः शुकस्मादे वायेन त्वद्रूपत इति भावः। शाखाशिखरिणी लोकेर्तुनयर्थनेवर्ज्ञमानाचूतानां
मामुक्ता मुकुलप्रसू निरपि मुकुलोद्गमोपि न सुखयति। विकाशात् शाखांतु कोवेद किंक रिणी संध्यानेन। यदाः हशी मकुलप्रसूतिः शिखरिणी। प्रशस्ताग्रमागव
नीत्यर्थः यद्वा शिखरिणी मत्स्वेषा न सुखयतीत्यर्थः कथं भूतभ्राम्यंतीनां भृंगीणां भ्रमरीणां रणितेन रमणीया। शिखरिणी नाम कछंदस्य पिद्यनिनम्

दुरालोकः स्तोकस्तबकनवकाशोकलतिका विकाशः कासारोपवनपवनोपि व्यथयति अपि भ्राम्यद्भृंगीरणितरमणीया न मुकुलप्रसूतिश्चूतानां
सखि शिखरिणीयं सुखयति ॥२॥ इति श्रीगीतगोविंदे क्लेशकेशवो नाम द्वितीयः सर्गः ॥ कंसारिरपि संसारवासनाबद्धशृंखलां राधामाधाय हृदये तत्याज

तत्स्वलां। रत्नाकरो। सैन्यैकैन्द्रिकृतायमनसमत्ना शिखरिणीनि। स्तोकोल्पो वाऽनेकइति विश्वः स्यात्गुच्छकः स्तबकः समाः सनाप्योति सनीय रत्नसाश्वा व निर्व्रिणय द्विनिविश्वः कासारः
सरसी सारसमाः सखिशैत्य निकायां वप्रो शिखरिणी बुधैरिति विश्वः ॥ श्री हरमकमलाकांतं कैवल्यप्रदिकपदं संसारतापं रमां तृपदं विलोक्य समस्त जगदानंदकरी
भुजविलासिनी। भगवानसमक्त्नायराधामाधाय पयद्रे ॥ इति श्रीगीतगोविंदटीकायां रसिकप्रियायां बालचिंतामणिपदार्थं दीपिकायां अभियायां द्वितीयः सर्गः ॥ राधायाः ह
लविरहमिलनी तुल्यं कतत्रस्थ संज्ञनिह यनया पिनस्यात् कुंज माह। कंसारीरित्यादिना कंसारिः कृष्णोपि व्रजसुंदरी स्तत्याज त्यागे हेतुः राधां हृदये आधाय राधा सुंदरी निपदेन ब्रज
चनेन च सौंदर्यवती रपि वर्जिता विनयाजेतिकथनेन कृष्णस्य राधायामनुरागातिशयो ध्वनितः कथं भूतां राधां संसारविषयिणी या वासना तस्याः स्यात् शृंखला मिव
तेने नाभिलाषत्वा व्यभिचरणा वस्याक थिना अभिलाषः स्पृहा एव काम्ये वर्जितागुंद रोरश्च नेवानआपि विभ्रमकानंदसाधुसमूहित्वं यत्पुरूकारी वस्तु बंधेपि निगडे विवेति विश्वः ॥१॥ १३

इतस्ततस्त्याद्दि समाधवः कलिंदनंदिन्या यमुनायास्तटांतकुंजे नीरकुंजस्तसमीपिनि नोदारे निषसाद निषण्णः व्रजमाधवपदेन मालस्मी लक्ष्मीधवः स्वामी निराधायाः सोऽप्यधिकं
ध्वनितं किं कृत्वा इतस्तत स्तेषु तेषु संकेतस्थानेषु तां हृदयनिहितां राधिकामनुसृत्याविष्य कथंभूतः अनंगः कामस्तस्य बाणाभ्यामुखेन खिन्नो खेदं दुःखितं मानसं यस्य सः कृतानुताप
किमिति यदा तस्याः पूर्वं धारणं कृतमिति पश्चात्तापो येन सः अनंगवाणेत्यनंगपदेनांगरहितस्याप्यस्त्रप्रिनकामस्य पाशोभयुग दमनस्य विक्रमेण निवारणं कर्तुमशक्ये
इति ध्वनिः अनेनास्यो केनचिंतारत्याद्भिता यावत्प्राप्त्यचिंता कथं तवत्रात्प्राप्य इं किं कुर्यां तस्यां किंस्यते कथं भवेदसौ व्यवधइति चिंता भवेत्तथा। कृतानुताप एवानी नेन कथयति २ मा
मियमित्यादि गीतस्यास्य गुर्जरीरागः त्रिमिरुतालः गीतार्थस्तु हरिहरीत्यादि कृष्णः साराधा इतादरतया ताईव कुपितेव गतेति। कुपितेव गतेति ज्ञाने हेतुः मामियमिति मां
वधूनिचयेन गोपवधूसमूहेन व्रतं विलोक्य वेष्टितं दृष्ट्वा चलिता प्रस्थिता विलोक्येम अहितकाले व्यायम यत्नेन गोपवधूवेष्टितं दृष्ट्वा अहितकाल एव यत आश्रिता न तेनात्तापने

इतस्ततस्तामनुसृत्य राधिकामनंगबाणव्रणखिन्नमानसः कृतानुतापः स कलिंदनंदिनीतटांतकुंजे विषसाद माधवः ॥२॥ मामियं चलिता विलोक्य वृतं वधूनिचयेन सापराधतया मया
पि न वारितातिभयेन ॥१॥ हरिहरि हतादरतया गता सा कुपितेव ॥ ध्रु ॥ किं करिष्यति किं वदिष्यति सा चिरं विरहेण किं जनेन धनेन किं मम किं गृहेण सुखेन ॥२॥

कुपितेति भावः नतु सा गच्छंती किमिति न निवारितेत्यत आह सापराधतयेति मया अतिशयेनातिभयेन भीतत्वात् सा न निवारिता भये हेतुः सापराधतया अपराधोऽस्यास्तीति सापराधस्तस्य भावो
नितमः हरिरिति अत्र पुनः पुनरुक्तिः ॥१॥ सा चिरं विरहेण चिरकालीनवियोगेन किं करिष्यति किं वदिष्यति तापस्त्वं त्वर्थमुपकारं करिष्यतीत्यर्थः तया विना मम जनेन किं मातृपितृपरिजनेन किं
प्रयोजनमित्यर्थः ननु परिजनेन विना गेहादिसाध्यं कथं भविष्यतीत्यत आह धनेनेत्यादि तया विना मम धनेनापि किं ननु धनं विना कथं गृहस्थत्वमत आह गृहेणेति तया विना मम
गृहेण किं ननु गृहं विना सांसारिकसुखभोगः कथं भविष्यतीत्यत आह किं सुखेनेति तया विना मम सुखेनापि अलं तया हि जन्मापि किं प्रयोजनमित्यर्थः अयं च समस्ताप्यात्मनीयाव
स्था; अर्थानामनुभूतानां देशकालानुवर्तिनां सानतो न परामर्शो मानसः स्यादनुस्मृतिः अत्रानुभावनिःश्वासो ध्यानं हृत्संवहिःस्थिता शय्यानतादि विद्वेषइत्याद्यास्मरणस्थिताः ॥२॥

अहं तु दानन्तं चिंतयामि स्मरामि। कथं भूतं रोषभरेण कोपातिशयेन कुटिल भ्रू कुटिला भ्रूर्यत्र तादृशं। किमिव उपरि भ्रमता संचरता भ्रमरेण आकुलं व्याप्तं शोणपद्ममिव रक्तपद्ममिव
अत्रशोभा रूपो गुणे शोणपद्मसादृश्यं ज्ञेयं। वारंवारं रोषाद्वक्रीभवं भ्रूर्भ्रमरोपमा ज्ञेया। अनेन गुणकीर्तनाद्यात्र न्यस्यात्तदुक्तं। अंगप्रत्यंगलीला निर्वाक्येऽहास्ति
नेत्राणि ... ननस्य सदृशः कश्चिदित्यादि गुणकीर्तनं। शोभाः कोकनदे विनिस्मरः २ तामहमिति। अहं वने किं तामनुसरामि। केनिमित्तम्। अनुसरणं करोमि। इहवृथा किं विलपा
मि। किमिति वृथा विलापं करोमि। हृदि संगतां हृदये सततं स्थितां अनिशं निरंतरं आगमनविधानेन तां समपामि उपामि यद्वा किं मदर्थं शंके गृहं हृदि संगता मनिशं किं रमयामि
किं वने तामनुसरामि किं वृथा विलपामीत्यर्थः ४ हे तन्वि तव हृदयमसूयया कोपाविष्करणेन खिन्नं खेदयुक्तमातं कलयामि परयामि इयमुत्कंठावस्था पंचमी यस्मिन्नमम त्वं
स्यादीर्ष्याप किंचन। विद्वेषः खलितस्त्वेपि तत्र हेतुः स्मृतो यथा। तन्नवेद्मीति। त्वं कुतो गता असि तदहं न वेद्मि अतेन शास्यानुनयामि। नत्वामित्यर्थः। तु तेनेतियादे तव रूपान्मानुनयामि
त्वां। यद्वाचुइति वितर्के तेन वहेतुना ते मम संबंधे षष्ठी। अनेन प्रलापावस्थाक थिता षष्ठी। वंभ्रमीति मनो यस्मिन्नयोन्मुक्ता दिलक्षणः। वाचः प्रियाश्रया एव सप्रलापः स्मृतो यथेति ५

चिंतयामि तदाननं कुटिल भ्रूरोषभरेण। शोणपद्ममिवोपरि भ्रमताकुलं भ्रमरेण २ तामहं हृदि संगतामनिशं भृशं रमयामि। किं वनेनुसरामि तामिह किं वृथा विलपामि ४ तन्वि
खिन्नमसूयया हृदयं तवाकलयामि। तन्न वेद्मि कुतो गतासि न तेन तेनुनयामि ५ दृश्यसे पुरतो गतागतमेव मे विदधासि। किं पुरेव ससंभ्रमं परिरंभणं न ददासि ६ क्षम्यता
मपरं कदापि तवेदृशं न करोमि। देहि सुंदरि दर्शनं मम मन्मथेन दुनोमि ७ वर्णितं जयदेवकेन हरेरिदं प्रवणेन। किंदुबिल्वसमुद्रसंभवरोहिणीरमणेन ८

इदानीं भावनया उन्मत्तो हमेवाह दृश्यसइत्यादि। हे सुंदरि पुरेव पूर्वमिव ससंभ्रमं सादरं परिरंभणमालिंगनं किमिति न ददासि त्वं पुरतो अग्रतो दृश्यसे गतागतं प्रयाणं विदधासि करो
षि ममेति ६ हे सुंदरि त्वम्मामिमम परायं क्षमस्व। कदापि तवेदृशं विप्रियं न करोमि न करिष्यामि इयं चोन्मादावस्था सप्तमी। अन्यस्मिंस्तद्विदंश्वो निरुन्मादो विरहोद्भवः इति सा
र्वसुधाकरे। पुनः किंवृत्तं ज्ञानविवेकः कथयति। देहीति। हे सुंदरि मम दर्शनं देहि मन्मथेन कामेन दुनोमि अहं संतप्तो भवामि ७ वर्णितमित्यादि। जयदेवकेन हरेरिदं चरितं व
र्णितं। किंविशिष्टेन प्रवणेन। अर्पितहृदयेनेत्यर्थः। पुनः किंविशिष्टेन किंदुबिल्वो जयदेव कुलतन्निग्रामः स एव समुद्रस्तस्मादुदितत्वात्संभवो यस्य तेन रोहिणीरमणेन चंद्रेण।
यथा समुद्रोत्पन्नेन चंद्रेण कंदर्पो जनस्यो। उन्नतिः क्रियते तथानेन कुलस्यो न्नतिर्जयदेवेन कृतेति चंद्रनाम्नं। ग्लोरिंदुरेणातिलकोरोहिणीशो हरिः स्मृत इति हारावली ॥ ८ ॥ ॥ ॥

इदानीं कामं एवं दुःखं प्रयच्छतीति तमेवोपालंभयोग्यं करोमीत्याशयेनाह। हृदीति। हे अनंग कंदर्प न यिनश्च हारधारं न कुरु। किमु इति वितर्के मयि हरभ्रांत्या मत्वा देवभ्रमात् क्रुधा क्रो
धात्त्वं धावसीति किमु वितर्कयामि। यद्वा उइति संबोधने हे अनंग हरभ्रांत्या मामयि किं धावसि। कीदृशे मयि प्रियारहिते कांताविरहिते। तथा न क्षिप्तो बाहदेन अहं संतप्तस्त्वं भूतमारणं कि
मिति करोषीति भावः। हरः सर्वदा प्रियायुक्तो हं तु धना प्रियारहित इति मयि हरभ्रमो न युक्त इति भावः। कामः स्वर्वैरेणानष्टशरीरं स्मृत्वा गरहित। हरेश्च नारे काम स्याहर्वस्य त्रवणाय
अनंगपदेन संबोधनं। भ्रमवीजं तिरस्मतिहृदानि। हृदि शयं विसलताया हारं स्नानायागरल विरह अन्यं तापशांत्यर्थं धनो न तु भुजंगमनायकः सर्पराजो वासुकिः। इयं कंठेकुव
लयदलानां नीलोत्पलपत्राणां श्रेणी पंक्तिः शोभार्थं धनान तु गरलद्युतिर्विषकांतिः इदं सर्वांगे तापशांत्यर्थं धृतं मलयजरजश्चंदनधूलिर्न तु भस्मविभूतिः। अंगेशरीरे मिलेति
सं विरहतापवशात्कूली भूतइतिरजपदेन सूचितं। तथा च। विसलताया शोभेत दीर्घत्वादिदर्शनात् नववासुकिभ्रमात्तीलोत्पलदलपंक्तेः श्यामत्वादिधर्मदर्शनात् गरलभ्रमात् चंदनर
जसि भस्मभ्रमात्तत्व मिमहादेव भ्रमत्वन युक्त इति भावः। अपं चत्रां तिमानलंकारः। सादृश्यात् तस्वेतर प्रतीतिर्भ्रांतिमानितिलक्षणात्। वितर्कैः किं केषुत्वत् असंदुष्टोनवोक्तो
चेति विभ्रः। केवनैवं भावस्तते। संप्रति विरहाकुलस्तमाभंगारोपवारभ्रांतिमाह भगवान्। हे अनंग प्रहारभरणशील हरभ्रांत्या महादेवभ्रमेण किम धावसि त्वमर्थं धावसीत्यर्थः

हृदि विसलताहारो नायं भुजंगमनायकः कुवलयदलश्रेणी कंठे न सा गरलद्युतिः। मलयजरजो नेदं भस्म प्रियारहिते मयि प्रहर न हरभ्रांत्यानंग क्रुधा किमु धावसि। १ पा
णौ माकुरु चूतशायकममुं मा चापमारोपय क्रीडानिर्जितविश्वमूर्छितजनाघातेन किं पौरुषं। तस्या एव मृगीदृशो मनसिजप्रेंखत्कटाक्षाशुगश्रेणीजर्जरितं मनागपि मनो नाद्या

क्रुधा क्रोधं कृत्वा मयि हृदि अयं विसलता हारो न भवति किं तु भुजंगमनायकः। मां मकंठे इयं कुवलयदलश्रेणी न भवति किंतु सा गरलद्युतिः। अपि इदं मलयजं न भवति किंतु भस्म सर्वमिति महा
देव चिह्नं किं तु कथं भूते मयि प्रियारहिते सतु प्रियासहितः सदैव नित्यमीशः अहं प्रियारहित इति क्रुधाअर्थं धावसीत्यर्थः १ कुसुमशायकतया कामः प्रसिद्धो नमाने चूतमंजरीरूपं शरमाद्
धनुष्यारोप्य मां ताडयिष्यतीति शंकमानः कामान्नु नयं करोति। पाणाविसादिना हे मन सिज चूतशायकं आम्ररूपं बाणं पाणौ हस्ते मा कुरु। चापं धनुर्मा आरोपय पत्र स्वविकारयुक्तं
माकुरु चूतशायकं हस्ते माकुरु हस्ते पिचेत्करोषि तदामुं शायकं चापं मारोपय माधेहीति। अत्र मनसिजपदेनैव मनसो जातस्य तेमतां ताप कारित्वमनुचितमिति धून्यर्थः। हे क्रीडानि
र्जितविश्वक्रीडया लीलया निर्जितं विश्वं त्रिलोकी येन सतथा संबोधने मूर्छितस्य मूर्छां प्राप्तस्य जनस्य माहरा भवाघातेन प्रहारेण तव किं पौरुषं। शुचितु न किमपीत्यर्थः। मूर्छितजनाघातेनेत्य
त्र किं पौरुषं कुत्सितं पौरुषमिति कुत्सितं। मूर्छितत्वे हेतुमाह। तस्या एव मृगीदृशो हरिणीदृशः प्रेंखंतः प्रसरंतो ये कटाक्षास्त एवाशुगा बाणास्तेषां श्रेणीनिः पंक्तिभिः जर्जरितं खंडखंडी
कृतं मनो मनागपि स्वल्पमपि न संधत्ते तेन स्वस्थं भवति। अयं भावः। तत्कटाक्षरूपबाणैरेवाहं मूर्छितः कृतः। अंप्रतिमचूतमंजरी रूपशायकप्रहारेण मम मारणमधर्म इति। लीलयैव
येन विश्वं जितं तस्य तेन मूर्छितेषु जनेषु प्रहारो यशो हानिकर इति ध्वन्यर्थः। आम्रकः शरस्तद्रूपोः सच्चाप्तिपां धनुश्चापो विसमरः। किं पौरुषमित्यत्र द्वितीया आख्यानपक्षे किं तेपे इत्यत

नतुनत्करात्ता दिकस्मरणादेवनवदुःखंभवनिकामस्तनत्कोपतापइत्याह भ्रूपल्लवइत्यादि। किमिलादेवेतस्यांराधायांस्मरेणकामेनात्मा पर्पितानिष्पादितानीतिनर्कपामि, नत्वतत्रा लिवीरेणात्मने स्यापमितुषः विनानिनवान्यवेत्सनत्वाह। निर्जितेत्यादिनिर्जितानिजगंतिषेत्तानि। नथमवेनेरेवाम्बैर्जगत्त्रयंजितानतत्स्यापितानीतिभावः। नर्यत्वत्र किमितिन स्यापितानीत्यत्राह। अनंगेनेति। अनंगस्यकामस्यजयापजंगमदेवतानामंजयावनपेवत्रैलोक्यजयायपात्यत्रा लिदन्नाम्पनोजानश्मोजनानिनत्रैवस्यापितानीतिभावः देव नपायदर्पदीपनकेनापिनथेतिहतुंशक्यतइतिध्वनितम्। कानितानीत्यत्राह। भ्रूपल्लवमिति। भ्रूपल्लवमिवभ्रूपल्लवंतदेवधनुः अपांगतरंगिता निकटात्तस्य नागतानि [illegible] घणपालिः कर्णलतान्तमेवगुणःप्रत्यंचिका। तत्रनीलस्निग्धत्वाद्भ्रुवःपल्लवत्वेननिरूपणं। वक्रत्वेनधनुषोनिरूपणं। अपांगस्यपरस्परभेदकत्वेनवाण निरूपण [illegible] दीर्घत्वाद्गुणत्वेनिरूपितः। अपांगमंगहीनेस्यान्नेत्रान्तेतिलकेपिच। पालिः कर्णलतान्तेपंक्तावंकप्रभेदयोरितिविश्वः। २ संदर्शिताधांगवि तासि [illegible] रागरूपाणिमांतानउपंतीनितस्याएवोपालंभंकरोति। स्थायेनकामरूपेस्सभावनयापुरःस्थितामिवविज्ञापराधंसंबोधयाह। भ्रूचापेति। भ्रूचापेभ्रूरूपेधनुषि

भ्रूपल्लवंधनुरपांगतरंगितानि वाणागुणःश्रवणपालिरितिस्मरेण। तस्यामनंगजयजंगमदेवतायामस्त्राणिनिर्जितजगंतिकिमर्पितानि। ३। भ्रूचापेनिहितः कटाक्षवि शिखोनिर्मातुमर्मव्यथांश्यामात्माकुटिलःकरोतुकवरीभारोपिमारोद्यमं। मोहंतावदयंचतन्विततनुतांबिंबाधरोरागवान्सद्वृत्तस्तनमंडलस्तवकथंप्राणैर्ममक्रीडति। ॥४॥ ॥

रूपां

निहितोर्पितः कटाक्षविशिखः कटाक्षरूपोवाणोमर्मअपांमर्मपीडांनिर्मातुकरोतु। धनुष्यारोपितस्यवाणस्यपरमर्मपीडावितैव। अपचकुटिलोवक्रः श्यामात्माश्यामस्वभाव रूपस्पसेनादृशःकवरीभारोपिवधितवेणीकः केशसंचयोपिमारोद्यमंमारणंमारस्यमरणामोद्यमंपराक्रमंकरोतु। मारस्यकामस्येतिवा। पोतं मलिनः कुटिलश्चभवतिसोन्य मा रणाय उद्यमंपराक्रमंपमनस्यपिनाशुचितम्। अपचतन्विरागवांबिंबाधरोबिंबफलतुल्योधरोमोहंमूर्छांतनुतांतनोतु। रागवान् रक्तताविशिष्टः योरागवान्मात्सर्ययुक्तःसमोहंत नोत्वेवेति। इदमपिनाशुचितं। अपंतवसद्वृत्तोवर्तुलस्तनमंडलंकुचविस्तारोममप्राणैःसमंकथंक्रीडति। आत्मश्रुत्पर्णक्रीडांकिमितिकुरुतेति। सद्वृत्तस्यसद्वृत्तिस्यपरप्राणापहि त्वमनुचितमितिभावः। सद्वृत्तत्वगुणस्यपरप्राणग्रहणक्रियपाविरोधकथनादिरोधनामापमलंकारः विरोधःसोविरोधेपिविरुद्धत्वेनयद्वचः। विशेषस्लोमरेशार्द्ररूपा मोलिंदितहृत्ययोः। आम्रादेहननोवृत्तस्वभावश्चनिवृत्तिः कवरीकेशवेशयोः। मारोमनोविघ्नेनंगे। बिंबफलेबिंबिकामाः ३ निबिडंप्रमंडलेः राग्नेगुणे मात्सर्येइतिसर्वत्रविश्वः

नतुनस्यापिनापराधेनवास्तरस्यकिंनुनदंगस्पर्शादिविषयान्..... हेचलतामदनतस्त्वांदुःखीकरोत्पनोभावनयापुरःस्थितांमत्वाह। तानीति। स्पर्शमुखानितदंगस्पर्शजनितानितानिसु खानि। इदानीमनुभूयमानानितान्येवसर्वाण्यनुभूतानीलेवेव। एतेनत्वगिन्द्रियविषयलाभःकथितः। दृशोनेत्रयोस्तरलोश्चंचलाःस्निग्धाःस्नेहविभ्रमालीलासात्त्वएवमूर्तिमानेवाह शनेनचतुरिन्द्रियविषयलाभःकथितः। तदृक्त्रांबुजसौरभंतस्यामुखपद्मसौरभंमदवायनेनघ्राणस्यविषयइति। गिरांतदृचसांसुधास्यंदीसुधामंतनस्यंदतिस्रवतीत्येवंश। लोकेनसा वाचकत्वं इदानीं श्रोत्रेणगृह्यमानःसएवसर्वोप्यनुभूयतएव। अनेनश्रोत्रेन्द्रियविषयलाभोनिगदितः। बिंबाधरमाधुरीतस्याबिंबफलप्रायोधरस्तस्योपोधरमाधुरीमधुरतामधुरतामिवमान्यामितेवसैव शृंगेव। अनेनरसनेन्द्रियस्यविषयलाभःकथितः। इत्यनेनप्रकारेणविषयान्तरेविनिवृत्तिरिन्द्रियाणांसर्वविषयासक्तावपिमानसंमनस्त्वेनतस्यांतथापांतत्समाधिनदेकायंपदापुन्नितिदेदे नदाविरहव्याधिलक्षितैवकथंमाधिः कथंवर्धते। अपिशब्दोविरोधाभासालंकारसूचनार्थः। बाह्येन्द्रियाणांसमाधेरसंभवान्। बाह्येन्द्रियवृत्तिनिरोधेसतिमनसएकाग्रताया सा समाधिः तत्रांद्रियाणांविषयस्याभावान्मनसःस्थितेनैकपदान्तरयानःचित्तएवतात्ती।तिकथंविरहजन्याधेः संभवतीतिभावः। गंधरूपरसस्पर्शशब्दाःविषयाःस्मृताः। ५। तितिक्षितुतानां नहंतापकानुवक्ति। सर्वाभिगनदाकारंनंदंकेजगदीश्वरं। कांध्वनकुर्मातकवयाक्षिजगन्नविनोकनेसतन्। वस्यवानमतातानंनस्मैसर्वदर्शिनेनमः। २। इतिश्रीटीकायांतृतीयःसर्गः

तानिस्पर्शसुखानितेचतरलाःस्निग्धादृशोर्विभ्रमास्तद्वक्त्रांबुजसौरभंसवचसुधास्यंदीगिरांवक्रिमा। साबिंबाधरमाधुरीतिविषयासंगेपियन्मानसंतस्यांलग्नसमाधिहंतविरहव्याधिःक थंवर्धते। ५। ॥ इतिश्रीगीतगोविंदेमुग्धमधुसूदनोनामतृतीयःसर्गः। ४। यमुनातीरवानीरनिकुंजेमंदमास्थितं। प्राहप्रेमभरोद्भ्रान्तंमाधवंराधिकासखी। १। निंदतिचंदनमिंदुकिरण मनुविंदतिखेदमधीरं। व्यालनिलयमिलनेनगरलमिवकलयतिमलयसमीरं। १। साविरहेतववदीना। माधवमनसिजविशिखभयादिवभावनयात्वयिलीना। ध्रुवपदं। ॥

सर्वसर्वरूपस्यविरहजनितावस्थावर्णिताः ३ चतुर्थोध्यायं। यमुनेत्यादि। राधिकायाःसखीमाधवंकृष्णंप्राहत्वसमागमुवाच। राधिकेत्यनुकम्पायांकः। कथंभूतंमाधवंयमुनायाःतीरेयद्वानीरंनिकुंजेवे कुलताछन्नेवनेन्नमंदंस्थिरमास्थितमासीनं। तत्रहेतुगर्भविशेषणमाह। प्रेमभरेणराधाविषयस्नेहाधिक्येनोद्भ्रान्तमुद्भ्रान्तं। तथाप्रेमभरेणअनपायपानांसात्तान्तमनद्वेषणविलापप्रलापा देस्थितमितिभावः। अयवेनमेपयात्रपुष्पाःनिवान् स्वंकुलाद्भ्रमनः मंदःखलेमंदाननर्त्वेतिस्तेरितिमंदेगेइतिविश्वः। १। निंदतीत्यादि गीतस्याष्टकस्यदेशाख्यरागः। तत्रैवतालं। रूपकमपाणिर्जगदंत रवंकंचदक्षिणकर्णतरेसंस्तूयमानः सुरकाण्डोपि कर्णाटराग:। किंकरैनीलः। एकतालीतालः। रामावराकृतोकेनोरसेवर्ग्रीपनेइत्यंरामानामेकतालो। हेमाधवसाराधात्ववविरहे त्वहि पञ्चेदंनिंदति। अपचेंदुकिरणमनुचंद्रकिरणंलक्षतीति अपीमध्यस्वेदंदुःखं विंदतिप्राप्नोति। मलयपर्वतसंबंधिवातंमलयानिलंपमिलनेनसंसारतानांसर्पाणां निलयोनिवासस्थानंचंदनवृक्ष तमिलनेनसंपर्केणगरलमिवविषमिवकलयतिमन्यते। चंदनवृक्षाश्रितैः सर्पैःपीतोपि। एतेनमलयवायवः। अनएवनिघमयाःकृष्णपत्रशरीरसंपर्कादेवमूर्छाजनयंतीतिमन्येनदृतिभावः कुलमयामस्पाद्इत्यत्रहेतुः। दीनाडुःखिताडुःखितापि हेतुर्विदुःखापेवभवतीतिभावः। साकिंभूताभावनयाध्यानेनत्वयिलीनामग्ना। कस्मादिवमनसिजस्यविशि पावाणात्कइपादिव। या

शि

१५

अविरलेत्यादि। स्वहृदयमर्मणि स्वहृदयरूपमर्मस्थाने विशालं सजलनलिनीदलजालं जलसहितं कमलिनीपत्रसमूहं वर्मकवचं करोति। किमर्थं मिवल विरलं यथा स्यादेवं निपतितो मदन
शरः कामबाणः तस्माद्भवदवनीयेव भवतो रक्षणायेव। तस्माद्धृदये त्वं सर्वदा निहितस विरलं निपतद्भिर्मदनशरैस्तैः पीड्यमानापि त्वन्निलिनीपत्रैस्तेस्संतनरेमिवकरोतीति भावः। केचित्तु कीदृशं
वर्मकं विरलनिपतितमदनशरादवनायस्त्रात्राणाय भवदीयसंप्रधानमिव। विशालमिति तिपोजयंति। अवनंस्तलोपीनाविति विम्बः। २। सा कुसुमं शयनीयं पुष्पशय्यां करोति। कथंभूतमनन्तं
विलासकलापं वक्रमाझीजकलापं कमनीयं कांतमीयं दैवस्य गतिर्निर्ज्ञातुं न शक्यते कोवेद कस्मादेवागच्छतीत्याशया कुसुमशय्यामास्तीर्णवती त्वत्प्रागमनमर्दनं इरहितैव निहती निभावः। किमिव करो
ति कुसुमविशिखस्य कामस्य येशराः कुसुमस्वरूपास्तेषां तल्पं शय्यापतनस्वरूपं तु निवनवपरिरंभसुखायापन वालिंगनजन्यसुखप्राप्तये। तस्यैव शयनीयेस्यान्तल्पमडिकलवेषारीतिवि
न्द्रः। एभिस्त्रिभिः पदैः कठोरव्रतं पंचेभवत्याक पितानल्लेत्तत्रां गुजो वोक्तं। ३। वहतीत्यादि। त्वद्दारमाननकमलं नेत्रं तु ध्वपयं व हतिधारयति। कथंभूतं चाह नेत्र मार्गो वेत्तणाय।
५ निकृवसारिणे विलोचनेनेत्रेन एव जलधरेण मेघोपस्मिन्तत्। अत्र निरंतरात्मकवर्षित्वेन जलधरोपमा। कमिव विधुमिव चंद्रमिव कथंभूतं विधुं। विकरालविकरालविशालावाषेविधुंतुदस्य
अविरलनिपतितमदनशरादिव भवदवनाय विशालं। स्वहृदयमर्मणि वर्मकरोति सजलनलिनीदलजालं। २। कुसुमविशिखशरतल्पमनल्पविलासकलाकमनीयं। व्रतमिवतवपरि
रंभसुखाय करोति कुसुमशयनीयं। ३। वहति च वलितविलोचनजलधरमाननकमलमुदारं। विधुमिव विकटविधुंतुददंतदलनगलितामृतधारं। ४। विलिखति रहसि कुरंगमदेन
भवंतमसमशरभूतं। प्रणमति मकरमधो विनिधाय करे च शरं नवचूतं। ५। ध्यानलयेन पुरः परिकल्प्य भवंतमतीव दुरापं। विलपति हसति विषीदति रोदिति चंचति मुंचति तापं। ६।
तहेर्दतालेदैत्यनं दंतम्रनं सखात तिनाइमृतनात्मयत्थाः पवत्तादरू। अत्र अत्वस्य विधुनानेत्रजलस्य वामनधारयासादृश्यंवह्नि निर्दलपमानेषा। विकटः सुंदरो नेपः विलासविकरालपेःनम
स्कारुः स्वर्भानुः सैंहिकेयो विधुंतुदः इत्यमरः। इदमुत्प्रादावस्था। लासप्रमा वनोल्लासवतुथर्तेनालीनरपि। आपरोज्ञाय नेयन्नसउत्पादः स्मरोपया। ४। किंचरहसि कांते कुरंगमदेकस्तूर्याभवंतं लिखति
किंभूतम् [illegible] मसमशरं कामस्वरूपं वर्णालकृत्य दूतं विनिधाय नेत्रं प्रपातनत्वाने मकरं विनिधाय पश्चात्प्रणमति। कुसुमशरोपकरवादनलत्वरो विरहीत्येते नचूतस्य पल्लवरूपशरोण किमित्यादितां
पत्सी [illegible] लम्पत्वा भावत्वनिभावः मकरनाभिर्मगमदः कस्तूरी गंधकेशर इति हारावली। तदुक्तं भारते देवताकृतनं कुर्याद्दयाह्यभिमुखेदलितःलिखित्वानं तिहुलिंपाडपेत्रकः। सिक्कां गमये
ज्ञाक्षेपित्वतौ तंत्रापेक्षितं किंतु एवं विध विधानेन तत्पत्कालं वियोगिनी। ५। ध्यानेत्यादि। ध्यानं चिंतनं तत्र योलयस्तत्स्यात्तेनातीवातिशयेन दुरापं दुःखेन प्राप्यं भवंतं पुरो पेपरिकल्प्य सावधावित
वनिशतं प्रत्यक्षमिव दृश्यमानाभिः सह क्रीडंतं हरिं तत्रैव कुत्रचिल्लुप्तमिव ज्ञात्वा विलपति। मानसप्रत्याहारात्मको विलीयति। निर्भत्सनात्कोवेदपुनर्यातीत्युक्त्वा हसति। पुनः कथमत्र यद्भवत्तादति विरहार्त्तरोदि
ति। यतोभावकाले तापकस्य उग्नोरोदनं परमोवधी कारणो ताप एतिधुनि। उद्दिनस्हितवक्त्रं पोषितानां विरहे धमुक्तं। पश्चाद्रोदने पित्रेदोद्वारा मानसग्लानिमापयमनुनेष्यतीत्यभिप्रा
येण चंचति स्पंदितामिति तद्भितीपद्मात्तेनैव तत्रीतं परिकल्पनाचिंचनाभिः। किलकिंचित्तात्मभ्यापंतात्तः क्रोधाद्रुदश्रुहर्षमीत्यादिश्चैकत्र किलकिंचित्तमिति। उपमानमन्मादावस्था। तत्कारो

प्रतिपदमिदमादि प्रतिपदमिदमपि लसज्ज्वलंतीपटंप्रदेशतिनिगदति। इति हेमाधवतवचरणे तं पतिताप्यविचित्रत्वे विरहेणेपेम सिंधुधानिधि स्फिमत दिधिप्रकृतिपि ततुदाहरुमंठरीतसंतापंतनुते विलार
पति। स्वीमा धासत्स्याः पवः स्वामीचंद्रस्वत मदनोन्मत्वात्मसंभोदराः इतिस्त विनिकटस्थितेनस्तमसपत्नाप्रियेकिमपिकर्त्तुंनशक्नोति। त्वयि इतिकुसुभगिनीतापमपि पर्यासुधानिधिरपितनु
दाहरुमुकडतिमाधवपदध्वनिः सुधया ततोपं करोतीति विरुद्धमिति विरोधनामा मम अलंकारः ७। श्रीजयदेवेत्यादि। श्रीजयदेवभणितं जयदेवकवित्वमधिकं मतिशयितमिति यदि मनसा नटनी
यंनर्त्तनं योग्यं तदा हरिविरहाकुलाकुलव्याकुला पिनायनेवल्लवगुणवतिसुखपादनत्वीडुगीतेन वेदिनागस्याववनं पठनीयं श्रवणमपि विरहोत्कंठितानायिके ति। ८। सात्वां विना कुत्रापि न निर्वृति
लभत इत्याह। आवासइति। तस्यास्त्व द्विरहेण आवासोमंदिरं विपिनायते अरण्यमिवाचरति। प्रियसखीमालापि प्रियसखीपंक्तिरपि जालायते बंधनवदाचरति। एतावत्त्वदिरहे बहुश्वासति
सुतनयाजीवितमपि तु कृतं तत्र भवनिसखीमिर्निर्वर्तितमित्यवरुद्धमवहारशनिवंधकनयामापिजाजावदाचरंतीति भावः। कृपयालापोपि विरहजनितः संतापोपि निःश्वसितेन दावदह
नज्वालापादावानिश्रिद्धापाकलापः समरूतं इवाचरति। हा कष्टं कथं कंदर्पः कामोपिधवमानंदं जनकोपि त्वद्विरहेण यमायते हतानंद इवाचरति। किंकुर्वन् शार्दूलस्य व्याघ्रस्य विक्रीडितं
अंकुर्वन्। यथा हरिणीवनेसमंततः प्रदीप्तदावाग्निज्वालयोद्विग्नाव्याघ्रेण ज्ञाता तुरोमात्लविततं पश्यंती दशदिशाश्चकितवत्किंत विलोकमानाक्वापिनिर्वृतिं नभतेन पथम विधात्पुवल्लोरणा
प्रतिपदमिति निगदति माधवतवचरणे पतिताहं। त्वयि विमुखे मयि सपदि सुधानिधिरपितनुते तनुदाहं। ७। श्रीजयदेवभणितमिदमधिकं यदि मनसा नटनीयं। हरिविरहाकुलवल्लवयुवति
सखीवचनं पठनीयं। ८। आवासो विपिनायते प्रियसखीमालापि जालायते तापोपि श्वसितेन दावदहनज्वालाकलापायते। सापि त्वद्विरहेण हंत हरिणीरूपायते हा कथं कंदर्पोपि
यमायते विरचयन् शार्दूलविक्रीडितं। १। स्तनविनिहितमपि हारमुदारं। सा मनुते कृशतनुरिव भारं। १। राधिका विरहे तव केशव। ध्रु। सरसमसृणमपि मलयजपंकं। पश्यति विषमिव व
पुषि सशंकं। २। श्वसितपवनमनुपमपरिणाहं। मदनदहनमिव वहति सदाहं। ३। दिशि दिशि किरति सजलकणजालं। नयननलिनमिव विगलितनालं। ४॥ ॥
कामेनत्रासितासखीकृष्णावासेषु क्वापिन सुखं लभत इति भावः। शार्दूलविक्रीडितनामकं छंदः इति ध्वनिः। अत्र पदेवो हेराव स्याकथिता। तत्रतांशांगकं प्रोषेषा हमीव्याख्यवस्या। तदुक्तं अतीव संगमा
भावाद्याधिः संतापलक्षणः। अत्रसंतापविप्रलंभोशीतलवस्तुनिषेवणं। १। पुनरपि व्याधिदशामेवमितावस्थां सविस्तारं गीतेन कथयति। स्तनेत्यादि। गीतस्यास्य देशाख्यरागस्तलएकतालीस्तालोरताविंशु
तोमहर्षिनिरूपितं स्वविशालवाक्यः। श्रोत्रः श्वरो मुनिरिति गीतं। देशाख्यरागः विलम्बितःस्वर्गः। १। एकतालीतालः। गीतार्थस्तु। हे केशव तव विरहे राधिकानुकम्पारोधा स्तनविनिहितमपि स्तनयो
रुपरि अलंकारीभूतमपि भारं स्तनविन्यस्तमपिहारं तनु ते। मन्यते कृशतनुरिव कृशानुरंगं वस्याम। १। सा सरसमसृणं चंदनपंकं वपुषि देहे सशंकं शंकासहितं यथा स्यादेवं विषमिव
पश्यति। कथंभूतमपि सरसमसृणमपि पुंडाडीविशिष्टमपि। पंकः कर्दमपापयोरिति विश्वः। मसृणः कर्कशोत्तिलोदप्रवि। २। किंचतास्वपवनं निःश्वासवायुं वहति धारयति। कीदृशं पनालहितं पि
हरणोतीत्वर्थः पातावक्षानमिवमदनदहनं कामाग्निमिव सदाहं दाहसहितं। परिणाहो विशालतेत्यमरः। ३। सा दिशि दिशि नयननलिनं नेत्रपद्मं किरति क्षिपति। कथंभूतं विगलितनालं विगलितनालं
दिनं नालानि विगलितं नालं यस्मै तिवा। सजलकणजालं सजलकणाः जलेरग्रकणिकास्तसमूहैः सहितं। अत्रनयनं वाक्यालंकारे अत्र नेत्रस्य नलिनत्वेन निमित्तं वोधितं नेत्रजलानसम्पत्स्याध्रुनिताय

किंच सानयन विषयमपि कृतोर्वरमपि किसलयतल्पं न वृषत्ववशमनीयं विहितो कृताशस्या अनेर्विकल्पः संतापोपशनार्दशं कलयति। अत्र किसलयेनाग्नित्वमेतापकत्वादि समानधर्मदर्शनाद्रि
संतापः इयत्तुद्वेगावस्थाशागेवोक्ता। ५। साश्रायतं धासमपेपालितलेन करतलेन कपोलं नमजति, कथं भूतं कपोलं न चलं स्थिरमित्यर्थः दिवस्तन्यथाकथंचिन्नीनोराशिः उनरासामिनी कथंते
नवेति। कपोलेपालिं हत्वा सापं चिंतयंती निष्ठती निभावः कृमिवबाल शशिनमिव दिनी पार्श्वचंद्रमिव। पुनः सफुरतस्त तनपाउसदृशमाननतपा विरहपांडुतपास्वछिनी यत्रचंद्रसाम्यं। इयनष्टि
उत्तावस्था, ६। किंच सा निष्कामतिशयेन हरिः निहरिरिति जपति, केवविरहेण विहितं मरणं यस्याः केव कृपंपयास्मात्स्वकामं शादिन्या पुंपृथास्या त्सकाममिन्यपं भावः, गनिरत्ताबादिपुनव
स्वयस्या त्वनीनास्त्वचिन्तदोदास्यमानस्य माणाप्याप्रियदशाम्यवस्यपाभवितव्यपेति निश्चितश्चयचानां केशहरणो हरिरितु अने। इनिको वेदश्चमन्त्रः सन्न त्किन्चपिजन्मान्तरवक्षे पामे हरिणा
नीतिमकामं, तथाहि गंगेयाम निःश्वास निरिति जन्मान्तरेपितएवववल्लभो भूयादिति साभिलाषं नामांतरं विरहहरिरितिवजपती निभावः। विरहितेन त्वकर्मलिकलीरिवाङ्क ७। श्रीजयदे
वेत्यादि। इत्यनुनावकारेण श्रीजयदेवभणितं प्रख्यातिं गीतं सुखयतु, गर्दा कुलंतस्मयकाश्च, कथं भूतं केशवपदं शुपनीतं शरणं प्रति नतं। ८। सारोमांचनीत्यादि। रोमांचमुत्कम्पती सर्वः यरतो
मांचो ऽस्याः सीति, सर्वा दिलाद्रनूद्धत्यपोरोमांचः तदा चापुनी नित, पुल्तरोमांचपदं रोमांचवतीयस्तं तथा तत्ता तेनस्त्वी वाचालीनादित्वेन, रोमांचवतीवा चूलनी त्यर्थः, अनेनाभिलाषः क
पितः सीत्करोति सीत्कारं करोति। अनेन चिंतास्मृतीकथिते, सा यचा वेन पतिस परः उद्दश्वति नापकतया विशेषेण लपति। अनेन गणकीर्तनमुक्तं: उत्कम्पनेकपं विरहदुःखं सोढमिति
नयनविषयमपि किसलयतल्पं कलयति विहितहुताशविकल्पं। ५। सम नितपालितलेन कपोलं वालशशिनमिव सायमलोलं। ६। हरिरिति हरिरिति जपति सकामं, विरहविहितमरणेव
निकामं ७। श्रीजयदेवभणितमिति गीतं सुखयतु केशवपदमुपनीतं। ८। सारोमांचनिमीलितकरोति विलपतिकम्पते तत्नाम्पति ध्यायति उद्भ्रमति प्रमीलति निपतति उद्यातिमूर्च्छामपि। एतावत्युप
कम्पयुक्ता भवति, ताम्यति ग्लाना भवति, ध्यायति ध्यानं करोति, एतैर्विशेषणैरुद्वेगावस्था कथिता। उद्भ्रमति इतस्ततो दिशं नीभ्रमति, अनेन प्रलापः कथितः प्रमीलति ध्यानकलितत्वा
द्वस्तिमितादि जस्ययुक्तभावेन चक्षुषी निमीलयति अनेनोन्मादः कथितः पतति कार्श्येन स्थातुमशक्तत्वा द्भूमौ पतति, पश्चात् उत्थाय पात्वा दृष्ट्वा कथं कथमप्युत्थाय ततः कम्पनं करोति अनेनव्या
धिः कथितः। ततो मूर्छितं मूर्च्छां प्राप्नोति, अनेन जडता कथितः जडतैनोपर्यंतावस्थाज्ञानेव तथापीत्याह, एतावदपि तेऽपि विवशा निमस्वैर्वैद्यश्च विवती कुमारोऽनन्तुल्यः गतज्वरोऽनन्तः का
मज्वरे त्वं यदि प्रसीदसि तदा वरतनुः कमनीयदेहा तेसाम्प्रतं परस्परालिंगितजीवेन्द्रपि तज्जीवेदेव, अन्यथा त्वेवेतन्न प्रसीदसि तदा न प्रातूत कोपि समन्त्युत्तमानायु इत्यर्थः, अन्मज्ञपितज्वरी
रोमांचवान् निवात्परतिः संवनितमुर्छितापास्तस्याः व कुसुपाद पंथीव; तद्वेष एव सात्वी पुनःव्यत्ताभवती तिस तथान्मर्कर इत्यर्थः तत्त्वोन्यथा नात्कल्पनिपातेत्वमेवांतको भवसि यदि न प्रसीदसी त्यर्थः
अपथ्यं नर्मः अन्यज्ञपितज्वरी रोमांचवानिवा वरति। दोषेण वा सीत्कारं करोति किंच निमोहाति चिवदति, उत्कम्पनेकम्पयुक्तो भवति, ताम्यति विकलो भूत्वा निध्यापन्सं जीवा मितवे
जिचिंतयति, उत्भ्रमति दिवकरतो निशमीलति निः अवलंबन पात्रतिणी निमीलति पतनिशय्या तो वेदनतया भूमौपतति, उत्थाति वायुवेग भावतिमूर्छीनिमूर्छां करोति, एता दृशतनुज्वरेमद
तिसे निपातकज्वरे कस्य चिन्त्वं वैद्यः निभत्य शसादेन रसान्तरादादि भोन्त्वी किंतजीवेदपि जीवेदेव सांनिपातिकज्वरोत्तरसान्तरसदाराश्च किंतु निर्विकल्पमपि अन्यथा न्येन प्रकारेण मुहि
ताम्रोऽगिणि हृत्कोवेधकानां हत्तुं क्रियाद्यविशेषो दृश्यवती ति लोकेऽशतिहृत्यकोगत प्राप इति रसेभंधरसः स्यादे निक्रादो विर्धेतः पोः मंगादिदेवैती ते दिद हृधामेंतुपाद इतिविघ्नः १०

स्मरातुरामित्यादि। हे देवतवैद्य देवतानां देवानां यो वैद्योऽश्विनी कुमारौ तद्रूपं भ्रमतो स्मरातुरां कामेन रुतां त्विदंगसंगएव पदमतंतं सामर्थ्याभावात् तां विपत्कृतापां स्मक्रयोजनं कुरुषेन करोषि। ततोहेऽजये
दत्त्वं वज्राद्पि दारुणो सिक हिनोसि, यतो वज्रमिंद्रेण शिवमंतरेणसं गावाधनिर्तितत्वं तु विश्लेषेत स्येवममपसीतिवज्ञापेत पापिदारुणत्वं ते इति भावः, उपेंद्रवज्रानाम छंदः इमपि धुनितं नद्वत्सलं
चनरत्नाकरे, उपेंद्रवज्रा जतजा स्ततो गौ इति। २। कंदर्प ज्वरोपचारैरेव तनुज्वरमां निर्भविष्यतीति किं, उपमिनतमाह, कंदर्पेति, तदेतात्स्वर्थं शमाय चेतनस्विन्नं चंदनचंद्रमः कमलिनी चितामुक
दृष्ट्वं द्वमिनी नां बांकी त्वपिस विभिः क्रियमाणा प्रतिसंतापयति तथा निश्चयाज्ञोति कथं भूता पाः कंदर्पज्वरेणयः संज्वरः संतापस्तेनातुरतनो स्त्वदेहायाः विरोधोपमलंकारस्तल्वसणं शुणक्, न
त्वेवं भवतेसंतापे कथं जीवनितत्र हेतुः किंत्विति, किंतु परं एकमेवप्रियं शीतलतरं शीतला तनु र्वस्त्वतंध्यायंती मनी कथमपि केना पि प्रकारेण सर्वप्राणितितस्माज्जीवति, कथं भूता सीता त्वं
केनो क्लांति वृषेन शश्वत् कमलस्य यत्नेन, हेतुस्तेषु भो, कथं भूता उक्तां निवक्ष्यति वा तथा च तद्वांगस्पर्शं ध्यायंती मनी संशति जीवति निश्चयरि निग्रन्थैन तोदृष्टिनमपि ते दुर्लभं भविष्यती ति भावः संतापः
संज्वरः समा विसमरः इन्दः स्तर्पेन्द्रपेपत्या विन्दविन्द्वः। २। नक्षिणमपि पथांजी विनाश पानेजी विष्यतीत्यत आह, क्षणमपीत्यादि, सा ना पराधया ते विरहः उस त्वत्संगरसाभां तेषां तासमविनते
हे मोदः कथं भूतया न पन पोर्दकृतिनीलनं निमेषस्तेन विनाघातुः खिनया किमिति धातुचक्रयोर्निमेषः स्फुटः यतस्त्वत्तोपि कृपमुरवारविंद दर्शनस्पृहोभवती ति खेद युक्ते निभावः, तत्तोराधा

स्मरातुरां दैवतवैद्यहृद्यत्वदंगसंगामृतमात्रसाध्यां। विमुक्तबाधां कुरुषे न राधामुपेंद्रवज्रादपि दारुणोसि। २। कंदर्पज्वरसंज्वरातुरतनोराश्चर्यमस्याश्चिरं चेतश्चंदनचंद्रमः कमलिनी चिन्ता
सु संतापयति। किंतु क्लांतिवशेन शीतलतनुं त्वामेकमेव प्रियं ध्यायंती रहसि स्थिता कथमपि क्षीणा क्षणं प्राणिति। ३। क्षणमपि विरहः पुरा न सेहे नयननिमीलनखिन्नया यया ते। श्वसिति क
थमसौ रसालशाखां चिरविरहेण विलोक्य पुष्पिताग्रां। ४। ॥ इति श्रीगीतगोविंदे मधुरमाधवो नाम चतुर्थः सर्गः॥ अहमिह निवसामि याहि राधामनुनय मद्वचनेन चानयेथाः इति म
धुरिपुणा सखी नियुक्ता स्वयमिदमेत्य पुनर्जगाद राधां। १। वहति मलयसमीरे मदनमुपनिधाय। स्फुटति कुसुमनिकरे विरहिहृदयदलनाय। १। तव विरहे वनमाली सखि सीदति। ध्रुवपदं॥ ॥
सा विरहेण कथं श्वसिति श्वसिष्यति जीविष्यतीत्यर्थः किंभूतां पुष्पितोपभोगोपस्थापक रसालशाखां विलोकयंत्या, श्वसिति श्वस विश्वसमी प्रेवर्तमाना। छंदोपि वेदं पुष्पि
ताग्रानामकं छविनं, तल्लक्षणं तु रत्नाकरे अयुजि नयुगरेफतो यकारो युजि च नजौ जरगाश्च पुष्पिताग्रेति ४ योपिदीतामणीभूताः कामतत्त्वाद्भुतं प्रियाः परमानंदराधेयरत्नाणी पावनं त्वयाऽगृ
धेतल्लक्षकोरत्नचंद्रीभूतं भव त्सुधां सद्गताः वरणात्कांतजगद्धात्री नहार्हरे॥ ॥ इति श्रीगीतगोविंदटीकायां रसिकप्रिया बार्थचंद्रिका नामधेयायां चतुर्थः सर्गः॥ ॥ अहमिह निवसामीत्यादि। मधुरिपुणा श्रीकृष्णेने
मेवं प्रकारेण नियुक्ता आज्ञप्ता सखी स्वयमेत्य आगत्य पुनरिदं वचनं राधां जगाद वदति इति किं, त्वं राधां याहि गच्छ पद्वचनेन तामनुनय, प्रसन्नां कुरु ततः पश्चात्तां मत्समीपमानयेः पुनरानयने, माधवेनैवमुक्तमिति
भावः। तां च मदंतिकमानयेथाः आनय, स्थानमाह अहमिहेत्यादि, इहैव निकुंजे एतां धनीसमालि निष्ठामीति भावः १ पत्युक्तं सखी तत्र गत्वा देवीतेन कथयति, वहतीत्यादि, गीतस्यास्य देशीवराडी
रागो रूपकतालः, गीतार्थस्तु, हे सखि वनमाली हरिस्तव विरहे सीदति म्लानो भवति, कुत्र सति, मलयसमीरे मलयपवने मदनं संबंधि निधाय वहति सति, कुसुमनिकरे पुष्पसमूहे विरहिणां हृदय
दलनाय विदारणाय स्फुरति विकसति सति, किं कृत्वा मदनमुपनिधाय समीपवर्तिनं कृत्वा, तथा कुसुमनिकरैरेव बाणैस्तत्संनिहितेन कामेन विरहिणां हृदयं विदारणीयमिति भावः। १।

किंच। शिशिरसमयेऽहिमकोदहनितनितमरणं मरणावस्थामनुकरोति। मरणावस्थायां पादशी [illegible] निःश्वासेन विलापं करोति। २। किंच मधुपसमरे [illegible] शाम्नोति। [illegible] किंच विपिन [illegible] किंच धरणि [illegible] [illegible]

दहति शिशिरसमये मरणमनुकरोति। [illegible] [illegible] १५

[illegible]

[illegible] ३

धरूषापिनस्तुत्वोत्कंठांकारयित्वा नायकोत्कंठामाह. विगलितवसनमिति. हे पंकजनयने राधे किं अलयशायने नवपल्लवशय्यायां अनुपमं परयत्न आरोपय. कथंभूतं जघनं विगलितवसनं म
दनागोपभरदर्शनेन स्वयमेव स्खलितं वसनं यस्मात्. जनपदा विधानं आवरणरहितं. पुनः कथंभूतं परिहृतनाद्रीहृतरसनाकटपरिकायेन तं. पुनः कीदृशं हर्षस्थानं हर्षनिधानं मदं. किमि
वनिधिमिव. रसना कांचि जिकपोति निविष्ठः ६. हरिरभिमानी स्यादि. हरिः कृष्णोऽभिमानी मनस्वी. एतावता दैन्येनापि कुर्वन् मम जल्पां कोपे दोषाणामेवाचरेदिति भावः. इयं जनिः रा
त्रिः पिदानीं विरामं अवसानं याति. मम वचनं च कुंजं अभिसारादिमगाधं कुरु. किं भूतं त्वां सहितं गमनं रचयन्ती निसत्वरा वनं. मधुरिपोः मम समकामं वांछां सुरव. नाधिकं वा जिसा रि
का वर्णनीया. मदनानलसंतप्ता पाणिसारमति विषिः स्पोत्स्ना तमस्विनी या वा या योग्यं वा विभ्रमाः. स्वयं पार्श्वे सरे प्रातुसारभवेदभिसारिका. ७. श्री जयदेवेत्यादि. श्री जयदेवक
वो कृष्णहरेः सेवायेन स्फुरत्. परमरमणीयं हरि चरितं भणति कथयति सति हरिं नमन श्रवणमन. कथंपयासुरु दिनमानंदयुक्तं हृदयं यस्मात्. कथंपयासात्. किंभूतं हरिं निसदयं दयासहि
तं. पुनः कथंभूतं सुहृतेन पुण्येन कमनीयं वांछनीयं. ८. स्लोकेनापि नायकस्योत्कंठामाह. विकिरतीत्यादि. हे कांते तव विषये मदनकदनक्लांतः मदनः कामस्तज्जनितं कदनं दुःखं तेन क्लांतो ग्ला
नो नवनीते गुरु वारं वारं श्वासान् विकिरति क्षिपति. नानापुरो नाना स्थं गुरुपीरंवारं मार्गते. ध्यानेनापि प्रियां परपामीति नाना सर्वं वीतमाण स्वांधापनी तिभावः. अनसमयेनासायवीतेन न

विगलितवसनं परिहृतरसनं घटय जघनमपिधानं. द. हरिरभिमानी रजनिरिदानी मियमपियाति विरामं. कुरुमम वचनं सत्वरा वनं इ
रमनधुरिपु कामं ७ श्री जयदेवे हृतहरिसेवे भणति परमरमणीयं. प्रमुदितहृदयं हरिमतिसदयं नमत सुकृतकमनीयं. ८. विकिरति मुहुः श्वासान् आशा पुरो मुहुरीक्षते प्रविशति मुहुः कुंजं कु
न्गुरुवंगुरु नाम्यति. रचयति मुहुः शय्यां पर्याकुलं मुहुरीक्षते मदनकदनक्लांतः कांते प्रियस्तव वर्तते. १. त्वद्वाम्येन समं समग्रमधुना तिग्मांशुरस्तं गतो गोविंदस्य मनोरथेन च समं प्राप्तं तमः सांद्र
तां. कोकानां करुणस्वरेण सदृशी दीर्घा मदभ्यर्थना तन्मुग्धे विफलं विलंबनमसौ रम्योऽभिसारक्षणः. २. ॥
मन एकाग्रं भवतीति हिनास पुरस्कृत्य. क्वचिन् श्वासान् आशाभिति क्षिपति अस्य शाकाशत्यात्. लदाश्वासान् विकिरति प्रथमपुरस्ताद्वा पुरो नामस्थां दिशं नाने नवं भाग सागमिष्यतीत्याशयेन मुहुरीक्षते इत्यर्थः.
मुहुः कुंजं प्रविशति. कथंभूतं कुंजं कुजत् भ्रमरं च दंकुर्वन्. कदाचिदनेन पथा गमिष्यतीत्याशयेन कुंजं प्रविशति. मुहुर्गुरु अधिकं तापति ग्लानो भवति ध्यान विच्छेदे त्वामपश्यन्नपश्यन्तीति भावः.
क्वचित् कुंजं मुहुः पुनः नाम्यति निपातः. यदा कुंजं नानाविधं कुर्वं च मुहुः शय्यां रचयति. एतावत्कालं तु रजनरशिश्नी नाना यानानाः प्रमाणस्यति निश्चित्यार्थं शय्यां रचयतीति भावः. मुहुर्वारं वारं परिभ्रमाक्र
लं प्रयासादेव मीक्षते. नासानुनासिकाग्रं स्यादिति विष्ठः. आवात् स्यादिकोः श्लोकेनैव १. पुनरपि त्वरयितुमाह त्वद्वाम्येनेति हे मुग्धे असावेव साम्प्रतं समयोऽस्मिन् तत्र तो हेतौ विलंबनं विफलं स्पष्टे हेतुः.
त्वद्वाम्येन समं त्वदीयेन नेत्रजलेन सह तिग्मांशुः सूर्यः समग्रं साम्प्रतं यथादेवमधुनेदानी मस्तं गतः. त्वदीयवाक्यमप्यस्तं गतं त्वत्कोपमस्तं गत इत्यर्थः. मम त्वमिति गोविंदस्य मनोरथेन समं वांछ्या सह सांद्रतां प्राप्त
संगतं. प्रबंधकारष्ठ निविडि योग्यतः वांछाविज्ञातेत्यर्थः. कुविशद्वाक्येन समं निपातः. तदा त्वदीयवचनेन समं तिग्मांशुत्वं गतो मुविगमनाय त्वरयं मामहुरुमयं पंचमांतेवा फलं उत्तरं वा नोपलभ्यते सर्पो
पिनोपलभ्यते इत्यर्थः. कोकानां चक्रवाकानां करुणस्वरेण करुणस्वरेण सदृशी दीर्घा विलीना मदभ्यर्थना मम प्रार्थना कोकानां करुणस्वरेणानावश्यकः स्पष्टे. एवं मदीया काकुरूपो पिसंपूर्ति

पुनः अंधकारस्यातिनैविड्यं कथयन् नाभिसारलक्षणस्यातिरम्यतामेवाह. आश्लेषादित्यादि. रहस्यमसंदेहमुत्थोऽर्जो यामयोः कोन कोन वीडा विनिश्चितो लज्जां समन्वितो रसज्ञाविर्भवनीत्यर्थः. कथंभूतयोर्दंपत्यो
रसार्पितयोः अन्योन्यानापिकामनया पिकं चौ हि प्रवणनयोः पश्चाद्भुजा भ्रूभा मिलितयोः. पुनः कीदृशो रागाश्लेषादनु आलिंगनोदयपश्चाच्चुंबनं तदनु चोलग्नोवसनं तदनु पः स्वांतं जन्यकामस्य परमोबोध उद्रेक
त्वस्त्र पः संभ्रमः संभोगादनुः कामोद्रेकं गच्छतदनु दोरनारंभः सुरतारंभस्तदनु प्रीतयोर्त्व आनंदयोः संभापणोर्जातनतोः अन्यनादिकानामत्पंतसुरस्मना विकत्तः अथाहं यन्माश्चा लापेनाश्रयं ममाप मनिराश्रयं पद्मी
यमेतत् विशेषेण ज्ञानमोत्यर्थः. स्वायत्तंतं पदस्यां ज्ञानेपि तुल्यापराधत्यास्यां दोषो कृत्वने. किं तु लज्जा सहितः अंगराद्रस एवाविर्भवतीति भावः. तत्र प्रथमं मर्मिश्लेषणां तनश्चुंबनं ततो नखक्षतं ततः कामोद्रे
कः ततः संभ्रमस्ततो रतं ततः प्रीतिस्ततो रसभावनमिति कामशास्त्रे श्रसिद्धः क्रमः. उक्तं च. आश्लेषचुंबनन खक्षतकामबोधशीघ्रत्वमैथुनमनंगसुखप्रबोधम्. प्रीतिस्ततो निरतिभावनमेवकार्यमेवं निता
तं चतुराः सुविरं रमंते. यद्यपि कामशास्त्रे दंतक्षतन कुचिन केशग्रहणादिकमष्टविधं बोकं क्रमेण अत्र तत्परं विपरीतरूपया नारीगतयोः कांता कुलविलक्षणं भ्रमः पदाहरणः ईर्ष्याकुलत्वी पुनः नायकस्य निःशंक
केलिर्नयतां गमन्तु हास्यादेवं भूतेन गदांधकारेण गमन विलंबनं मनुचितमिति भावः. दंपती जंपती भार्यापती जायापती च नाथविस्मरः. ३. पुनः त्वरयितुं मनस्योत्कंठमाह. सजयेत्यादि. हे सुभ्रुविभुजगः
शोभमानः कृष्णस्त्वां गमयन् नार्थनापि नि श्रान्ति. कथं अन्योन्यनिर्गमने निपश्यिना अभयसहितं च किं तं ममास्य पदे नेत्रे विन्यस्यन्ती मर्पयंती. गादांधकारे महाविरूपे स्वयमेव सुभ्रस्निग्धमात्रे वेद्य
त्वे च सूक्ष्मः स्थितो भविष्यतीत्याशयेन वा. तावदं निकृतये त्वप्यश्चात् द्विशोपदर्शनेनापि तत्र जत्यायपुनरप्येतत्पयेवं प्रतिनतं स्थिता स्थिताग्रतं नीतिभावः. पुनः कथंभूता कृपणा पिशांकेः शस्तेश्वरणस्पर्शे

आश्लेषादनु चुंबनादनु नखोल्लेखादनु स्वांतजप्रोद्बोधादनु संभ्रमादनु रतारंभादनु प्रीतयोः. अन्यार्थं गतयोर्भ्रमान्मिलितयोः संभाषणैर्जानतोर्दंपत्योरिह को न को न तमसि व्रीडाविमिश्रो रसः. ३.
सभयचकितं विन्यस्यंती दृशौ तिमिरे पथि प्रतितरु मुहुः स्थित्वा मंदं पदानि वितन्वती. कथमपि रहः प्राप्तामंगैरनंगतरंगिभिः सुमुखि सुभगः पश्यन्स त्वामुपैतु कृतार्थतां. ४. इति श्री गीतगोविंदे साकां
क्षपुंडरीकाक्षो नाम चतुर्थः सर्गः. ५. अथ तां गंतुमशक्तां चिरमनुरक्तां लतागृहे दृष्ट्वा. तच्चरितं गोविंदे मनसिजमंदे सखी प्राह. १. पश्यति दिशि दिशि रहसि भवंतं तदधरमधुरमधूनि पिबंतं. १ नाथ
हिनातरएकांतस्थलं प्राप्तां. पुनः किंभूता मनंगस्य कामस्य पराक्रमः पुनः पुनरुत्कंठितं रंगरूपलतिनाथ. अंगैरिमत्र विशेषणेत्यनीया ४ कामिनादर्शयन् कामं सख्यंनं मुखसंभवं योऽली कमनेतोऽकेनस्पेन आप्य
नेनमः राधावदन अश्रुधाराणां नुज्ञानमतिः रंदाराधेऽपि दिव्योऽपि शोशादीनुमास्थितः २. इति श्री गीतगोविंदटीकायां पंचमः सर्गः ५ अथेत्यादि अथानंतरं सखी तद्गतिं तत्स्वाधायाश्चरितं गोविंदे गोविं
दं विषयी कृत्य प्राहचवाच. कथंभूते गोविंदे मनसिजेन कामेन मंदे मंथरे. किंकृत्वा तां राधां लतागृहे सुचिरकालं व्याप्यानुरक्तां दृष्ट्वा. अस्मिन्नेव लतागृहे केलिः कर्तव्येति चिरकालीनं तस्या
अनुरागं ज्ञात्वेत्यर्थः. पुनः कथंभूतां गंतुमशक्तां कामानिकं प्रयातुमसमर्थां. मंदः खले मंदगतेर्मूर्खे स्वैरे स्वैरोगिलीति विष्वः. सखीपदुवाचनदेवगीतेन कथयति पश्यतीत्यादि गीतस्यास्य गुणकरीरागः
रूपकतालः. गीतार्थस्तु हे नाथ हरे राधावासगृहे सीता गृहे त्वद्भवनः सकाशात्सीदति. आवसंज्ञा भवति विप्रियत्वमेव तस्याश्च वसारकारणमिति भावः. रहसि एकांते दिशि दिशि भवंतं पश्यति. क
थंभूतं भवंतं अधरमधुरमधूनि त्वदीयाधरस्वरूपाणि मधुरमधूनि पिबंतं साभ्यासेपं भावनया स्वकीयाधरपानं कुर्वंतं त्वामेव दिशि दिशि पश्यतीति भावः. यद्वा तच्छब्दोऽन्यवाचकः तथा च तद
धरमधूनि तव नोत्पत्स्यानामिकाया अधरमधुरमधूनि पिबंतं त्वां दिशि दिशि पश्यतीत्यर्थः. तच्छब्दस्य कारान्तोऽपर्यायः सर्वनामगणे पठितः. तदुक्तं. तच्छब्दोपमन्यवाची किंच पठितः स्वरभेदादेक
कउदंतो सोऽनुदात्त इति दुर्गापाघोपि. एकोकारान्तोऽन्यत्वकारान्तो ह्यन्यवानुदात्तादिति भोगवाको वास गृहमिति हारावली. १.
ध्रा

ननु किमिति मीदृश्येव किमिति निरापातीत्यत आह। त्वदभिसरदेत्यादि। त्वदभिसरणे हृदाभिसारे पोरभसउत्साहस्तेन वलंती प्रसाधनादौ पाश्रिपमाणा किपंति पदानि कति पदानि चलंती त्वदंति
कमागंतु मिछंती सती पतति स्खलति। तथा त्वत्कृते रहसि तत्मालुदं निकमागंतुमसमर्थेत्यर्थः। २ नन्वेवं वेदश क्रांतरि कथं जीवत्यत आह। विहितेत्यादि। सा पुनः केवलं तव रतिकल्पा सर्वानुभूतेन
नवा नितिले शाकलनेन जीवति। कथंभूता विहिता विशदेति मितो विशेर्म्णालैः किशलयैर्न वपत्नवेश्ववलयाः कंकणानि यथा सा। कलनाकालयोः कले ति विश्वदनशर्मा। वलयः कंकणेति
चेति। ३ पुनः कथंभूता छकुर्वारंवारमवलोकिता वीक्षिता मंडनानां मुकुरकुंडलवनमालादीनां लीलानवाजूहनिर्धया सा पुनः कीदृशी। अहं मधुरिपुरिति भावनशीला चिंतनपरा। इति
नववेषं विधायाहमेव मधुरिपुरिति चिंतयंती निभावः। लीला विहार विशेषः मारप्रयोजनस्य चेष्टया अनुरागाति शयेन पाकिपते तुहृनिः सा लीलोक्तानुति सन्तमेरि ति। ४ हरिस्त्वरितमभि
सारे कथं नोपैति आगच्छतीति सत्वी मनुवारं सावदति। ५ किंच सा हृत्सउपगत ज्ञागन इति पुष्यान त्वम धिकं तिमिरमंधकारं लिप्समाभिलिंग निचुंवति। किंभूतं तिमिरं जलधरकृष्णं श्याम
मेघ सदृशं। पदापदोत्यामतवां निकंचल तितदानदानिकुंजराशिपुंजीभूतमंधकारदृष्ट्वा तत्कृगतन्त्रलेखा लिंगनादिकमाचरतीत्यागंतुमेवं तत्पारपती निभावः। आंतिमानयमलंकारस्तत्र
तलांधारकं। ६ पश्चात् विशेषदर्शने सुनिभवतित्वपि विलंबिति विलंबं कुर्वति सुति विगलित लज्जा रतीवासकसज्जावासगृहे कांताभिसरणायसज्जा सं भ न सकलली सोपकरणा विल
पति हेतिः इयं कथमेनाववदोदास्यं मित्वमाव रतिमिति विलापं करोति रोदिति रोदनं करोति वासकसज्जालक्षणं भरतादौ विहितं स्त्रीणां वासकवासकः स्ववासकवशात्कांतः समे
त्वदभिसरणारभसेन वलंती पतति पदानि कियंति चलंती। २ विहितविशदविशकिशलयवलया जीवति परमिह तव रतिकलया। ३ मुहुरवलोकितमंडनलीला मधुरिपुरहमिति भावनशी
ला। ४ त्वरितमुपैति न कथमभिसारं हरिरिति वदति सखीमनुवारं। ५ श्लिष्यति चुंबति जलधरकल्पं हरिरुपगत इति तिमिरमनल्पं। ६ भवति विलंबिनि विगलितलज्जा विलपति रोदिति
वासकसज्जा। ७ श्रीजयदेवकवेरिदमुदितं रसिकजनं तनुतामतिमुदितं। ८ विपुलपुलकपालिः स्फीतसीत्कारमंतर्जनितजडिमकाकुव्याकुलं व्याहरंती। तव कितव विधायामंदकं
दर्पचिंतां रसजलधिनिमग्ना ध्यानलग्ना मृगाक्षी। १ इति। सज्जीकरोति वासकसज्जिका कोपि भवेद्वासकसज्जासेयमुज्झितानुततल्पा निश्चित्यागमनं भर्तुर्द्वारेक्षणपरायणेति ७ श्रीजयदेवेति। श्रीजयदेवकवेरिद
मुदितं कथितं गीतं रसिकजनं भगवद्भक्तिरूपरसास्वादज्ञान् शृंगाररसप्रधानमपि अतिमुदितमतिशयेनानंदितं तनुतां विस्तारयतु। ८ विपुलपुलकेत्यादि हे कितव धूर्त सा मृगाक्षी रसज
लधौ शृंगाररससमुद्रे निमग्ना आस्ते। अत्र हेतुगर्भविशेषणं ध्यानलग्नेति ध्यानेन तव चिंतनेन लग्ना एकाग्रचित्ता। तथा च निरंतरं त्वच्चिंतनवशात्त्वां प्रत्यक्षमिव मत्वा रससमुद्रमग्ना तिष्ठतीति
भावः। किं कृत्वा अमंदामनल्पां कंदर्पचिंतां कामविषयिणीं चिंतां कथं प्रियो मिलिष्यति मिलितोपि प्रसादं करिष्यति चेत्यादिकां चिंतां विधाय यदि तदनिकं तया सा तिनदानवेव दुःखं सा
तु निरंतरं सजलधौ मग्नैवास्ते इति भावः। पद्यायमर्थः। मया मंदकंदर्पचिंतां विधाय किंचिदपि कथं हृष्यतीति विधाय तथा चिंतनमितः सिद्धं तदानवध्यानमेवाचरतीति भावः। कथंभू
ता विपुला प्रचुरा पुलकपालिः रोमांचपंक्तिर्यस्याः सा। ध्यानकल्पितहृत्कांतस्पर्शोत्थरोमांचवतीत्यर्थः। किं कुर्वती काकुव्याकुलं काकुर्ध्वनि विकारस्तद्वचनेन व्याकुलं यथा स्यात्तदेवं व्याहरं
ती। ध्यानेनैव तव वक्रोक्तिं नीवीवंधनमोचनासक्तं परिकल्प्य कंचुकं चंचलेत्यादि निषेधवाक्यं कथयंतीति भावः। पुनः कथं यथा स्यात् स्फीतः प्रवृद्धः सीत्कारो यत्रैवं यथा स्यात् ध्यानेनैव त्वद्दत्तदशनादि
कं परिकल्प्य सीत्कारं करोतीति भावः। पुनः कथं यथा स्यात् अंतर्जनिता जडिमा जाड्यं यत्रैवं स्यात्। ध्यानकल्पितनखक्षतादिभावयंतीति भावः। अस्य पिंडितार्थः हे धूर्त मृगाक्षी चिंतनमेव
कुर्वती रसाब्धौ निमग्नाः भा कुलं तु यथा स्यादेवं भाषणं भवतीति ध्वनिः इयं जडता ध्यानवस्थाप्रोक्ता। कुंदमिता शृंगारः केशाधरादिग्रहणेमोदमानोपि मानसे दुःखिनेव बहिः कुप्ये
देत्कृहिंगिः किला काकुस्त्रियोः विकारोपि शोकभीत्यादिभिर्ध्वनिरित्यमरः॥ १॥ ५॥

पुनः तस्यां तरपितुमाह। अंगेष्वाभरणमित्यादि। हे कृष्ण तव पाविनापुष्पावत्तनुः सुंदरांगी निशासु त्रिंनेत्र निनदुभान्वापति कथंभूता इत्यनेन प्रकारेण कल्पेऽलंकारो विकल्पस्तदागमनमा
कानल्पं शय्यातइव नामं कल्पतदीपसंगादि ध्यान मित्यादिषु लाघात ध्यानक्षायि तदाशंगापि त्वत्संगमातिलापि व्याप्तस्त्वं कृतोपि मनोरम इति भावः अलंकारादिव्यासंगमेवाह अ
गेष्विति। अंगेष्वाभरणमलंकारं करोति। वपति कथं विदाग लीनि कृत्ये नाद धीर्दुःखावस्थां मान्दृष्ट्वा किं वदिष्यतीत्यंगेष्वाभरणं करोति कुर्थं विदागतोपि कृष्णप्रणादकरोतीति भा
वः अनेनाकल्पउक्तः शय्याचव कुशो वारंवारं पत्रे पि संचारिति पत्रे पि चरणपातेन चलति तत्रितत्वां प्रागमनागतं परिशंकते अनेन विकल्पः कथितः शय्यायां शयनी यं वितनुते विस्ता
रयति। अनेन तल्परचनोक्ता। शयनविरचनकालं आश्लिष्टत्वां ध्यायति अनेन संकल्पउक्तः। तथा च तवागमनप्रत्याशया पत्रेऽपि आपाते संभ्रमकालं तनुते यदि त्वया सर्वथान गंतव्यं तदात्व
त्संगमं प्रति निराशामती चिंतेत्तु नश्यती निभावः आलिंगनोपरिवाद्यो वर्णितलउक्ते। अत्यंत सानुकथिता प्रियस्यागमने सति दिरत्तपोभ यो क्लावस्तसंभ्रममलंकृतिः आकल्पवे
शो नेपथ्ये इत्यमरः। तर्को विकल्पः शंकावेनिव तल्पं शयनीयेस्यातस्यमट्टकल्पयोरिति विश्वः संकल्पः कर्ममानसमित्यमरः दिक्त्वां परिपश्यं तच्चेतत्तं मनसानिशो कीर्तयंत धिषणयापा
श्लिष्यतमच्युत सर्वतत्कुमलाकांतनयुतं भवसागरे चिला मालतो मानमितिमकुरत्रो २ इति श्रीगीतगोविंदटीकायां मोतकदेवकुंठोनामषष्ठः सर्गः॥ ॥६॥ ॥अत्रांतरे इति अ
त्रांतरेस्मिन्नवसरे इंदुरुचंदं गोपुजालैः किरणसमूहैः वृंदावनांतरं वृंदावनमध्यं प्रदीपयत्प्रकाशितवत्। २ कथंभूतः दिक्सुंदरी दिक्सेव सुंदरी कामिनी तस्या वदनस्य मुखस्य चंदनबिंदुः मंडलाकार
अंगेष्वाभरणं करोति बहुशः पत्रेपि संचारिणि प्राप्तं त्वां परिशंकते वितनुते शय्यां चिरं ध्यायति। इत्याकल्पविकल्पतल्परचनासंकल्पलीलाशतव्यासक्तापि विना त्वया वरतनुर्नैषा नि
शां नेष्यति। १ इति श्रीगीतगोविंदे वासकसज्जावर्णने सोत्कंठवैकुंठो नाम षष्ठः सर्गः। ६। अत्रांतरे च कुलटाकुलवर्त्मपातसंजातपातक इव स्फुटलांछनश्रीः। वृंदावनांतरमदी
पयदंशुजालैर्दिक्सुंदरीवदनचंदनबिंदुरिंदुः। १ प्रसरति शशधरबिंबे विहितविलंबे च माधवे विधुरा। विरचितविविधविलापं सा परितापं चकारोच्चैः। २ कथितसमयेपि हरिरह
ह न ययौ वनं। मम विफलमिदममलरूपमपि यौवनं। १ यामि हे कमिह शरणं सखीजनवचनवंचिता। ध्रुवपदं।

चंदनतिलकं। पुनः सर्वचिंद्रः तं उवंदेवदनबिंदुसादृश्यमावार। पुनः कीदृशः स्फुटा प्रकटीभूता लांछनस्य कलंकस्य श्रीः शोभा यस्य सः। कुलटाकुलस्य अभिसारिणीसमूहस्य पोवर्त्मानः संकेतमार्ग
गमनप्रतिरोधः तेन संजातं पातकं पापं यस्य सः इव। एतस्य कृतपापस्य कलंकः स्फुटीभवतीति ध्वनिः। १ प्रसरतीत्यादि। शशधरबिंबे चंद्रबिंबे प्रसरति उदिते सति माधवे कृष्णे विहितविलंबे कृतविलंबे सति विधुरा दुः
खिता राधा उच्चैः परितापं चकार। कथं यथा स्यात् विरचितो विविधो नानाविधः विलापो यत्रैवं यथा स्यात्। १ एवं तदागमनशंकाप्यासीत्। चंद्रोदये तु अभिसारिका कुलसंचार इति तदागमनं निराशाधिकं
विलापेति भावः। २ विविधविलापमेवाह गीतेन कथयति। कथितसमयेपि सा दिव्ये तमस्संगे जातानवरागः प्रतिभटमालः। गीतार्थस्त्व। इह विपिने कं जनं शरणं यामि। कं जनं वा गिवायम्मंबा
शरणं का मि। तेन विना अत्र प्रवेशम पितुर्वेशं यमन्कत्मा। सा निःपाकेतन्। किं भूताः सतीजनानां वचनेन वंचिताः तथा हरिरानीयते एव नियतं सखीवचनेन प्रतारितेत्यर्थः। सत्यमेवं
चतुरारिका सखीवाक्येयो विश्वास पात्रं भवेदिति भावः। कोप्यत्र पाप नित्याकेसु शमनेसमर्पिता इव। पावके वपुः प्रक्षेप चतुर्थं वर्जनेषु कामिनि विश्वः। शरणं गृहरक्षितारो इत्यमरः। सखीवचनमेवाह
कथितसमयेपीति। हरिः कथितसमये पि स संकेतसमयेपि वनं न ययौ। तदाह मया तः समयः कालः अभिनवसरोमयाः केन स्यतमेवनः गंतव्यमिति। पद्यास्तद्मामद एवः समयः कथितः तदा पि वनं संके
तनिकुंजं न ययौ न गतवान्। इदमरूपमेव मम यौवनं तारुण्यम मलरूपम विनिर्मलमोदर्यमपि विफलं। एवं न रागमनवस्थाया। धिनं संप्रमवधिनं धनेनि रवधिदुःखोपनोगेऽसमर्थाभारीरं

यदिति यस्य हरेरनुगमनायानुसरणाय निशि रात्रौ गहनमपि शीलितं तेन हरिणा हेतुनेन निमित्तभूतेन मे मम हृदयं असमशरेण कामेन कीलितं विद्धं।२। ममेति मम मरणमेव वरमतिवितथकेतना [illegible]
तु मा हृ। इह वने गृहे वेन नागता यद्वा अचेतनता मूर्छया ज्ञानरहिता विरहानलं विरहाग्निं किं विषहामि सहे इत्यर्थः तथा च मम दुःखस्य कोपि ज्ञाता नास्ति [illegible] भावः कथंभू
ता हं अतिवितथकेतना अतिशयेन वितथं मिथ्याभूतं केतनं गृहं यस्याः सा यद्वा अतिवितथं केतनं शरीरं यस्याः सा [illegible] शरीरं तेन विना निष्फलमित्यर्थः [illegible]
तनेनांकुरेन यस्याः सा [illegible] दुःखदायकत्वं [illegible] इति भावः [illegible]
[illegible] इति विग्रहः।२। कामिन्यादि अहहेति खेदे [illegible] मधुयामिनी वसंतरात्रिः मां विधुरयति [illegible] कामिनी हरिमनुभ
वति केनचित्सुकृतेन [illegible] विधुरं स्यात् [illegible] अवितनोति इति विग्रहः [illegible] ५ अहहेत्यादि अहहेति खेदे वलयादि
मणिभूषणं [illegible] हरिविरहदहनवहनेन बहुदूषणं [illegible] इति भावः।५
कुसुमेति। स्रगपि पुष्पमालापि अतनुः कामस्तस्य [illegible] कामबाणाः पुष्पाणि [illegible] इति भावः। कथंभूतया [illegible] अतिविषमं
स्वभावो यस्यास्तया [illegible] अतिविषमशीलया। मां कुसुमसुकुमारतनुं [illegible]।६। अहमित्यादि अहं इह कुं

यदनुगमनाय निशि गहनमपि शीलितं। तेन मम हृदयमिदमसमशरकीलितं।२। मम मरणमेव वरमतिवितथकेतना। किमिह विषहामि विरहानलमचेतना।३। मामहह विधुरयति
मधुरमधुयामिनी। कापि हरिमनुभवति कृतसुकृतकामिनी।४। अहह कलयामि वलयादिमणिभूषणं। हरिविरहदहनवहनेन बहुदूषणं।५। कुसुमसुकुमारतनुमतनुशरलील
या। स्रगपि हृदि हन्ति मामतिविषमशीलया।६। अहमिह निवसामि नगणितवनवेतसा। स्मरति मधुसूदनो मामपि न चेतसा।७। हरिचरणशरणजयदेवकविभारती। विशतु हृदि यु
वतिरिव कोमलकलावती।८। तत्किं कामपि कामिनीमभिसृतः किं वा कलाकेलिभिर्बद्धो बन्धुभिरन्धकारिणि वनाभ्यर्णे किमुद्भ्राम्यति। कान्तः क्लान्तमना मनागपि पथि प्रस्थातुमेवाक्ष

ऽहमिह वसामि कथंभूता अगणितानि [illegible] विपिनवेतसा [illegible] मधुसूदनो मां चेतसापि न स्मरति [illegible] अन्यथा [illegible] आगच्छेत्
[illegible] नगणितेत्यत्र [illegible] निषेधवाचकेन समासः [illegible] केचित्तु [illegible] परिसंख्यातावन
वेतसा [illegible] अहमिह वने किं निवसामि [illegible] मधुसूदनपदेन [illegible] विप्रलब्धा [illegible] विप्रलब्धोक्ति
बुधैरस्मात्के विकृताः। [illegible] इति।७। हरिचरणेति हरिचरणशरणजयदेवकविभारती हृदि हृदयं प्रविशतु [illegible] कथंभूता भारती कोमलकलावती [illegible] युव
तिरिव कथंभूता कोमला [illegible] कलावती [illegible] कुशला।८। तत्किमित्यादि कान्तः [illegible] संकेतं [illegible]
मभिसृतः [illegible] किं वा बन्धुभिर्गोपैः कलाकेलिभिः कौतुककलाकेलिभिर्बद्धो नियन्त्रितः किम्। घनतरछायया निबिडान्धकारवनिवनोपान्ते [illegible] भ्राम्य
ति किं [illegible] क्लान्तमनाः [illegible] पथि प्रस्थातुमेवाक्षमः [illegible] किम्। उत्क्लान्तमना पथि [illegible] अक्षमः [illegible]
संकेतं नागतः प्रियः। तस्या नागमने हेतुं वितर्कयन्त्याकुलाभवत्।। ।।१।। ।।श्रीः।। ।। ।।७।। २१

अथेत्यादि अथानन्तरं इयं राधा एतत् [illegible] दृष्टवदाह उक्तवती यथा सा दृष्टा कस्यचिद्दृष्टान्तः [illegible] सखीं माधवमन्तरेण [illegible] अत एव विषादमूकां तूष्णीं
कां। कथंभूता कयापि स्त्रिया अपि कयाचिज्जनार्दनं रमितं विशङ्कमाना तर्कयन्ती [illegible] जनार्दनपदेन ध्वनितं।१। तदेव गीतेन कथयति। [illegible] गीतस्यास्य वसन्तरागः एकता
लीतालः गीतार्थस्तु कापि युवतिर्मधुरिपुणा सह विलसति रमते अत एवाधिकगुणा [illegible] सौन्दर्यादिरूपो गुणो यस्याः सा [illegible]
कारणेति भावः युवतिर्विलसतीत्यनेनानायिकाकर्तृकविलासकथनात् विपरीतसुरतमुक्तं कथंभूता स्मरसमरः कामसंग्रामः सुरतमिति यावत् [illegible] विरचितः कृतो वेशः आभरणं यया
सा पुनः कथंभूता गलितः स्खलितो यः कुसुमभरः [illegible] विलुलिता [illegible] केशा यस्याः सा। विपरीतरतकर्तृत्वं [illegible] समरानीक
संगराः समरः।१। पुनः कथंभूता हरेः परिरम्भणेनालिङ्गनेन चलितो [illegible] विकारो [illegible] यस्याः सा। पुनः कथंभूता कलशाविव यौ कुचौ तदुपरि तरलितश्चञ्चलो हारो यस्याः सा।२। पुनः कथंभूता
चञ्चलाभ्यां कुण्डलाभ्यां ललितौ कपोलौ यस्याः सा [illegible] नायिकानां [illegible] मुखरिता रसना यस्य तादृशं जघनं [illegible]
नलोला चञ्चला।३। पुनः कथंभूता विचलद्भिश्चञ्चलैः अलकैः कुन्तलैः ललितो मनोहर आननचन्द्रो मुखचन्द्रो यस्याः सा [illegible] नस
[illegible] तदधरपानरभसेन अधरपानोत्साहेन कृता तन्द्रा निमीलननेत्रो [illegible] निद्रा यस्याः सा।४। पुनः कथंभूता दयितस्य [illegible] विलोकितेन लज्जिता हसिता

अथागतां माधवमन्तरेण सखीमियं वीक्ष्य विषादमूकां। विशङ्कमाना रमितं कयापि जनार्दनं दृष्टवदेतदाह।२। स्मरसमरोचितविरचितवेशा। गलितकुसुमभरविलुलितकेशा।१। कापि
मधुरिपुणा। विलसति युवतिरधिकगुणा। ध्रु। हरिपरिरम्भणचलितविकारा। कुचकलशोपरि तरलितहारा।२। चञ्चलकुण्डलललितकपोला। मुखरितरसनजघनगतिलोला
विचलदलककलिताननचन्द्रा। तदधरपानरभसकृततन्द्रा।४। दयितविलोकितलज्जितहसिता। बहुविधकूजितरतिरसरसिता।५। विपुलपुलकपृथुवेपथुभङ्गा। श्वसित
निमीलितविकसदनङ्गा।६। श्रमजलकणभरसुभगशरीरा। परिपतितोरसि रतिरणधीरा।७।। श्रीरामनारायणवासुदेव।। ।।

यस्याः सा। कश्चित्तु दयितविलोकितेन लज्जिता लज्जावती हसिता [illegible] इत्यर्थः [illegible] लज्जितहसितेत्यत्र [illegible]
[illegible] द्वितीयेन [illegible] बहुविधं नानाप्रकारं पिककपोतहंसादीनामिव कूजितं [illegible]
सः सुरतरसस्तेन रसिता [illegible] अथवा बहुविधं नानाप्रकारं पारावतादीनां [illegible] कूजितं [illegible] यस्याः सा। रसितं [illegible] इति विग्रहः।५। विपुलेत्यादि। पुनः कथंभू
ता विपुलाः [illegible] रोमाञ्चकम्पयोः [illegible] भङ्गस्तरङ्गरूपो [illegible] विपर्यय इति विग्रहः श्व
सितः [illegible] श्वासो निमीलितं [illegible] विकसन्नङ्गः कामो यस्याः सा [illegible] निमीलितेत्यत्र
[illegible] मुकुलनं चास्तीत्यर्थः [illegible]।६। पुनः कथंभू
ता श्रमजलकणभरेण सुरतायासजनितस्वेदसमूहेन सुभगं मनोहरं शरीरं यस्याः सा [illegible] शरीरे इति भावः। उरसि [illegible]
[illegible] रतिरणे सुरतसंग्रामे धीरा पण्डिता [illegible] नवसेषाक्रमलवइसमरः।७

श॰पि॰७२

श्रीजयदेवेत्यादि। श्रीजयदेवेन भणितं कथितं पद्यैः हरिस्मरणं श्रीजितं तत्फलैः कलियुगस्य कलुषं पापं परिशमितं जनयतु नूनं हर्षं करोतु। श्रोतॄणां पाठकानां श्रोतॄणां च। ८। संशतिचंद्रोऽप्युपम
धिकतरं अथपत्नीत्याह। विरहेत्यादि। अयं इति विषादेन पंदर्शनभानन्दो मम हृदये मदनव्यथां कामपीडामतीवाधिकं तनोति विस्तारयति। विरहेण मदविसर्जनेन पाण्डु धूसरं यन्मुरारेर्मुखाम्बुजं तं
हृतद्युति निर्धूसमः हरिमुखाम्बुजमस्य शशिदर्शनेन हरिमुखाम्बुजस्य स्मरणाद्विप्रयापन इति भावः। किं कुर्वन् वेदनां ज्ञानमपि तिरयन् तिरोहितां कुर्वन्। तथाचंद्र दिव्यदर्शनेन तथा वि
वेकोन्मूलनं भवति येन हृताधराधमपि तमेव मनः स्मरतीति भावः। वेदनां दुःखं तिरयन्नपि। अन्येषां तु त्वया दोषा कं अथाजनकद्वयमर्थ इति केचित्। अप्रज्ञाजनकत्वे हेतुः। मनोभुवः कामस्य सु
हृन्मित्रे। सस्युः कामस्य सहायं विकीर्णा ज्योत्स्ना प्रियाजन्मन इति भावः। सोदरत्वेन कामस्य द्वयोः सोदर्दं अत एवात्र मनोभूपदानेन कामस्योदानं। कनि। पि। चंद्रमा मनसो जात इ
ति। वेदनाज्ञानं दुःखयोः। अपेक्षो वेविषादे च संभ्रमे स्मरणेपि च। निरोऽन्तर्धौ निर्व्यापार्थ इति विश्वः। १। एवं कस्याश्चिद्विपरीतम् उत्तमध्वनाकस्याश्चित्स्वाधीनभर्तृकापानायककर्तृकां क्रीडामाह
मुखदिनेत्यादि। गीतस्यास्य गुर्जरीरागः एकतालीतालः गीतार्थस्त्वं। विजयी जयशीलो मुरारिः श्रीकृष्णस्तु यमुनापुलिनवने यमुनायाः सैकते यत्र वनं तत्र रमते क्रीडते। निःशंकमेति इति पादनार्थं श्रि
जयीत्युक्तं। मुरारिपदेनापि क्रीडामेवाह। मखदिनेति। रमणीवदने कामिनीमुखे सपुलकं सरोमांचं यथा स्यादेवं मृगमदतिलकं कस्तूरीतिलकं लिखति। कीदृशे वदने मखदिनः अनुकूल

श्रीजयदेवभणितहरिरमितं कलिकलुषं जनयतु परिशमितं। ८। विरहपाण्डुमुरारिमुखाम्बुजद्युतिरयं तिरयन्नपि वेदनां। विधुरतीव तनोति मनोभुवः सुहृदये हृदये मदनव्यथां। १।
मखदिनमदने रमणीवदने चुम्बनवलिताधरे। मृगमदतिलकं लिखति सपुलकं मृगमिव रजनीकरे। १। रमते यमुनापुलिनवने। विजयी मुरारिरधुना। ध्रुवपदं। घनच
यरुचिरे रचयति चिकुरे तरलिततरुणानने। कुरवककुसुमं चपलासुषमं रतिपतिमृगकानने। २। ॥

नायकरूपकस्य सहेतुविभूतिः कामो यस्मिन्। चुम्बनाय वलितः संप्रवीहृत्य संकोचितो धरोयस्मिन्। कस्मिन्किमिव रजनीकरे चंद्रे मृगमिव हरिणमिव कीदृशे चंद्रे सम्यग्उदितो मदनो यस्मान्नस्मि
न्। सकलचंद्रस्य कामोद्दीपकत्वात्। पुनः कीदृशे चुम्बनाय वलितः संप्रवीकृतो धरो यस्मात्तस्मिन्। चंद्रदर्शनात्पुनोऽश्रुवनादोषवत्तेः अत्र मुखस्याह्लादकारित्वादिना चंद्रसाम्यं कस्तूरीतिलकस्य
मृगमदसाम्यं च। १। केल्यंतरमाह। घनचयेत्यादि। चिकुरे तस्याः केशपाशे कुरवककुसुमं शोणजातीयपुष्पविशेषं रचयति। यथा विन्यासमर्पयतीत्यर्थः। कीदृशे चिकुरे घनचयव
मेघसमूहवद्रुचिरे मनोहरे। रतिपतिः कामः स एव मृगस्तस्य कानने वने। पुनः कीदृशे तरलिता निःस्ववलोकनाय चंचलीकृता नितरुणानां युवानामाननानि येन तस्मिन्। कीदृशं कुसुम
चपलासुषमं चपला यास्वरूपविद्युत इव सुषमा निशापिनाशोभा यस्य तत्। कुसुममिति निपातेऽस्त एवार्थः। अत्र विरहतापशमहेतुतया निपानेत्यावचिकुराणां सजलमेघसाम्यं केश
पाशितकुरवककुसुमानां चानुरागस्य कामानपायिरहसतापजनकतया हेतुतया चलोहितविद्युत्साम्यं। चिकुरः कुन्तलो वालः कचः केशः शिरोरुहः स्मरः। स्मरः कुरवकः शोणा
म्लानो भिंडी अन्ने दकोरीति विश्वः। कुसुमं पुष्पफलयोः। चपला कपिला विद्युत्पुंश्चली पिप्पलीषु च। सुसमं चारुतमयोः सुखमाप्तमार्द्धतुल्यमित्यति विश्वः। २। ॥

२२

केल्यंतरमाह घटयतीत्यादि। कुचयुगं गगनमिव तद्वत्त्वात्तन्नाम्नं निर्मलं मणिसारं मुक्ताहारं तदेव तारकपटलं तारकासमूहं घटयति योजयति मुग्धं कीदृशे कुचयुगगगने सुघने सुष्ठु घनि
तो विस्तारो यस्मिन्। पुनः कीदृशे मृगमदस्य कस्तूर्यादीनां रूषिते भाते। पुनः कीदृशे नखपदं नखांकं तदेव शशांकः तेन भूषिते अलंकृते। अर्थ संसर्गे कोलंकारः। अर्धेन्दुसंकाशमिदं नखक्षतमर्धं
तुसंज्ञो कथितं समासात्। कस्मात् नितंबस्तनपार्श्वकुक्षौ दाङ्गं नेत्ररञ्जमत्देव। अत एवात्र शशिपदमप्यर्धचंद्रपरं न पूर्णचंद्रस्य तत्साम्याभावात्। अत्र कुचयुगस्य विस्तीर्णत्वाच्च कस्तूरिक
या श्यामत्वात् नखांकरूपचंद्रस्य च गगनत्वेन निरूपणं। गगनस्यापि कविसंप्रदायप्रसिद्धश्यामत्वेनैव श्लिष्टः अत एव सुघन इत्यादि विशेषणं तेन गगनत्वनिरूपणसाम्यमेतत् घनः
सांद्रे दृढे दीर्घे विस्तारे लोहमुद्गरे। आमोदे कठिने रूषिते हीरस्तारकिनापुक्तः रूषितो आमर्षः यथां तयो रोचिते। कस्तेचा तिमध्ये च तारकं तारकापि च। ३। किंचन वतु भुजयु
गले तस्याः कोमलया भुजयुगले मरकतवलयं इन्द्रनीलमणिकंकणं मम एवमधुकरनिकरं भ्रमरसमूहं वितरति अर्पयति। कीदृशे भुजयुगले जितं सादृश्येन शोभया वा अभिभूतं विश
शकलं मृणालखण्डं येन तस्मिन्। पुनः कीदृशे करतलमेव नलिनीदलं पद्मपत्रं यत्र। एवं करतलमेव नलिनीदलं पद्मिनीपत्रं यस्मिन्। पुनः कीदृशे हिमवच्छीतले। अत्र पदपिक
विशेषदाये ह्याविपद्मिनीपत्रत्वेन वर्णनं नालिनत्वे पिभुजस्यविशात्वेन निरूपणे पपन्नपेदलस्य पद्मिनीपत्रनिरूपणं न विरुद्धं। अत्र द्वितीयव्याख्याने मरकतवलयस्य भ्रमरसम
हत्वेन निरूपणात्करस्य पद्मत्वनिरूपणं। नलिनी पद्मिनी पद्मकोशः सिंधुसरो वरे इति विश्वः। मरकतो नीलमणिरिति विश्वः। ४। किंचरतेः श्रृंगारस्य गृहे आलयजघने मणि

घटयति सुघने कुचयुगगगने मृगमदरुचिरूषिते। मणिसरममलं तारकपटलं नखपदशशिभूषिते। ३। जितबिसशकले मृदुभुजयुगले करतलनलिनीदले। मरकतवल
यं मधुकरनिचयं वितरति हिमशीतले। ४। रतिगृहजघने विपुलापघने मनसिजकनकासने। मणिमयरसनं तोरणहसनं विकिरति कृतवासने। ५।

मयरसनं मुक्तामयीं मेखलां विकिरति क्षिपति। अत्र विकिरतीत्यनेन कांचीबंधनसमये श्रोणीस्पर्शजनितसात्त्विकभावात् स्खलनकरणात् क्षिपति न तु बध्नातीति ध्वनितं। कीदृशे विपुलापघ
ने विपुलो विस्तीर्णो अपघनो अवयवो यस्मिन्। अतिमांसलमित्यर्थः। पुनः कीदृशे मनसिजस्य कनकनिर्मितसिंहासने इव विस्तीर्णत्वादतिगौरत्वाच्च जघनस्य कनकासनसाम्यं
अत्र जघनस्य कनकासनत्वनिरूपणमनुपपद्यमानं मनसिजस्य तत्राजलमाक्षिपति। कीदृशं मणिमयरसनं तोरणस्य मंगलसूत्रं तोरणं तत्र हसनं उपहासो यस्मात्। अस्यापि मदासिंह
सने उपविशतीत्यत्र द्वाराधिदेवतामालिकाबंधनेन तोरणसिंहासनीभूते तत्रास्य जघने कंदर्पसिंहासने मांगल्यस्रजं बध्नातीति भावः। पुनः कीदृशे जघने कृतवास
न कस्य अतिकांचीबधानि, कृष्णानिनमनानाधिकपादृतं शरकादिरूपं वस्त्रे पत्रेत्यर्थः। एवं कृतवासने श्री कृष्णवशीकरणाय धूपविशेषाय पत्ता दृशे, अत एवं तया
वशीकृतः सन् नामवधूपनया सहसमत इति भावः। वरयुवतीमलयो ज्ञव सत्सेला सर्गकुंज सिद्धार्थैः सर्वांगितो धूपः सर्वजनानां वशीकरणमिति कामशास्त्रेभ
धायि अवहृतानत्कामे दर्शनान्तेस्वेन उत्सवामोगे ज्ञाप्यः तन्निन् कृतं वासनं स्थानं यत्र गत्यर्थो त्कामेनेतिवाकेचित् संगृहीतिकोवपयोपघनमित्यमरः। सिंहासनं तु नडेमा
सिंहपिव। रसनान्वादने ध्वाने रसनाकांचिजिह्वयोः मंगल्यं तोरणे होमवेदंदनमालिका वासनं वमनेवायस्याने ज्ञाने च धूपन इति विश्वः ५

किंचनवचरणकिशलयेचरणएवकिशलयंतस्मिन्कोमलत्वात्तत्रयावकभरणमलक्तकरसंरंजनयति।कीदृशेकमलायाःश्रियोनिलयेआश्रये।पुनःकथंभूतेनत्वाएवयेनमलिन्हि
गमनमलिनसमूहानेःसजिनेतंहने।कीदृशंयावकभरणंवहिरपवरणंवहिर्भूतंद्वीपनमपवरणंसंवरणंयस्मात्तंस्पष्टमित्यर्थः।पुनःकीदृशोत्वहृदिहृदयेयोजिनेनुरभ्गनिशायोन्मा
पिने,स्वहृदयेनचरणकिशलयंहत्वायावकंरचयतीत्यर्थः।हृदितस्यैवविशेषणंसर्वनिमित्केचित्।कीदृशेहृदिकमलानिलयेनस्याःहृसमसवृक्षस्यैवसर्वदास्थिते।पुनःकीदृशेनत्वम
लिमलसजिने।पुनःकीदृशेनस्यामपिगतेनदीपचरणकिशलयंददानीनितस्याःसौभाग्योधुनिनः।अत्रचरणकिशलयेनत्वमलिगतपुजिनेहृसमस्तपसमानमोःकिमुत्पसपत्नमलि
गमलत्वयोःपरस्परमयोमद्युक्तंनामरूपकं।इदंमंदस्मितंज्योत्स्नास्निग्धनेत्रोमलंमुखं।इतिमेस्तोत्पलायोगदयुक्तंनामरूपकं।कमलाश्रीवरस्त्रियोरितिविश्वः।तत्तःलेखाजनुक्तोवे
यावकालक्तकामपयस्करः।हृरमयतीत्यादि।एवंत्वमन्येवतेरंतं विधायकामपिसुदृशंशोभनेनेत्रेयस्यास्तां।स्वलुहलधरसोदरेहलधरोवलभद्रस्तस्यभ्रातातस्मिन्।सुभृशमतिश
येन।हेसखिवदकथयइहविटपोदरेकुंजमध्येविरसंरसशून्यं।अतएवाफलंयथास्यात्तथैवचिरंचकालंव्याप्य।किमितिअवसंस्थितास्मीत्यर्थः।अत्रहलधरसोदरत्वेनहृसस्योपादानंस्वप
रोधान्मत्तास्तोदराममपितेनैवभर्तव्यतीतितस्यमांविहायपयाकयाचित्रेपितयासहकेलिकरणमुचितमेवेतिध्वनिः।एवंतत्तिनिवसतिवासेइत्यस्यधानोर्हत्तन्तुत्रयपुरुषैकवचनेरू

चरणकिशलयेकमलानिलयेनखमतिगतनमजिने।हरिपवरणंयावकभरणंजनयतिहृदियोजिने।६।रमयतिसुदृशंकामपिसुभृशंखलुहलधरसोदरे।किमफलमवसंचिरमिह
विरसंवदसखिविटपोदरे।७।इहरसभणनेकृतहरिगुणनेमधुरिपुपदसेवके।कलियुगचरितंनवसतुदुरितंकविनृपजयदेवके।८।नायातःसखिनिर्दयोयदिशठस्त्वंदूतिकिंदूय
सेस्वच्छंदंबहुवल्लभःसरमतेकिंतत्रतेदूषणं।पश्याद्यप्रियसंगमायदयितस्याकृष्यमाणंगुणैरुत्कंठार्तिभरादिवस्फुटदिदंचेतःस्वयंयास्यति।१।।

योगः स्वाधीनभर्तृकेयंनायिका।यस्मात्तिगुणाद्रूहः।पतिपार्श्वनमुंचति।विविधविभ्रमाशङ्कासास्यास्वाधीनभर्तृकेति ७ इत्यादि इहेत्यत्रभकर्तरित्यजयदेवके कवीनांत्यपेश्वरे।कवि
युगेचरितमाचरितंहृतंनवसतुनतिष्ठतु कीदृशेरसस्यहृत्तविपयकस्यंगाररसस्यभणनंकथनंयस्मात्तस्मिन् अतएवहृतंहरेर्गुणनंचिंतनंयेनतस्मिन्।अत्रापिहेतुःमधुरिपोःहृसस्यपदसेवके
।पूर्वमन्यस्याःकस्याश्चित्सखीनतकेलिंतदृष्ट्वासमव्याजाद्वैवर्णितवती।संप्रतितीनेवहृसेनोपभुक्तांशंकमानावकोक्त्याहनीशाह।नायातइत्यादि।हेसखिदौत्यकर्मकुशलेसनिर्दयोस्मान्
हिनोभ्रतएवशठः।हृतस्वतदपराधोपदिनायातस्तदाकिंइयसेकिमितिदुःखिताभवसि।सहृसोवहुवल्लभोनेकनायिकाप्रियः।अतएवत्वछंदंनिःशंकंसमेतधयाकयाकदाचित्तेपिकयासह
केलिंकरोति।अतएवतेनवकिंदूषणंअपितुनकिमपीत्यर्थः।तत्तंपुनरपितस्मात्त्वंसिद्धि।यावत्पुनरपितदंतिकंगत्वानमानयामीतिवदंतीमाह।पश्याद्येति।अद्यपंप्रपश्यप्रियसहृसस्यसंगमाय
मिलनायेदंमच्चित्तंनूतनंकामंधायस्मित्तिगमिष्यति।कीदृशंदयितस्यहृसस्यगुणैःसौंदर्यादिभिराहृष्यमाणंवलात्कारेणनीयमानं।अपरमपिगुणैःरज्जुभिराहृष्यमाणमन्यत्रनीयतइतिध्वनिः
कीदृशंचेतः।उत्कंठान्निर्भरादिवस्फुटत्।उत्कंठेत्सुक्यंतञ्चित्तातयासहयत्पीडनतयाभिराबिनिःकाचपूर्णत्वात्स्फुटदिवविहितवत्।अपरमपिवस्त्वंतरंसंकुलस्थानेस्थितंवलात्कर्षणात्स्फुटदिवचहिर्भवतीतिध्वनिः।नयपू
वानःपरंविरहदुःखंसोढुमशक्यमानपात्राणानेवसार्थंसाक्षात्एवत्याज्यत्वेनेयामितिःसागतिरितितिस्त्वपमेवकालंनयास्यतीतिकिंतुतेभिमंतव्यतनुत्रनापातेनेतिभावः।अत्रवस्तुधैतेन २३

कंशनिहतनेनसहरमणाणायाःसौभाग्यसुखमेवतत्ताफमहुपयाकथयति अनिलेत्यादि गीतस्यास्यदेशाखरागोरूपकतालः।ध्रु० एतांकलतास्वस्त्रावनमालेनाहसंभृतपतिनाह।
श्रिनासाकिशलयशयनेतनयतस्वंवशमयानतपतिनोपतमाभवतिहृसस्यांगसंगेनसुखवशदनेवभवतीतिभावः।कीदृशेनवनमालिनाअनिलेनातिचंचलवायुनातरले
चंचलेयेकुवलयेतद्धत्नयनेयस्यतेन।नायिकासंनिधेःसाधवशाद्भूचलनेत्रेत्यर्थः।केचिदेवयोजयंतिअनिरमितेतिविशेषः।ननपतिअपितुतस्त्येवतत्रहेयेनवृहस्नस्यचार्यस
श्रामेः।पदाकिशलयशयनेनतल्नीयेवनअशिरश्चाज्ञेनेअनिलेनवसुवानयोरितिविश्वः।१।अथचपावनमालिनारमितासामनसिजविशिखेनकामवाणेनस्फुटतिन
द्विधाभवति।कीदृशेनवनमालिनाविकशितंपुष्पितंयत्सरसिजंपद्मंतद्वल्ललितंमनोहरंमुखंयस्यतेन।मुखस्यहास्यत्वेनविकशितपद्मसाम्यंक्तेयं।सर्वत्रद्वितीयोर्थः।सुहृ
यः।२।अथचपावनमालिनारमितासामलयपर्वतोद्भवनवायुनाज्वलतितप्यते।कीदृशेनअमृतादपिमधुरंमृदुतरमतिशयेनकोमलंवचनंयस्यतेन।अमृतेनाद्युविनि
विशेषणोपमासः।अमृतसेकेनज्वलनाभावस्योचितत्वात्।सर्वत्रद्वितीयः।२।अथचवनमालिनारमितासाहिमकरस्यचंद्रस्यकिरणेनतदहतिनलुठतिभूमौमिनस्नेनःपरि
वर्तितांगीभवति।कीदृशेनस्थलेजलेचजातंयत्कमलंतद्वतुचिर्यौलीकरचरणौयस्यतेन।सर्वत्रद्वितीयोर्थः।४।किंचपावनमालिनारमितासाविरहभरेणविरहाधिकेन

अनिलतरलकुवलयनयनेन।पतति न सा किशलयशयनेन।१।सखियारमितावनमालिना ध्रु०।विकशितसरसिजललितमुखेन।स्फुटतिनसामनसिजविशिखेन
अमृतमधुरमृदुतरवचनेन।ज्वलतिनसामलयजपवनेन।२।स्थलजलरुहरुचिकरचरणेन।लुठतिनसाहिमकरकिरणेन।४।सजलजलदसमुदयरुचिरेण।दलति
नसाहृदिविरहभरेण।५।कनककनिकषरुचिशुचिवसनेन।श्वसितिनसापरिजनहसनेन।६।सकलभुवनजनवरतरुणेन।वहतिनसारुजमतिकरुणेन।७।श्रीजय
देवभणितमिलनेन।प्रविशतुहरिरपिहृदयमनेन।८।

हृदिहृदयेनदलतिनदीर्यते।कीदृशेनवनमालिनासजलोजलसहितोयोमेघस्तत्समूहस्तद्वद्रुचिरेणमनोहरेण।सर्वत्रद्वितीयोर्थः।५।यावनमालिनारमितासापरिजनहसनेनहास्यं
निर्लज्जासेदितीत्यादिपरिजनहास्येननश्वसितिनतांतापंनिःश्वासंमुंचतिपरितःसर्वेनोजनानांहास्येनेतिवा।कीदृशेनवनमालिनाकनककनिकषःसुवर्णकषपट्टिकातस्येव
रुचिर्दीप्तिर्यस्यतत्।शुचिशुभ्रंपवित्रंवसनंवस्त्रंयस्यतेन।अत्रकनकपदेनपीतत्वमात्रंविवक्षितंतथापिनिकषपदोपादानं।सर्वत्रद्वितीयोर्थोवेदितव्यः।निकषःकषपट्टिका।
अपिचतेनुपदिनइतिविश्वः।६।यावनमालिनारमितासानिकरुणेनातिशयितकरुणारसेनोपलक्षितांरुजंपीडांनवहतिनधारयति।कीदृशेनवनमालि
नासकलभुवनजनमध्येलोकेयेजनास्तेभ्योपिवरतरुणेनश्रेष्ठतरुणेनहृसस्यैवविशेषणंवानिकरुणेनेति।अतिकोनाकरुणादयायस्यतादृशेनवनमालिनानिर्दयेनेत्यर्थः।
अतिसत्वधिकाकरुणादयायस्यतेनदयालुनेति।राजन्नवदधिकामपितुवहत्येवेत्यर्थः।सर्वत्रकरुणस्करसेवहृसयांकरुणामतेतिविश्वः।७।श्रीजयदेवेत्यादि।अनेन।श्री
जयदेवभणितंवर्णितंयन्मिलनंहृसस्याम्यकामिन्यासहेत्यर्थतनेनहरिहृदयमर्थात्श्रोतृणांगायतांचविशतु।श्रीजयदेवभणितस्यमिलनसंबंधोभयतगमनादिरूपस्तेन

संवृतनिलमेव संतापं दुःमत्वोपालभते. कृनोरवेत्यादि. हे चंदनानिल चंदनसंबंधिवायो मेमम वसीद प्रसादं कुरु. हे दक्षिण सर्वेषां विना सिनाम वक्रुत्वस्वभाव मे वाममतां च निकूल नां कुरु. अत्र चंदनसंस्पर्शितत्वेन संसर्गेन तस्य वामत्वं नोचितम् इति चंदनानिलदक्षिणवृताभ्यां ध्वनितं. वामत्वे हेतुगर्भविशेषणमाह. मनोभवेति. मनोभवं कामम् आनंदयती ति मनोभवानंदन. तथा च मम वैरी कामस्तं पदानंदयसि तदेव मम विकृत्यमाचरसी ति भावः. यदि च वामतां न त्यजसि तदा माधवं हरसे तावं मम पुरो विधाय क्षणमात्रं पश्चात् हर मह. सार्थीयामे प्राणहरः प्राणानां हर्ता भविष्यसि. यथा विरहिणी मां सपत्ने सि तथा मम विरहिणं न पिसंतापयेन मदं निकं सनाप्यानी ति भावः. कथंभूत जगन्नाथ जगनां प्राणभूत. अनेन हरणस्यानुपपत्ते न मे प्राणहरणे च वायोः सामर्थ्यं ध्वनितं. हे चंदनानिल दक्षिणं वामतां मुंच माधवं पुरो विधाय पश्चात् मम प्राणहरो भविष्यसीत्यन्वयः शेषं स्पष्टं. नमिति केचित्. वामं सव्ये प्रतीपे च प्रतिकूले चारुसुंदरे. दक्षिणः शरनेवामपरछंदानुवर्तिषु इति विश्वः. १ अथ नामवेवामपराधोनास्तीत्याह. रिपुरिवेत्यादि. अस्मिन् कुसुमे मनोगतो चेन सखि हुल्लनेमलयं सख्यी संवासः सखीभिः सह वस्थानं रिपुरिव दुनोति तपनातपवति. सखीदत्तानां कृतालंकाररचनापरिहासपद्मनपरिष्कारादिस्मरणेनाधिकसंतापनां पोभवती ति भावः. अयं च हिमानिलो हिमगर्भोऽपि नितो वायुः शिखी वा निरिव दुनोति. [illegible] विषमिव दुनोति. तस्मिन्नेव [illegible] हृदयेपुनः

मनोभवानंदनचंदनानिल प्रसीद मे दक्षिण मुंच वामतां. क्षणं जगत्प्राण विधाय माधवं पुरो मम प्राणहरो भविष्यसि. १ रिपुरिव सखीसंवासोयं शिखीव हिमानिलो विषमिव सुधारश्मिर्यस्मिन् दुनोति मनोगते. हृदयमदये तस्मिन्नेवं पुनर्वलते बलात् कुवलयदृशां वामः कामो निकामं निरंकुशः २ बाधां विधेहि मलयानिल पंचबाण प्राणान् गृहाण न गृहं पुनराश्रयिष्ये. किं ते कृतांतभगिनी क्षमया तरंगैरंगानि सिंच मम शाम्यतु देहदाहः ३ इति श्रीगीतगोविंदे विप्रलब्धावर्णने नागरनारायणो नाम सप्तमः सर्गः ७

भूयो [illegible] निवार्यमाणमपि तन्नैव गच्छतीत्यर्थः. अतः कुवलयदृशां कमलनयनानां कामो निकाममत्यर्थं निरंकुशः त्यक्तमर्यादोऽत एव वामः प्रतिकूलोऽन्योन्यानुरागोहि कामो मनोहरो भवति. अत्र तु मम हि बपकोरागः केवलं ममैव चेतस्तं धावती ति वामना कामस्येति भावः. अत्र सखीनां रिपुवत् मालयस्य च शिखिवत् सुधारश्मेर्विषवदुपतापकत्वं विरूपमिति विरोधनामायमलंकारः. शिखिनो वह्निबर्हिणाविति विश्वः. २ संप्रति विरहदुःखमसहमाना मलयानिलादीन् प्रार्थयति. बाधामित्यादि. हे मलयानिल मलयशैलसंबंधिवायो बाधां विधेहि कुरु. अत्र मलयचंदनाश्रयत्वेन महाश्रयः सन्नत्यंतं निःस्पृहेन बाधकत्वमाख्यानं नोचितमिति ध्वनिः. हे पंचबाण कामप्राणान् गृहाण अत्र पंचबाणपदोपादानं न तु पंचभिः सायकैः प्राणहरणे तव किं स्थितिरिति गच्छतीत्याह. न गृहमित्यादि. गृहं पुनर्नाश्रयिष्ये तेन विना गृहं मम विनोदजनकमिति भावः. हे कृतांतभगिनि यमभगिनि यमुने तस्मात् यदि तुष्टासि किं किं प्रयोजनमित्यर्थः. तरंगैरूर्मिभिर्ममांगानि सिंच आप्लावय देहदाहो विरहानलजन्यो देहदाहः शाम्यतु निवर्ततु. कृतांतो निर्दयतमस्तस्य भगिनी सापि दयायुक्तेति कोपनापरूढं नेतु पात्रं कापथोत्थ संगो [illegible] केशवे. गताः [illegible] पटुतर्कमुखैतान्यासमर्थेन विधास्यति यथा चंद्रिकामपि स्मरेण [illegible] माधवं [illegible]

[illegible]

अथेत्यादि अथानंतरं सा राधा अथ भाते प्रातः विप्रलब्धासा अन्यत्र प्रभृति संयुक्तं वदंत्यतः [illegible] किं हरि[illegible] तात्रिं कयनीपर्यन्तं [illegible] तया भिन्नपदेनोच्यते रजनिदीर्घयामत्वं ध्वनितं. उदासनीकर्मेति. कथंभूता स्मरशरजर्जरिताविकामवाणपीडिता वि अम्ना पिकानस्वां कारादिदर्शनजनितमेव दुःखं दुःसह विरहदुःखाद्वा चेत्यर्थः कथंभूतं प्रियमनुनयाय त्वापराधजनितकोपशांतये विनयं यच्छंतं तं प्रातं भूयो नेदृशमाचरामीत्यादि विनयवाक्यं वदंतं पुनः कथंभूतं प्रणतं नम्रमपि रजनीयामिनीतमीस्मरः १ नदेवगीतेन कथयति रजनीत्यादि गीतस्यास्य भैरवो रागो यतितालः गीतार्थस्तु हरिहरीति स्वेदे हे माधव हे केशव याहि कृतोपकार लक्ष्मीश्च तस्मात् तनुं तन्नोपितां राधामनुराग पुष्पने प्रियानुरागमणि सा रहसीतां नोऽकिं यदोजनमिति माधवपदेन ध्वनितं केन वचनाकांक्षावाक्यं नावदमा कथय केन वंनुष्ठितेऽपि इति विश्वः न तु लब्धु गुरुत्तरपदेन त्वनोऽन्नेप्स्यते मेखिलं मोजानस्याह. तामिति हे सरसीरुहलोचन कमलनयन तां नायिकामनुसरानुगच्छ यातव विषादं दुःखं हरतीति अहं तु लुप्त मे वनमाले विषादं कथमपनेष्यामीति भावः अत्र पद्मेन भानेयथार्थ कुड्मलकुलितं तदंते न पुनः रात्रिजागरक्लांत्या शकुलीभवदलसायताक्ष्यां माला मल्ली तु निद्रवशाधा किं विमुकुलयसी ति सरसीरुहलोचनेत्यनेन ध्वनितं अथवा सत्नी हृदयथा रात्रौ मुकुलितं निष्ठानिश्राभाते एतस्य नितरां त्वदीपनयनं रात्रौ महिपये निमीलितमासीदिदानीं तपाश्रसारित मिति निजेनपदेन ध्वनितं न तु मम त्वन्नोनान्याश्रेयसीत

अथ कथमपि यामिनीं विनीय स्मरशरजर्जरितापि सा प्रभाते अनुनयवचनं वदंतमग्रे प्रणतमपि प्रियमाह साभ्यसूयं १ रजनिजनितगुरुजागररागकषायितमलसनिमेषं वहति नयनमनुरागमिव स्फुटमुदितरसाभिनिवेशं १ हरिहरि याहि माधव याहि केशव मा वद कैतववादं तामनुसर सरसीरुहलोचन या तव हरति विषादं ध्रुवपदम् कज्जलमलिनविलोचनचुंबनविरचितनीलिमरूपं दशनवसनमरुणं तव कृष्ण तनोति तनोरनुरूपम् २

न शाह रजनीत्यादि हे कृष्ण तव नयनं नेत्रं तु अनुरागमिव वहति धारयति. कीदृशं नयनं पूर्वं रजनिजनितो रात्रिजागरोजागरो वः रक्तिमा तेनाजागरणजनितो योरागो रक्ततानदेव वारागोरंजनद्रव्यं कषायितं पावकलोहितं. अत एवानुरागस्यापि निवेशानलेन संयते मिदेशः पक्षा विनाशो दयनं नतः अन्यो दिनः किं विशदलितं नितमितीत्मनमोभवती ति ध्वनिः अत एव स्फुटं यथा स्यादेव कृदितः कृपि नोरसस्यान्यकामिनीविषयकः श्रृंगाररसस्याभिनिवेशो लग्नसरतापेन तादृशं यस्याः कस्याश्चित् प्रियाः के[illegible] जागरः कारितमिति तेन कोपेन कषायितम् अत एव [illegible] अभिनिवेशः श्रृंगारसंबंधिना वेति ध्वनितं गरुर्मे हरिवांश्यपदिति विश्वः रागोऽनुरक्ते मात्सर्ये क्लेशादौ लोहितादिषु गांधारादौ नृपे रागः इति विश्वः कषायो सभेदे स्याद्रागे विलेपने. निर्यासेच कषायोऽथ सुरभौ लोहिते न्यवदिति. निवेशः शिविरोद्वाहविन्यासेष्वपि इति कोशः १ न तु सत्यं वेषतार्थं पर्यस्मिन् नीलादि जागरणे [illegible] शंकयेत्यनन्यत्राह. कज्जलेत्यादि हे कृष्ण तव दशनवसनम् अधरमुष्णत्वं कोरोपादानं नयनकाम्यानां हेतोः हारसमलिनत्वं तव दशनवसनम् अरुणं तनोः कृष्णत्वदाहरितं तनोतीति भावः. कीदृशं कज्जलेन मलिनं यद्विलोचनं नेत्रं तस्य चुंबनेन विरचिता नीलिमा नीलत्वं तस्य रूपं यत्र. नयनचुंबनसमयेऽधरस्य नेत्रांजनेन श्यामीभूतत्वदधरस्फुटने धूर्ततां प्रकटयती ति भावः. नेत्रयोर्विचुंबनं कामशास्त्रे. गंडे नेत्रे ललाटे च चुंबनं परिकीर्तितमिति तोष्ठाधरोन्नतदन्तच्छेदोदन्तवासस्त्वमरः २

वपुरित्यादि हे कृष्ण स्मरस्य संगरे संग्रामे (ख) गणानां नीरागानां नखराणां नखाणां ततिरेखापत्रं एतादृशं तव वपुः मारकत शकलेन नीलमणिखंडेन कलितं निर्मितं यत्पाकं कलधौत लिपिः सुवर्ण
दृशाक्षर विन्यास तस्या इव रतिजयलेखं सुरत विजय पत्र मिव लिखित मनुहरति तत्सदृशीकरोति। अत्र हि भवद्वपो नीलत्वान्मरकत शकलत्वमाम्यं। सुवर्णस्य च बिंबप्रदायेन आरक्तत्वेन
वर्णानीयत्वात्तत्क्षतस्य सुवर्ण लिपिसाम्यं संग्रोगो हृदये पुष्यतीति विग्रहः वर्णहृतः स्वलिकृत्वेन लेखा विकल्पक इतिहारावली। २ पुनर्भवः कारतोन क्षोत्कीन स्तरो लिपानिम्पकः
गारूप्यतंमाकनमय मार्गे हरिम्य लिरितिव। भिन्नं शकल खंडे कार्तुं स्यातिव। कलधौतं स्यहेम्नोः कलधौतं कलश्रुत्या विति विग्रहः वर्णहृतः स्वलिकृत्वेन लेखा विकल्पक इति हाराव
ली। २ ननु भागे विस्मयकं रकादित्वन्व वर्म नागछतो मेव पुषिकं टकत्तनं दृश्यतेन पुनः स्वांकमित्यत आह। चरणेत्यादि। इदमुदारं मनोहरं तव हृदयं मदनद्रुमस्य कामवृक्षस्य हृदयांत
र्गतस्य नवकिशलय परिवारं नूतनपत्र समूहं व दिर्दर्शयतीव प्रकटयतीव। कीदृशं हृत्। चरण कमलदलादन्यकामिनी पादपद्मदलाद्गलता स्खलता अलक्तकेन सिक्तं। अपरोपि
वृक्षः सिक्तस्सन् नवपल्लवान् प्रदर्शयतीति ध्वनिः। हृदि नायिकाचरणालक्तक संबंध कथनेन कौंचाख्यो बंधः कथितः। योषितमादोहृदि न्यस्य कराभ्यां धारयेत्कुचौ। यत्रैषणोऽयं धोषि

वपुरनुहरति तव स्मरसंगरखरनखरक्षतरेखं। मरकतशकलकलितकलधौतलिपेरिव रतिजयलेखं। ३ चरणकमलदलविगलदलक्तकसिक्तमिदं तव हृदुदारं। दर्शयतीव बहिर्म
दनद्रुमनवकिसलयपरिवारं। ४ दशनपदं भवदधरगतं मम जनयति चेतसि खेदं। कथयति कथमधुनापि मया सह तव वपुरेतदभेदं। ५ वपुरिव मलिनतरं तव कृष्ण मनोपि
भविष्यति नूनं कथमथ वंचयसे जनमनुगतमसमशरज्वरदूनं। ६।

कौंचवंधः प्रकीर्तित इति वात्स्यायनः। परिवारः परिकरे समूहे खेटपाते विवेति विग्रहः। ४ किंच भवदधरगतं दशनपदं तवाधरस्थितं कस्याश्चिद्दंतक्षतं मम चेतसि खेदं दुःखं जनयति। एतत्तव वपुर
धुनापि मया सह कथम भेदं कथयति। अन्यस्त्री तत स्यानुरागजनकत्वं भवाम्हतुयोरभेदो ज्ञापन इति भावः। अधुनाधरं तं हृदयभेदे वपुरभेदो नोचित इति काका काव्यपने। पु
निभेद्कारण निषेधे भेदकारणस्य विभाव मानत्वाद्विभावनालंकारः। प्रसिद्धहेतुव्यावृत्त्या यत्किं चित्कारणांतरं। यत्र स्वाभाविकत्वं वा विभाव्या सा विभावनेति कुवलये। ५ ननु तव यत्नार्थकमलत्वे
ऽनिष्टपि पुष्टकोपादायतनं अमरे ण समाधरोद्दष्टोऽनुष्ठानं तत्तमित्यत आह वपुरित्यादि हे कृष्ण कृष्ण संतापानं नवमनोपि चित्तमपि वपुरिव शरीरमिव मलिनतरं मलिनं भविष्य
यथा तव वपुः श्यामं तथैव मनो विश्वासं भविष्यतीत्यर्थः वहिरिव विपाक मुखोपि एव ननु मम मनो मालिन्यं तव पाकं कथं ज्ञात मित्याह। कथमित्यादि अथेति संभावनायामेव एतदुपलक्षितं ताननं मलि
नं तदा असमशरज्वरदूनं। असमशरो विषमशरः कामः तज्ज्ञनितेन ज्वरेण दूनं दुःखितं अत एव अनुगतं त्वामनुरक्तं मादृशं जनं कथं वंचयसे प्रतारयसि तथा च शरणागत जनवंचनमंतर्मा
लिन्यं न तेन संभवतीति भावः। न पायभावेन दशन क्षतादि गोपने पुनर्जनवंचनं कपटत्वं पायोपनीयमिति भावः। अपीति वसंतरे गंतारं नायोपि ते विग्रहः। नूनमिति शादोपादा
नादुत्प्रेक्षा नामायमलंकारः मन्ये शंके ध्रुवं प्रायो नूनमित्येवमादिभिः उत्प्रेक्षा व्यंज्यते शब्दै रिव शब्दोपि तादृशः इति कुवलयानंदः॥ ५६॥ ६॥

चित्तमालिन्यमेवाह भ्रमतीत्यादि भवान् वनेषु अबलाकवलाय कामिनीजनकवलनाय भ्रमति तत्रापि किं चित्रं किमपि नेत्यर्थः अत्र हेतुः अथ शपति शपथं ... नेव वधूवधे स्त्रीवधेन व
निर्दयं दयारहितं बालचरित्रं बालत्वे पूतनावधमिति ख्यापयति। तथा च बाल्ये येन स्तनदानप्रवृत्तायाः स्तनान्नितांत तस्य सांप्रति कोमलांगीनां मारणे कः किं वक्ष्यतीति भावः खंडिता वेषं नायिका निष्ठ
कषायकरुणापि हृतनायकेन तो नारी नवेष्यते विशेष विचिह्नितांगः यस्याः कुतो पि रहस्यं निपतितः प्रभाते सा खंडिते निकुण्ठिताकविभिः पुरागैरिति ७ श्रीजयदेवेत्यादि हे विबुधाः पंडिता
इत्थं श्रीजयदेवेन कविना भणितं उत्तरितं रतौ वंचिता याः इतरार्तितापाः खंडितायाः प्रातरागतान्यनायिकान खांकादि चिह्नितविलोकनाप्रवृत्तस्य त्वत्पावलापं परिदेवनं शृणुत आकर्णय
त। कथंभूतं सुधातोपि मधुरं अत्र हेतुः। विबुधालयतो देवालयतोपि दुरापं दुःप्राप्यमित्यर्थः सुधानुत्वेन मुख्यकत्वात्। पानसुखं तु न रापि दुर्लभमिति सुधापेक्षयाधिकमाधुर्यमि
ति भावः। विबुधः पंडिते देव इति विश्वः विबुधालयतोपीत्यत्राद्याद्वित्वात्स समस्यंतानां। ८ तवेदमित्यादि हे कितव धूर्त त्वदालोकनं तवदर्शनं अप्यानः पूर्ववित्कोपः अपमभरोनुरागात्तिशयस्तस्य
भंगेन नाशेन हेतुना शोकाद्धि पिंडुत्वाद्विपि किमपि निर्वचनीयं लज्जाम जनयति कीदृशेनेनेनेव श्यामतं हृदयं पश्यंत्याः कीदृशो विपाकादलंक्तैः विपाश्वरण संबंधियावकैः कारितमारुणं

भ्रमति भवानबलाकवलाय वनेषु किमत्र विचित्रं। प्रथयति पूतनिकैव वधूवधनिर्दयबालचरित्रं ७ श्रीजयदेवभणितरतिवंचितखंडितयुवतिविलापं। शृणुत सुधामधुरं विबुधा
विबुधालयतोपि दुरापं। ८ तवेदं पश्यंत्याः प्रसरदनुरागं बहिरिव प्रियापादालक्तच्छुरितमरुणच्छायहृदयं। ममाद्य प्रख्यातप्रणयभरभंगेन कितव त्वदालोकः शोकादपि किमपि
लज्जां जनयति। ९। इति श्रीगीतगोविंदे खंडितावर्णने विलक्षलक्ष्मीपतिर्नाम अष्टमः सर्गः। तामथ मन्मथखिन्नां रतिरसभिन्नां विषादसंपन्नां। अनुचिंतितहरिचरितां कलहांतरितामुवाच सखी।

अत एवारुणं त्वयाह्वदयं। अरुणा छाया द्युतिर्यस्य तादृशं कुत्रिव बहिः प्रसरदनुरागमिव हृदयं परिहर्षाधिकभावाद्दृहिर्निःसृतमेव यारापारसंसर्गोप्यत विना कापि विनरागापनिस्मृतेद्वानीममत्त
सम्यतानायिका अर्थ वामनालक्तकं त्वय हृदयपक्षं तीति वनीतिविपक्षपनीपरित्वमयोकपाको कादपिलज्जाधिकानवनीति भावः स्वापादादालपभावे इति विंवार्कयोषितोः पालनो कोप्य पोः कृतिः
सखोधा पंक्तिपुनरेतेति विग्रहः॥ ॥कामिनी विषमप्ता तद्वृत्ति वत्तावकरुपः। गोविंदकरुणा सिंधोभ्यमानं द्वद्दोभव प्रपन्नार्त्तिनमोद्यान निवर्त्तनजगत्त्रिध विधेहि करुणा मुपांगमाजुत विधायनः॥
इति श्रीगीतगोविंदटीकायां मिश्रश्रीकांतविरचितायां दभावार्थ चंद्रिकानामधेयायां विलक्षलक्ष्मीपतिर्नाम अष्टमः सर्गः ८ इदं सर्गे खंडितायाराधायाश्चरितमुक्तं संप्रति कलहांतरिताया राधायाः
वाचमस्वीत्याह। तामथेति अथानंतरं तां कलहांतरितां प्रत्ययवचनांतरं हृतप्रश्चात्तापां राधांरूपैकांते सखी उवाच कथितवती कथंभूतां मन्मथेन कामेन खिन्नां दुःखितामत एव रतिरसं
नभिन्नां संगतां अत एव विषादसंपन्नां दुःखान्वितां अत एवानुचिंतितं स्मृतं हरेश्चरितं उपाले विलसितं यया तां चिंत्यं स्मार्यवचनेसंगते दारिते स्फुट इति विश्वः कलहांतरिताप्राह्वसत्त
भर्तेनोक्तं प्रणेन्द्रविरण सकोपभरेण भीतं याचाटुकारमवितादवधार्य पश्चात् संतप्यतेमदनवह्निशिखाविलासैर्वाव्याकुला च कलहांतरितानुसापादिति॥ ॥९॥ ॥ ॥ २५

नदेवगीतेनकथयति। हरिरभिसरतीत्यादि गीतस्यास्य गुर्जरीरागो रूपकतालः गीतार्थस्तु श्रयेदनिसंभ्रमे हे मानिनि मानवति माधवे लक्ष्मीपतौ मानं मा कुरु लक्ष्मीपतिरपि त्वामनुसरति ... हरिः त्वामभिसरति ... मधुपवने ... किं विफलीकुरुषे ... कुचकलशयोः ... तालफलादपि गुरुमतिसरसं ... किमिति विषीदसि रोदिषि विकला ... इदमचिरं ... किमिति ... तत्किमर्थं वि

हरिरभिसरति वहति मधुपवने। किमपरमधिकसुखं सखि भुवने ॥१॥ माधवे मा कुरु मानिनि मानमये ध्रु०। तालफलादपि गुरुमतिसरसं। किं विफलीकुरुषे कुचकलशं ॥२॥ कति न
कथितमिदमनुपदमचिरं। मा परिहर हरिमतिशयरुचिरं ॥३॥ किमिति विषीदसि रोदिषि विकला। विहसति युवतिसभा तव सकला ॥४॥ सजलनलिनीदलशीतलशयने। हरिम
वलोकय सफलय नयने ॥५॥ जनयसि मनसि किमिति गुरुखेदं। शृणु मम वचनमनीहितभेदं ॥६॥ हरिरुपयातु वदतु बहुमधुरं। किमिति करोषि हृदयमतिविधुरं ॥७॥ श्रीजयदे
वभणितमतिललितं। सुखयतु रसिकजनं हरिचरितं ॥८॥

शीतल किमिति विषण्णा भवसि। विषण्णत्वे हेतुः विकला विकलामतीरोदिषि रोदनं करोषि ... सजलनलिनीदलशीतलशयने ... हरिमवलोकय सफलय नयने ... जनयसि मनसि किमिति गुरुखेदं ... शृणु मम वचनम् ... हरिरुपयातु वदतु बहुमधुरं ... किमिति करोषि हृदयमतिविधुरं ... श्रीजयदेवेत्यादि। श्रीजयदेवेन भणितं वर्णितं ... सुखयतु ... २६

स्निग्ध इति पुनः स्निग्धे ... इति श्रीगीतगोविन्दटीकायां नवमः सर्गः ९ ... स्निग्धे यत्परुषासि यत्प्रणमति स्तब्धासि यद्रागिणि द्वेषस्थासि यदुन्मुखे विमुखतां यातासि तस्मिन्प्रिये। युक्तं तद्विपरीतकारिणि तव श्रीखण्डचर्चा विषं शीतांशुस्तपनो हिमं हुतवहः क्रीडा
मुदो यातनाः ॥१॥ इति श्री० कलहान्तरितावर्णने मुग्धमधुसूदनो नाम नवमः सर्गः। अत्रान्तरे मसृणरोषवशामसीमनिःश्वासनिःसहमुखीं सुमुखीमुपेत्य। सव्रीडमीक्षितसखीवदनां प्र
दोषे सानन्दगद्गदपदं हरिरित्युवाच ॥१॥ वदसि यदि किंचिदपि दन्तरुचिकौमुदी हरति दरतिमिरमतिघोरं। स्फुरदधरसीधवे तव वदनचन्द्रमा रोचयतु लोचनचकोरं ॥१॥ प्रिये चारुशीले
मुञ्च मयि मानमनिदानं। सपदि मदनानलो दहति मम मानसं देहि मुखकमलमधुपानं ध्रुवपदं॥ ॥श्रीमाधवाय नमः॥

हे प्रिये चारुशीले ... वदसीति ... यदि किंचिदपि वदसि तदा दन्तरुचिकौमुदी ... अतिघोरं दरतिमिरं हरति ... स्फुरदधरसीधवे ... तव वदनचन्द्रमा मम लोचनचकोरं रोचयतु ... सपदि मदनानलो दहति मम मानसं ... देहि मुखकमलमधुपानं ...

सत्यमेवासीत्यादि हे सुदति शोभनदशने त्वं सत्यमेव यथार्थमेव यदि मयि कोपिनी कोपवत्यसि तदा खरनखरशरघातं खरा नखरा एव शरा बाणास्तेषां घातं देहि तेनापि वेदना ऽस्मि तदापु
जबन्धनं भुजाभ्यां बाहुभ्यां बन्धनं घटय रचय तेनाप्यसंतोषे रदखण्डनं रदैर्दशनैः खण्डनं जनय सुखजातं येन वा सुखसमूहो भवति तदेव कुरु तथा त्वमपराधानुकूलं दण्डं विधाय को
पं छेत्स्यसीति भावः सुदतीति शोभमाना दन्ता यस्याः सेति वा क्वचिद्वदसीति पदं न स्वदन्तस्यादेशः जातं जातो यस्य जन्मस्थितिरिति विग्रहः २ ननु यत्नवत्प्रियान्तरस्याभावं नमेत्यत आह
नन्वागेनमवकिंच योजनमित्यत आह त्वमसीत्यादि त्वं मम जीवनमसि त्वयि विरहवापां विषादो भवति त्वत्संगमाद् इति त्वमेव मम जीवनमिति भावः त्वं मम भूषणमलंकारः
मसि त्वां विना किरीटादिकं न विभेन शोभा अदृष्टं त्वयि दृष्टानामलंकरणं विना वि परमकान्तिरिति त्वमेव मम भवजलधिरत्नं भवः संसार एव जलधिः समुद्रस्तत्र रत्नमिति भावः भवजलधौ संसारसमुद्रे रत्नभूते त्वं एवासि मम
मि यथा रत्नाकरे रत्नमेव तथा त्वमेव मम विशिष्टा प्राप्यासीति भावः इत्थं भवत्यपि भवती सततं सर्वदा मय्यनुरोधिनी अनुरोधवती भवतु तत्र मम हृदयमभिप्रायेण तिष्ठतु त्वया यत्नवत् ३ नीलनलि
निनेत्यादि हे तन्वि कृशाङ्गि नीलनलिनाभमपि नीलकमलसदृशमपि तव लोचनं कोकनदरूपं रक्तकमलसौन्दर्यं धारयति यदि कुसुमशरस्य कामस्य
बाणभावेन कामबाणत्वेन रक्तरागाभिप्रायेण वा इदं कृष्णमेवं तु रंजयसि रञ्जितं करोषि एतस्य वस्तुतो अनुरूपं सदृशं शरा हि सकलं पार्श्वे अभेदित्वे रुधिरोपलिप्ता रक्ता भवन्तीति भावः

सत्यमेवासि यदि सुदति मयि कोपिनी देहि खरनखरशरघातं घटय भुजबन्धनं जनय रदखण्डनं येन वा भवति सुखजातं २ त्वमसि मम भूषणं त्वमसि मम जीवनं त्वमसि मम भवजलधिरत्नं
भवतु भवतीह मयि सततमनुरोधिनी तत्र मम हृदयमतियत्नं ३ नीलनलिनाभमपि तन्वि तव लोचनं धारयति कोकनदरूपं कुसुमशरबाणभावेन यदि रंजयसि कृष्णमिदमेतदनुरूपं
स्फुरतु कुचकुम्भयोरुपरि मणिमञ्जरी रंजयतु तव हृदयदेशं रसतु रशनापि तव घनजघनमण्डले घोषयतु मन्मथनिदेशं ५ स्थलकमलगञ्जनं मम हृदयरञ्जनं जनितरतिरंगप

यदा कुसुमशरबाणभावेन रक्तत्वरूपेण यत्र या मां कृष्णं यदि रंजयसि इदं रंजनमेतस्यां नैव तस्य बाणस्य चारुरूपं सदृशं यथा बाणो हि मोहादनसमर्थाः स्युस्तथैव मम रंजनं मत्तुरूपमेवेति भावः
ति पक्ष्मा बाणे तु नासा ते सरुधिरा दिनरक्ता भवन्तीति भावः कुसुमशरबाणभावेनानेन नयनेन सुरूपं तेन त्वं मां रंजयसि शीघ्रमेवास्य दर्शनीयेदं वस्थानं यावद्रूपमेवेति ज्ञेयं नार्थः भ
वेत्कोकनदं रक्तकमलं तेन वेरं रूपकं ज्ञेयमिति विग्रहः ४ स्फुरत्विति मणिमञ्जरी मणिपरम्परा कुचकलशयोरुपरि स्फुरतु चंचला भवतु तव हृदयदेशं वक्षःस्थलं रंजयतु स्वराधोभिः शोभयतु
तव घनजघनमण्डले रशनापि रसतु शब्दायतु मन्मथनिदेशं घोषयतु मणिमञ्जर्या पिने वक्षोयदि रंजयामीति तदानुरूपं भवतीति भावः अत्र स्मरकेलिरूपयुद्धकर्मारम्भे युक्तं सर्वकलत्रस्थापनमुचित
मेवेति स्फुरतु नाम कुचयोः कलशत्वेन निरूपणं मणिपरम्परा पाक्षमञ्जरी तेन निरूपणं तव जघनमण्डले मां मन्ये जघनभागे रशना विरुद्धघण्टिकापि रसतु शब्दायमाना भवतु मन्म
थनिदेशं घोषयत्विति भावः ५ स्थलेत्यादि हे मसृणवाणि स्निग्धवचने भणाज्ञां देहि तव चरणद्वयं सरसलसदलक्तकरागं सरसः साद्रो लसदलक्तकरागो यस्य तादृशं मम हृदयरञ्जनं
गो यत्र तादृशं करवाणि कुर्यां कथंभूतं स्थलकमलगञ्जनं स्थलोत्पन्नपद्मकमलं स्वकान्त्या तस्य गञ्जनं तिरस्कारकं पुनः कीदृशं मम हृदयरञ्जनं मम हृदयानुरागरञ्जनकम्
तथा चेदं मम हृदयं रंजयतीति मम आह्लादकं रञ्जनं तदेव जनितमिति भावः जनितोरतिरंगे सुरतकौतुके परभागः परस्परशोभा येन तादृशं मया लक्षकेन चेदिदं रंजने
तदेतदपि केशो वा मम बन्धो वै मम हृदये लसत्संस्मरसारथोभांदा स्वतीति भावः स्फुरतु मणिमञ्जरी तेन नरसतु रसनेत्यनेन च विनिर्दिष्टा सुभिक्षा मान्यं तु याचकानि हेमगकांत
स्तु स्तनेदनिधाप्तिः तनःकेशान पापो

स्मरगरलेत्यादि हे प्रिये उदारं सुन्दरं पदपल्लवं चरणकिसलयं मम शिरसि धेहि स्थापय कीदृशं मण्डनं मस्तकस्यालंकारणं पुनः कीदृशं स्मरगरलखण्डनं विषनाशकं स्वं विरहिणां
कामदिग्धत्वेन मलयानिलादेः स्मरगरलत्वनिरूपणात् स्मरस्य सर्पत्वमारोप्यते चरणपल्लवं धेहीत्यनेन नानाविकारापहारित्वं इत्यादिरूपकमिदं सर्पस्य विसर्पादिविषं गारुडि
चरणघातेनाभिमन्त्रितपल्लवाद्यारोपणेन शाम्यतीति ध्वनिः किंच मयि दारुणो दुःसहो मदनकदनानलः मदनः कामस्तज्जनितं यत्कदनं तापः स एव दारुणः स्मरः ज्वलति अतस्त्व
त्तदुपाहितं जनितं विकारं ग्लान्यादिरूपं हरतु दूरीकरोतु अन्योपि सूर्यसंतापः शिरसि पल्लवादिस्थापनेन शाम्यतीति ध्वनिः गरुडाः स्फुरतामेव तापं नाशयन्ति सूर्यस्य तापं च यो कदनं कलुषतापं
इति विग्रहः ७ इतीति इत्यनेन प्रकारेण मुरवैरिणः कृष्णस्य राधिकामधिकृत्य वचनजातं वाक्यसमूहं जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तताम् कीदृशं चटुलं मनोहरं चाटुषु प्रियवाक्येषु निपुणं पटुतरं
चारु सुकुमारं पुनः कीदृशं पद्मावतीरमणजयदेवपत्नी तस्या रमणो जयदेवकविस्तेन भारत्या भारतीसंज्ञया वाचा कवित्वरूपया भणितं रचितं जयदेवकवेर्भारत्या वाण्या भणितमिति निपुणा
ख्यातमिदं तथा स्वस्ति निर्वाणरूपयापनैः जयदेवकविभणितमित्यस्यैव संपर्कात् पुनः कीदृशं अतिशातं अतिशयितं शातं सुखं यस्मात्तादृशं शृङ्गारादिषु सर्वरसेषु सुखदमिति भारती

स्मरगरलखण्डनं मम शिरसि मण्डनं धेहि पदपल्लवमुदारं ज्वलति मयि दारुणो मदनकदनानलो हरतु तदुपाहितविकारं ७ इति चटुलचाटुपटुचारुमुरवैरिणो राधिकामधिव
चनजातं जयति पद्मावतीरमणजयदेवकविभारतीभणितमतिशातं ८ परिहर कृतातङ्के शङ्कां त्वया सततं घनस्तनजघनयाक्रान्ते स्वान्ते परानवकाशिनि विशति वित
नोरन्यो धन्यो न कोपि ममान्तरं प्रणयिनि परीरम्भारम्भे विधेहि विधेयतां ९ मुग्धे विधेहि मयि निर्दयदन्तदंशदोर्वल्लिबन्धनिबिडस्तनपीडनानि चण्डि त्वमेव मुदमंच न पंचबाणचाण्डा

चटुलः सुन्दरश्चले चटुचाटुप्रियंवाक्यं पटुरप्रतीणोनीरोगेभ्य चारुर्नेत्रसम्बदिति विश्वः शर्मशातसुखानि चेत्यमरः ८ परिहरेत्यादि हे कृतातङ्के विहितमनस्तापे शङ्कामन्यरमणाशङ्कां परिहर
त्यज यतो मम स्वान्ते चित्ते तनुरनङ्गादन्यो धन्यो न विशति कुतो न विशति तत्राह परानवकाशिनि परा न अवकाशो यस्मिन् तत्र पिहितं त्वयेति घनेति विशे
षणं कुतः घनस्तनजघनयाक्रान्ते घनौ निविडौ स्तनौ जघनं च यस्यास्तया आक्रान्ते व्याप्ते तथा च सदा त्वमेव मम स्मरसि मदीये हृदये अन्यप्रवेशस्थानमेव नास्ति अतो हे प्रणयिनि त्वत्सम्बन्धात्मनि तस्मात् परीरम्भारम्भे आलिं
गनारम्भे विधेयतां वचनकारित्वं विधेहि कुरु परिरम्भारम्भेति मदुक्तं कुर्वित्यर्थः उक्तं च शंका स्वान्तं हृन्मनः ९ वचनकारित्वेन ध्यानेन तदन्यविधिनदा मम अपराधानुकूलं दण्डं तस्माद्
१० मुग्धे इत्यादि हे मुग्धे सुन्दरि निर्दयं दारुणं दन्तदंशं दशनदंशनं दोर्वल्लिबन्धं भुजलताबन्धनं निबिडगाढस्तनाभ्यां पीडनं च विधेहि कुरु हे चण्डि कोपने त्वमेव मुदमानन्दमेव प्रा
प्नुहि न पुनः पंचबाणः कामः स एव निरपराधमारणहिंसकत्वेन चाण्डालस्तस्य काण्डपतनात् शरपातात् असवः प्राणाः प्रयान्तु निर्गच्छन्तु चाण्डालप्रहारेण मरणं न सम्यगिति
रत्नत्वपापाद्देवमयोचितदण्डं चरणं विधेयमिति भावः चण्डिका पापनी हिंसा कोपनासु त्रिषु संमतेति विश्वः ॥२॥ ॥श्रीराधारमणाय नमः॥ ॥

नत्वकोपेनास्येवेत्यत आह। शशिमुखीत्यादि। हे शशिमुखि चंद्रानने तव भंगुरभ्रूः कुटिलाभ्रूः भाति। कीदृशी युवजनानां तरुणजनानां मोहाय संमोहनाय कराला भीषणः कालसर्प
इव भुजंग इव दृष्टा मोहयति। अयं सर्पस्तु दृष्ट्वा मोहयतीत्यस्याः करालत्वं। तन्मत्वदुदितविषभंजनाय त्वत्संगमाशा उदिते सम्मूर्छने यद्विषं तस्य भंजनाय पुनरागमनाय
त्वदधरसीधुसुधैव त्वदीयाधर एव सीधुमधु दिव्यविशेषस्तदेव सुधामृतं तदन्यमौषधं न सिद्धः साधितो मंत्रः अन्यो मंत्रो जपादिना विषं नाशयति। अयं तु आस्वादिते एवेति तस्यान्यमंत्रा
पेक्षया सिद्धत्वम्। तथा चायमपि त्वद्भ्रूकालसर्पीविषमूर्छितस्त्वन्नामौषधेन त्वदधरसुधापानमिति भावः। करालो भीषणो न्यत्सर्वादेति विग्रहः॥ २॥ अथ पतीति। हे तन्वि तव यथा
तन्मकारणकं वा स्वबंधनं मा अयमतिपीडयति। किं च हे तन्वि मधुरालापैः पंचमस्वरविशेषं प्रपंचय विस्तारय। किं च दृष्टिभिर्वलोकनैस्त्वापं संतापं विनोदय विशेषेण पसारय। हे सुमुखि
विमुखीभावं मयि विमुखतां मा पिबि त्यज मुग्धत्वं सुभ्रु प्रियतममुपचितमिति भावः। मां न गच्छ एनं न त्यज। हे मुग्धे प्रियः स्वयमागत एव उपस्थित आगतः। अतिदुःखः। शान्तिः पतिः उपस्थितोऽस्मि

शशिमुखि तव भाति भंगुरभ्रूर्युवजनमोहकरालकालसर्पी। तदुदितविषभंजनाय यूनां त्वदधरसीधुसुधैव सिद्धमंत्रः॥ ३॥ व्यथयति विफलं मौनं तन्वि प्रपंचय पंचमं तरुणि
मधुरालापैस्तापं विनोदय दृष्टिभिः। सुमुखि विमुखीभावं तावद्विमुंच न मुंच मां स्वयमतिशयस्निग्धो मुग्धे प्रियोऽयमुपस्थितः॥ ४॥ बंधूकद्युतिबांधवोऽयमधरः स्निग्धो मधूक
च्छविर्गंडश्चंडि चकास्ति नीलनलिनश्रीमोचनं लोचनं। नासाभ्येति तिलप्रसूनपदवीं कुंदाभदंति प्रिये प्रायस्त्वन्मुखसेवया विजयते विश्वं स पुष्पायुधः॥ ५॥ ॥

यत्नेनैवागता न चागतत्वमगागतः प्रियो स्नातुंतो विनयतीति भावः॥ ४॥ संप्रति मानवत्यास्तस्मुखेनैव कोपापीडयमस्त्वं प्रसीदेत्याशयेनाह। बंधूकेत्यादि। हे चंडि कोपने यत्तवाधरो बंधूकच्छविर्बं
धूकपुष्पस्येव छविर्यस्य तिबांधवः। बंधूकस्य पुष्पविशेषस्य या द्युतिर्दीप्तिस्तस्या बांधवः सुहृत् अतएव बंधवत्त्वनिरूपणेन बंधूकद्युतीनामधरे नित्यं स्थितिर्व्यज्यते। अयं स्निग्धो गंडः कपो
लः बंधूकच्छविर्मधूकपुष्पस्येव छविः कांतिर्यस्य तादृशः मधूककांतिः शोभते। लोचनं नीलनलिनश्रीमोचनं स्वकांत्या नीलनलिनस्य नीलोत्पलस्य श्रियं कांतिं मोचयति त्यज
तीति तादृशं। प्रत्यक्षस्वभावमेव नीलतारकत्वान्नीलं चक्षुर्जनेन मुग्धानां नीलमिति नीलोत्पलमपि निरीक्ष्यतादृग्भासः। हे कुंदाभदंति कुंदपुष्पस्येवाभा दीप्तिर्येषां तादृशा दंता यस्याः
ता संबोधनं नासा तिलप्रसूनपदवीं तिलपुष्पस्य तिलपुष्पस्य शृंगारेऽग्रे नासा पतति तिलप्रसूनपदवीं गच्छति। पुष्पायुधः पुष्पमेवायुधं शस्त्रं यस्य कामः स त्वन्मुखसेवया त्वन्मुखमेव सेवते
नाकस्थं तं न विश्वं विजयते। कामः पंचभिरेव शरैर्विश्वं जयति। त्वन्मुखे बंधूकनीलोत्पलतिलपुष्पकुंदपुष्पाणि पंचसंती तत्त्वन्मुखेनैव कामो विश्वं जयतीति भावः॥ बंधूकं वं
अतो

दृशौ तवेत्यादि। हे मन्विप्र चंद्रीगत्या प्राप्तानि विबुधयौवनं देवयुवतीनां तारुण्यमहो आश्चर्यं वहसि धारयसि तदेवाह दृशाविति तव दृशौ नेत्रे मदालसे मदेन हर्षेणालसे मंथरे अथ
च मदालसा स्वर्वेश्या। तथा च स्वर्गे एके वमदालसा त्वं तु नेत्रे एव मदालसे द्वे धारयसीत्याश्चर्यमिति भावः। तव वदनमिंदुमत्यास्पदं इंदुर्विष्णुपत्नी प्रभा। तेनेतिस्थानमास्पदं विषयइम
र्थः। तव वक्त्रे अपि इंदुरिति। निर्वृतिलोकानामिति भावः। अथ वा इंदुमती या देवांगना तस्याः आस्पदमाश्रयः। तव गतिर्जनमनोरमा लोकानां मनोरमा मनोहारिणी। अथवा
मनोरमा नाम्नी या देवांगना तदात्मिका। रंभावत्सी रंभा कदली केनेवा तथा तवोरू ऊरुयुगं विभ्रमरतिभं वि भ्रमेण भ्रमयति। कलाभिरेव दत्तं पीयते नादृशं। अथवा रंभा स्वर्वे
श्या स्वर्गे एकैव रंभा त्वदूरू द्वयमपि द्वे धारयसीति भावः। अथ तव रतिः सुरतकेलिः कलावती कौशलशालिनी। अथ च कलावती नाम्नी देवांगना। तथा तव भ्रुवौ चित्रलेखे

दृशौ तव मदालसे वदनमिंदुमत्यास्पदं गतिर्जनमनोरमा विधुतरंभमूरुद्वयं रतिस्तव कलावती रुचिरचित्रलेखे भ्रुवावहो विबुधयौवनं वहसि तन्वि पृथ्वीगता॥ ६॥
इति श्रीगीतगोविंदे मानकोपे जयदेवकृतौ चतुरचतुर्भुजो नाम दशमः सर्गः॥ १०॥ श्रीराधारमणाय नमः

रचितानि चित्रलेखा नाम चित्रविचित्राणि चित्रलेखारेखाभ्यां तादृशो अथवा चित्रलेखा देवांगना स्वर्गे एकैव चित्रलेखा त्वं तु द्वे भ्रुवौ चित्रलेखे धारयसीत्याश्चर्यमिति भावः। शार्दूलेनालंकारः
लंकारः। शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं। एषा लीलापदं पदे पदे दृश्यते। प्रीतिं कुरु मम मनोरथपूर्णमिति विग्रहः। युवतीनां समूहेषु पतिनमित्सां समूहे मोहतां गतः स्मरः॥ ६॥ कोपानुसार
मिति वितरस्मरं तं तवलं तालं स्तनिध्वनि पुनरं स्तनभारद्वयं। अत्यानमाकलनवितुं जयदेवकाव्ये चेतः सुकोकिलं द्विमांकनस्यपदीकां॥ १॥ करतु रुतेन पदार्थविशिष्टताभिः कलिं
द्वंद्विनीतदेविहारकारको हरिः॥ २॥ इति श्रीगीतगोविंदटीकायां मिश्रश्रीकांतविरचितायां पदभावार्थचंद्रिकानामधेयायां मानिनीवर्णने दशमः सर्गः॥ ॥१०॥ ॥

सुचिरेत्यादि कापि सखी राधां जगादोवाच । कृतनिजदोषे प्रस्फुरति सति कीदृशी इत्यधिगोपे दृशौ विभुम्भानि चोत्पनित्वविधिपयपहेलनामर्षं करोमि इति निगदाधिकार इत्यर्थः पुनः कस्मात्
केशवे मम सखी हरिनयनेत्राधां सुचिरं बहुकालं आप्यानुनयेन प्रणिपात्य प्रसाद्य मित्वा कुञ्जधामं गता धावे हित कुटीरमनरस्यपायनीयं गतवतिमसन्नति । कीदृशे केशवे हतवेशे कृता
नेकारे । कीदृशीं राधां रचितरुचिरमनोहराभूषां । हनिर्धयातां । पुनः कीदृशीं निर्गतो वसादः कृताभ्यमनजमदुःखं यस्याः तां १ तदेवगीतेन कथयति । विरचितेति गीतस्यास्य वसन्त
रागो यतितालः । गीतार्थस्तु । हे मुग्धे राधे मधुमथनं हरिमनुगतमनुसर कीदृशमनुगतं त्वामनुरक्तं अनुगतत्वमेवाह । विरचितेत्यादि । विरचिता रचिता चाटुवचनस्य रचना संदर्भो
येन तादृशं । पुनः कीदृशं चरणे रचितः प्रणिपातः प्रणामो येन तादृशं । तर्हि कुत्र गच्छामीत्याह । संप्रतीति संप्रत्यधुना मञ्जुलो मनोहरो यो वञ्जुलो वेतसः तस्य सीमनि निकटे
यत्केलिशयनं तत्र अनुयातं तादृशं प्राप्तं इत्यर्थः १ तां प्रोत्साहयन्ती सखीत्याह । घनेति हे राधिके उपैहि त्वं अनुगच्छ कथं यथा स्यात् मुख
रितः शब्दायमानः कृतो मणिमञ्जीरो यस्मिन् यथा स्यात् । पुनः कथं यथा स्यात् दरेण साध्वसेन मंथरः स्खलन् विहारः पदविन्यासो यत्र एवं यथा स्यात् अत्र हे घनतरगर्भ

सुचिरमनुनयेन प्रीणयित्वा मृगाक्षीं गतवति कृतवेशे केशवे कुञ्जशय्यां । रचितरुचिरभूषां दृष्टिमोषे प्रदोषे स्फुरति निरवसादां कापि राधां जगाद १ विरचितचाटुवच
नरचनं चरणे रचितप्रणिपातं । संप्रति मञ्जुलवञ्जुलसीमनि केलिशयनमनुयातं १ मुग्धे मधुमथनमनुगतमनुसर राधिके ॥ ध्रुव ॥ घनजघनस्तनभारभरे दरमंथर
चरणविहारं मुखरितमणिमञ्जीरमुपैहि विधेहि मरालनिकारं २ शृणु रमणीयतरं तरुणीजनमोहनमधुरिपुरावं कुसुमशरासनशासनवंदिनि पिकनिकरे भज भा
वं ३

विशेषणं घनेति । घनयोर्निबिडयोः जघनस्तनयोर्भरस्य भारेण हेतुना मन्थरो दृशि मरालानां हंसानां स्वकीयमंथरचरणेन मञ्जीरादिशब्देन च निकारं विधेहि कुरु । हंसनिनादे भ्रम
काममानेषु सत्सु मञ्जीरादिध्वनिरपि मरालशब्दे नैव लोकैर्ज्ञायते इति भावः योऽपि मिलति तत्र इति ध्वनिः । शृणवन्ती हे अत्र यापायामपि भंगुरपनीतिगमनं इति विलंबेन कार्यं इत्यपि ध्व
नितं तत्कुत्र वसंतरागे । कामस्तु सर्वास्वपि दर्शनेन हंसस्य गच्छतेन च सर्वसिद्धिरिति मरालो हंसः राजहंसस्तु रागेऽपि हंसमात्रं कविनिधाने । निकारः स्यात्परिभवे धान्यस्योत्किरणेऽपि
चेति विश्वः २ शृण्विति तरुणीजनानां मोहनं मोहजनकं मधुरिपोः कृष्णस्य रावं शब्दं तत्र त्वा शृणु कीदृशं रमणीयतरं रमणीयजनानामतिशयेन रमणीयं पिकनिकरे को
किलसमूहे कुसुमशरासनशासनवंदिनि सति कुसुमान्येव शरासनं धनुर्यस्य स कामः तस्य शासनस्य आज्ञायाः वंदिनि स्तुतिपाठके सति । यद्वा कुसुमशरासनशासनवंदि
नं स्मरस्य कुसुमशरासनस्य आज्ञाकारिणि सतीत्यर्थः भावमनुरागं कुरु भज शृणुत्प अत्र पिकनिकरझंकारेण कृष्णमधुरालापस्य परैरलक्षितता आदीपनि । कोकिलाभि
न्नपिवेणुतरंगमयाः सती श्रोत्रमलीनिध्वनितं पिकस्य मधुरस्वरे मात्रा माधुर्ये कुत्र मिलित्वा विध्वनितं वंदिनः स्तुतिपाठकाः इत्यमरः २

अनिलेत्यादि हे करभोरु करभः कनिष्ठाद्यामणिबंधपर्यन्तं करस्य बहिर्भागः तद्वदूरू यस्याः तत्सम्बुद्धौ गतिमन्थरं इति विलंबं कालक्षेपं मुंच अनिलतरलकिसलयनिकरे
णकरेण निलेनवायुना तरलश्चंचलो यः किशलयनिकरो नवपल्लवसमूहः स एव करः तेन लतानिकुरंबं लतासमूहं प्रेरणमिव करोति । किशलयकम्पच्छलेनास्माकमाह्वा
नमसत्मानो लतासमूहो विलंबं प्रेरयतीति भावः । अन्यदप्येकपल्लवेनकथादिदर्शनेन यात्रायां फलसिद्धिस्तवैकमित्यतो गमनं इति विलंबेन कार्यं इति ध्वनितं आकुरु धाव
नतुक्तं वामे मधुरवायकरी दक्षः पल्लवितो यः अनुकूलो वलयः तुषवत्तु स्मरस्य कल्पं इति सकल हे निवह सूहनिकरं विनष्टप्रियां भणितिबाधां अकनिष्ठं करस्य करभो बहि
रित्यमरः ४ स्फुरितमित्यादि अमुं कुचकुंभं स्तनकलशं पृच्छ सदस्य वदनी नितिवं कुरु कीदृशं स्फुरितं सकम्पं कस्मादिव अनंगतरंगवशादिव अनंगस्य कामस्य तरंगऊर्मिः
कृपादिव अत्रानंगतरंगवशादित्यनेन तस्यास्तरंगिनीत्वमादिष्यते अन्योऽपि कुंभो नाधानरंगैः पूर्णमानः सकम्पो भवतीत्यपमति न कुचकुंभस्तु धीरस्तरंगिण्या अनंगतरंगैः
प्रेरणादिव सकम्प इति भावः इवशब्दोऽत्र साधोनकः पुनः कीदृशं मनोहरो योऽहारः स एव विमला निर्मला जलधारा यस्मिन् तादृशं अत्रापि परिस्थितस्य हारस्य जलधारात्वनि
रूपणात् तनस्य पूर्णकलशत्वमाविष्कृतं पूर्णादेव कलशान्तरंगैरान्दोलनेन निवर्ज्जितधारा निःसरणसंभवात् पुनः कीदृशं सूचितो हरेः कृष्णस्य परिरंभ आलिंगनं येन तादृशं नारीणा

अनिलतरलकिशलयनिकरेण करेण लतानिकुरंबं प्रेरणमिव करभोरु करोति गतिं प्रति मुंच विलंबं ४ स्फुरितमनंगतरंगवशादिव सूचितहरिपरिरंभं पृच्छ मनोहरहारविम
लजलधारममुं कुचकुंभं ५ अधिगतमखिलसखीभिरिदं तव वपुरपि रतिरणसज्जं चंडि रणितरसनारवडिंडिममभिसर सरसमलज्जं ६ स्मरशरसुभगनखेन स
खीमवलंब्य करेण सलीलं चल वलयक्वणितैरवबोधय हरिमपि निजगतशीलं ७ श्रीरामनारायणवासुदेवेतिः ॥ ८

स्तनकंपः प्रियसंगस्य सूचनीति शकुनिकास्तु तस्य निजेष्टस्यार्थः स्तने कंपः प्रियसंगमसूचकः इत्यादिकलशत्वेन स्तननिरूपणं अपि यात्रायां पूर्णकलशदर्शनं शुभजनकं तेन तायेति ५ तत्तु सखी
जनेषु पृच्छन्तु कथं मया गन्तव्यमित्यत आह अधिगतमित्यादि इदं तव वपुः सखीभिरधिगतमेव ज्ञातं निरणायेन रतिरणाय युद्धसंग्रामाय सज्जं कृतानेकरणादिकं विधानमधिगतं ज्ञातं तथापि सखीभिरिदं
मेवाधुनापि किं विलम्बेनेति भावः यद्वा सखीभिरिदं तव वपुः वर्त्तुधारयितोऽसज्जमधिगतं तथापि तना सांकालज्जेति भावः अन्योऽपि शत्रुकोपनेऽसिनः शस्त्रवतानः सुनोरसनारवलि कल्पांदि
कयो न्वेव डिंडिमो वाद्यविशेषो यत्र एवं यथा स्यात् एवमभिसर कृष्णं केनामृति गच्छ अन्यत्रापि रणे डिंडिमस्तथा रन्तव्य एवेति ध्वनिः पुनः कथं यथास्यात्सरसं सरसं रसः शृंगाररसस्तेन स
हितं अलज्जा सहितं यथा स्यात् ६ स्मरेत्यादि करेण सखीमवलंब्य चल गच्छ हितं न वा सूत्रादेवं चल गच्छ कीदृशेन करेण स्मरस्य शरा इव सुभगाः सुंदरा नखा यस्मिन् तेन अलसि
तं सलीलं यथास्यात्तथा चल हरिमपि निजगतिशीलं त्वदीयं वलयक्वणितैः कंकणरवैः हरिमपि निजं स्वकीयं गतशीलं गमनस्वरूपमवबोधय ज्ञापय अन्यत्रापि विनम्रीकृ

२९

श्रीजयदेवेत्यादि। इदं श्रीजयदेवेन भणितं कथितं हरिविनिहितमनसां हरौ विनिहितं न्यस्तं मनो येषां तेषां विरामं ... कंठदीधिति ... इदं शोभमानमित्यर्थः। कीदृशं मधुरीकृतः ...
... पुनः कीदृशं ... तारामधनेन तादृशं ... तदेव विहारस्थानं ... ततः नवनिकुंजमंदिरे पूर्ववत् ...
... कथितेन सम्यक्तया ... वर्णितं ... सर्ववृत्तस्य ... संपाद्य ... यथा ...
... हरिणा ... श्रीनिवास ... इत्यर्थः ... इति चिंताकुलः ... निकुंजे त्वां ... ध्यानेन ...
... पुलकपरिकलितानंदं ध्यानं दधानो भवति तथा ध्यानेन ... ध्यानेनैव तथा निगूढं परिकल्पनाधर्मेण ... भवतीत्यर्थः। पश्चात् ध्यानेनैव ...
... तद्ध्यानविरहे ... पश्चात् केलिं कृत्वा ... निःश्वस्य ध्यानं करोति
पश्चात् ध्यानविच्छेदे ... मूर्छां प्राप्नोति। १। ननु संकल्पस्य चेतसां विधायकं ... इत्यादि ... अभिसारं कुर्वंतीत्य

श्रीजयदेवभणितमधरीकृतहारमुदासितरामं। हरिविनिहितमनसामधितिष्ठतु कंठतटीमविरामं॥ ८॥ सामां इत्यादि ... निस्सारकथां ... आलिंगने प्रीतिं ... निरंतरमेव
विसमागमेति चिंताकुलः सत्वां प्रति वेपते पुलकयत्यानंदति ... निमूर्छति ... निकुंजे पुरः॥ १॥ ... निक्षिपदंजनं श्रवणयोः तापिच्छ
गुच्छावलीं मूर्ध्नि श्यामसरोजदाम कुचयोः कस्तूरिकापत्रकं। धूर्तानामभिसारसाहसहृतां विष्वङ्निकुंजे सखि ध्वांतं नीलनिचोलचारु सुदृशां प्रत्यंगमालिंगति॥ २॥ का
श्मीरगौरवपुषामभिसारिकाणामाबद्धरेखमभितो रुचिमंजरीभिः। एतत्तमालदललीलतमं तमिस्रं तत्प्रेमहेमनिकषोपलतां तनोतु॥ ३॥ ॥

तमभिसारसाहसहृतः तासामेव धूर्तानां ... अभिसारिकाणां ध्वांतं तमः कुंजे विष्वक् सर्वतः ... प्रत्यंगमालिंगति ... किं कुर्वत् ... अंजनं निक्षिपत् ...
... श्रवणयोः ... गुच्छावलीं ... मस्तके ... श्यामसरोजदाम ... निक्षिपत्। कुचयोः कस्तूरिकापत्रकं ...
... निक्षिपत् ... नील निचोल ... इत्यादि ...
... अभिसारिका ... इति ... कश्मीरेत्यादि ...
... रुचिमंजरीभिः ... तमालदल ... तमिस्रं ... निकषोपलतां ...
... निकषोपलतां ... तनोतु ... सुवर्णरेखेव ...

३०

हारावलीत्यादि। अथानंतरमिमं ... राधामिति ... कीदृशीं सखी निकुंजनिलयस्य निकुंजमेव निलयो ... हरिं निरीक्ष्य ... एतस्यैव ...
... कीदृशस्य निकुंजनिलयस्य ... कांचनकांचिदाम ... मंजीर नूपुर
कंकण ... इत्यादि ... इति। ४। तदेव गीतेनाह। मंजुतरेत्यादि। ...
द्वितीयकः नालः ... हे राधे माधवसमीपं ... मंजुतरकुंजतलकेलिसदने मंजुतर ... निकुंज अभ्यंतर ... केलिसदने ...
विलसविलासं कुरु। त्वं कीदृशि ... सुरतेन ... वदनं ... प्रविश राधे माधवसमीपमिह विलस ... मनुवर्तमान ... पद्यं॥

हारावलीतरलकांचनकांचिदाममंजीरकंकणमणिद्युतिदीपितस्य। द्वारे निकुंजनिलयस्य हरिं निरीक्ष्य व्रीडावतीमथ सखी निजगाद राधां॥ ४॥ मंजुतरकुंजतलकेलिसदने
प्रविश राधे माधवसमीपमिह विलस रतिरभसहसितवदने॥ १॥ नवभवदशोकदलशयनसारे प्रविश राधे माधवसमीपमिह विलस कुचकलशतरलहारे॥ २॥ कुसुमचय
रचितशुचिवासगेहे प्रविश राधे माधवसमीपमिह विलस कुसुमसुकुमारदेहे॥ ३॥ श्रीराधारमणाय नमः॥ श्रीनंदनंदनाय नमः॥

हे माधवे विलस कीदृशे माधवे मंजुतरे ... केलिसदने ... पुनः कीदृशे रतिरभसहसितवदनं ... १ कीदृशे केलिसदने नवं ... अशोक
दलशोक ... शयन ... कीदृशि कुचकलश ... तरलहारे ...
... नवभवदशोक ... शयनसारे ... २ कुसुमचयेत्यादि हे राधे कुसुमचयेन ... वासगेहे ...
... विलस ... कुसुमचयेन रचितं ... कुसुमवत् सुकुमारः कोमलो देहः ...
... हे माधवे विलस कीदृशे माधवे कुसुमचयेन रचितं ... वासगेहे ... पुनः कीदृशे माधवे कुसुमवत्सुकुमारदेहे ... इति विन्द्यः॥ ३॥

कुसुमशयनेत्यादि। हे राधे माधवसमीपं चलइज। इह केलिसदने श्रविशाविलसत्। कीदृशे केलिसदने मलयपवनबीधीपःपवमानपातुलितसुरभिभानेव ... विविधपुष्पं ... लोपोमलयजःपवनस्तेन सुरभीभवतीत्यर्थः। चलेत्यनेन ईषच्चञ्चलत्वं तेन मांसलकं। त्वं कीदृशी रतिविलसितललितगीते, रतौ वनितेमनोहरं ललितगीते ललितमिति विशेषणं तत्वय। स्मात्तादृशि। यद्वा इह माधवे विलस। कीदृशे ते वलितं मनोहरं चलितं भक्तं गीतं यस्मात्तादृशे। किंविस्तरमवलितेति पादः ललितकलत्तरणं नु। नानाविधमनोहरपीत्यभावं च मनोहरं। मनरचेहितं ललितं ललितं संश्वसते। ४। विततेत्यादि हे राधे माधवसमीपं श्रविशकेलिसदने विदने चिरं विलसत्। कीदृशे केलिसदने वितते बहुलीकृते रविर्निर्गतीनां सुमनानां नवपल्लवैर्व नेसांद्रे। कीदृशि त्वं मृदुलसपीनजघने श्लिष्टसेवीपीने मांसले जघने यस्यास्तादृशि। ५ मधुमुदितेत्यादि। कीदृशे केलिसदने मधुनो पुष्परसेन मुदितानामानंदितानां निपातानां मधुपकुल्लानां निभृतरसमूहैस्तैः कलितो विहितो रवः। शब्दो यस्मिंस्तस्मिन्। त्वं कीदृशि मदनरसरभसभावे। मदनस्य योरसःशृंगारस्तस्मिन्नवीनरभसोऽत्यंतसाह्लादनीनो ललितो भावो यस्यास्तादृ

चलमलयपवनसुरभिशीते। श्रविशराधे माधवसमीपमिह विलसरतिवलितललितगीते। ४। विततबहुवल्लिनवपल्लवघने। श्रविशराधे माधवसमीपमिह विलसपृथुलमपीनजघने। ५। मधुमुदितमधुपकुलकलितरावे। श्रविशराधे माधवसमीपमिह विलसमदनरसरभसभावे। ६। मधुरतरपिकनिकरनिनदमुखरे। श्रविशराधे माधवसमीपमिह विलसदशनरुचिरुचिरशिखरे ७ श्रीमाधवगिरिधरलालगोपालवासुदेव॥ ॥श्रीः

शि। यद्वा हे राधे इह माधवे विलस। कीदृशे माधवे मदनरसेन योरभसस्तेनोपलक्षितो भावो यस्य तस्मिन्। यद्यपि मधुपेनानेनैव मधुपानकर्तृत्वं प्राप्तं तथापि इदानीं मधुपानप्राप्तये मधुमुदिते इत्युक्तं ६ मधुरतरेत्यादि। कीदृशे केलिसदने मधुरतरो निशायेन मधुरो यः पिकनिकराणां कोकिलसमूहानां निनदः शब्दस्तेन मुखरे वाचाले यद्वा यद्वेन्दुर्यद्राधे इत्यस्यैव विशेषणं तदा मधुरतरः पिकनिकराणां निवधो निनदः सुराणां कूजितं तेन मुखरेत्यर्थः पुनः कीदृशि दशनरुचिरेव हंतकांतिरेव रुचिरं शिखरं माणिक्यविशेषो यस्यास्तादृशि अथवा दशनरुचिरुचिरशिखरे दशनस्य रुचिः कांतिः सैव दशनस्य शिखरं यस्याः सा तादृशि। यद्वा इह माधवे विलस। कीदृशे माधवे दशनरुचिरुचिरशिखरे दशनस्य कांतिरिति हरिनीयमाख्याने धृतिवत्सशिखरा यस्यो पमेयत्व पाविपर्यासो विपर्यासोपमा बोध्या। नयुक्तं दंडिना। नदानननिवो निंद्रमरविंदमभूदिति सा विपर्यासा द्विपर्यासोपमिष्यतइति। यद्वा दाडिमबीजाभं माणिक्यं शिखरं विदुरिति श्रा

विहितेत्यादि। हे मुरारे जयदेवकविराजराजे जयदेवोयः कवीनां राजराजः सर्वभौमस्तत्र मंगलशतानि कल्याणशतानि कुरु। कीदृशो भक्तेन विनयगुणात्वदति पुनः कीदृशो विहितः पद्मावत्या सुखसमाजः सुखसमूहो येन तादृशो। एतत्पद्मावतीन्यस्त्वकथनेन पत्न्याविष्टव्यंजनितं राजराजः कुबेरस्तद्वत्सार्वभौमे सुधाकरस्तेनिविष्टः ८ हृदयस्योत्कंठाधिक्यमाह, त्वामित्यादि। अयं कृष्णस्त्वां चित्तेन मनसा बहु धारयन् चिरं बहुकालं आप्य अतिश्रांतो मर्थः स्मरपुत्रो जातः कंदर्पेण अस्माभिः यथेन तापितः संतापितः, तत्तिदृष्ट्वा चित्तेपीनस्तनवद्बिंबाधरोष्ठं नश्यमेयुक्तं एव। स्मरोविवेकः कुतः मारो हृत्वं करोति तस्मात्पातिश्रमो भवतीति भावः तस्मात्त्वं सुधापानेन नूनं बाधसंकरं विंबाधरं विंबफलसदृशं मधरमेततत्पानुमि च्छति। तस्माद्धेतो त्वं मुक्तं स्यात्क्रोडं तनं त्वनलं तन्नयमपि कुरु। तत्र राधोऽनलदंकारो हृतो विनेमीत्याह भूतैयेति इह हृदयेकुतः संभ्रमः कीदृशेऽपत्ने विनंत्वदीयपदांभोजं त्वदीयचरणकमलं येन तस्मिन् अनएवदास इव सेवक इव अत्र हेतुः भूतेपस्यपालस्त्रीः सम्पत्सु पयोनत्वोसेभा सेन भीते अंकरेनानुसंबाधइत्यमरः लवलेशकालवइतिव १ से त्यादि। सा राधा निकेतनं लीलागृहं श्रविवेशश्रविष्टा किं कुर्वती मंजुमनोहरो यो मंजीरो नूपुरस्तस्य सिंजान्नं शब्दं कुर्वती कथंभवासात् सखास्वसं साध्यमसह्निमानंदसाहितं यथा

विहितपद्मावतीसुखसमाजे कुरु मुरारे मंगलशतानि भणतिजयदेवकविराजराजे ८ त्वां चित्तेन चिरं वहन्नयमतिश्रांतो भृशं तापितः। कंदर्पेण तु पातुमिच्छति सुधासंबाधविंबाधरं तस्मादंकमलं कुरु क्षणमिह भ्रूक्षेपलक्ष्मीलवक्रीते दास इवोपसेवितपदांभोजे कुतः संभ्रमः १ सा ससाध्वससानंदं गोविंदे लोललोचने। शिंजानो मंजुमंजीरं प्रविवेश निकेतनं। २ राधावदनविलोकनविकसितविविधविकारविभंगं। जलनिधिमिवविधुमंडलदर्शनतरलिततुंगतरंगं। १ हरिमेकरसं चिरमभिलषितविला सं। सा ददर्श गुरुहर्षवशंवदवदनमनंगविकाशं। धु॥ ॥

स्तात्। कीदृशी सा गोविंदे लोले साध्वसेन कंपने लोचने यस्याः सा। २ राधावदनेत्यादि गीतस्यास्य वरारीरागो रूपकतालः। गीतार्थस्तु सा राधा हरिं ददर्श दृष्टवती। कीदृशमेकरसमेको मुख्यः शृंगाररसो यस्य तं। एकस्मिन्नेव रसोऽत्यंतप्रेम तं राधया यादृशः शृंगाररसः कृष्णस्यापि तादृश एवेति भावः पुनः कीदृशं चिरं बहुकालं आ भिलषितो वांछितो विलासः केलिर्येन तं पुनः कीदृशं गुरुर्महान् योहर्ष आनंदस्तेन वशंवदमायत्तं वदनं यस्य तं पुनः कीदृशम् अनंगविकाशसदृशं क्वचिदनंगविकाश इति पाठः तदानंगस्य कामस्य विकाशः स्फूर्तिर्यत्र तं राधेति पुनः कीदृशं राधायाः वदनं तस्य विलोकने न विकसिताः प्रकटिताः विविधा नानाविधा विकाराः भावा अंगक्षेपणकरविमर्दादिरूपास्त एव विभंगा विशिष्टोर्म्मयो येन तं, कमिव जलनिधिमिव समुद्रमिव कीदृशं जलनिधिं विधुमंडलस्य चंद्रमंडलस्य दर्शनेन तरलिताश्चंचला नाच्चं ... तुंगा उन्नताः तरंगा ऊर्मयो यस्य तं। अत्र अंगारस्य ... भाश्रयत्वेन कृष्णस्य जलनिधिसाम्यं राधायास्तु आह्लादकारित्वादिना चंद्रसाम्यं भुजंगमादिरूपविकारस्योन्नतोन्नततरंगसाम्यं ध

वि विधविकारानेवाह. हारमित्यादि. कीदृशं हरिं विदूरमतिशयेन परिरभ्या लिंग्य उरसि वक्षसि हारं विदधतं बिभ्राणं। कीदृशं अतिशयेन विमलस्तारः शुद्धमौक्तिकं यस्य तादृशं
कमिव स्फुरतरः प्रकटतरो यः फेनकदंबः फेनसमूहः तेन करंबितं मिश्रितं यमुनाजलपूरं कालिंदीप्रवाहमिव अत्र हरेः श्यामशरीरस्य श्यामतया यमुनाप्रवाह
साम्यं। हारस्य चातिशुभ्रत्वेन फेनसमूहसाम्यं। अत्र हारालिंगनेन स्वाभिलाषप्रकटनात्मा दापितः कोऽपि हारो न तिष्ठति। स्वाभिलाषप्रकटितं कोऽदापितं मितीरितं मि
श्रितं कर्बुरितं. ... हिमोक्तिके। ... यमुनेत्युत्प्रेक्ष्यते इति विभ्रमः। २ पुनः कीदृशं श्यामलं नीलं मृदुलं कोमलं कलेवरमंडलं
यस्य तं। पुनः कीदृशं अधिगतं परिधृतत्वेन प्राप्तं गौरं पीतं दुकूलं पट्टवस्त्रं येन तं। कमिव नीलनलिनमिव श्यामकमलमिव। कीदृशं नीलनलिनं पीतो यः परागः पुष्प
रेणुस्तस्य पटलं समूहस्तस्य यो भरोऽतिशयस्तेन वलयितं वेष्टितं मूलं यस्य तं। अत्र हरेः श्यामशरीरस्य श्यामकमलसाम्यं पीतपट्टांबरस्य च मूललग्नपीतपरागसा
म्यं। ३ पुनः कीदृशं तरलो यो दृगंचलः कटाक्षस्तस्य चलनेन मनोहरं सुंदरं यद्वदनं तेन जनितः उत्पादितो रतिरागो राधायाः सुरतेच्छा येन तं। कमिव शरदि शरत्काले स्फु

हारममलतरतारमुरसि दधतं परिरभ्य विदूरं। स्फुटतरफेनकदंबकरंबितमिव यमुनाजलपूरं। २ श्यामलमृदुलकलेवरमंडलमधिगतगौरदुकूलं। नीलनलिनमिव
पीतपरागपटलभरवलयितमूलं। ३ तरलदृगंचलचलनमनोहरवदनजनितरतिरागं। स्फुटकमलोदरखेलितखंजनयुगमिव शरदि तडागं। ४ वदनकम
लपरिशीलनमिलितमिहिरसमकुंडलशोभं। स्मितरुचिरुचिरसमुल्लसिताधरपल्लवकृतरतिलोभं। ५॥ ॥

टकमलोदरे विकसितपद्मगर्भे खेलितं क्रीडितं खंजनयुगं खंजरीटयुगलं यत्र तादृशं तडागमिव। अत्र हरेस्तस्य राधादर्शनात्संकमिताशयत्वेन शरत्कालीनखंजनयुगमिव शरदि
तडाग साम्यं। स्मितमुखस्य च विकसितपद्मसाम्यं नारकाश्यामिकोपेनत्वेन परितः। ... नयनयोः खंजरीटसाम्यं। शरत्काले अलाभस्य कमलगर्भे
खेलनं खंजनो दृष्टः ... शरत्कालीन कमलमध्यस्थखंजनोपमानेन
ध्वनितं. ... दधिपात्रधान्यकूटेषु शोभनी ... खंजरीटस्तु खंजन इत्यमरः। तत्र
... ४ पुनः कीदृशं वदनकमलस्य परिशीलनाय प्रकाशनाय यौ मिलितौ ... कुंडले ... शोभा कांतिर्यस्य तं। अत्र कुंडल
योर्मार्तंडलिखचितत्वेन सूर्यौपम्यं बोध्यं ... विकर्तनार्क ... मिहिरारुणपूषाण इत्यमरः। पुनः कीदृशं स्मितस्य ... रुचिः कांतिस्तया रुचिरं
... अधरपल्लवं ... राधायाः रतिलोभं सुरतेच्छा येन तं। ५॥

पुनः कीदृशं शशिकिरणैश्छुरितः कर्बुरितः ... जलधरस्तद्वत्सुंदरं सकुसुमाः कुसुमयुक्ताः ... केशा यस्य तं ... केशानां श्यामतया जलधरसाम्यं अत्र
... पुनः कीदृशं तिमिरे अंधकारे उदितं प्रकटितं ... निर्मलस्य मलयजतिलकस्य निवासो विन्यासो यस्य तं अत्र हरेः
श्यामपत्ने ... पुनः कीदृशं विपुलो यः पुलकभरो रोमांचा
... पुनः कीदृशं मणिगणानां मणिसमूहानां किरणसमूहेन सम
... कीदृशं सुकृतोदयस्य पुण्योदयस्य सारं सारभूतं ... श्रीजयदेवेत्यादि हे जनाः प्रणमत॥

शशिकिरणच्छुरितोदरजलधरसुंदरसकुसुमकेशं। तिमिरोदितविधुमंडलनिर्मलमलयजतिलकनिवेशं। ६ विपुलपुलकभरदंतुरितं रतिकेलिकलाभिरधीरं। मणिगण
किरणसमूहसमुज्ज्वलभूषणसुभगशरीरं। ७ श्रीजयदेवभणितविभवद्विगुणीकृतभूषणभारं। प्रणमत हृदि विनिधाय हरिं सुचिरं सुकृतोदयसारं। ८ अतिक्रम्यापांगं
... विपासंपृक्तं ... सात्मा ... सरसमाकूतसुभगं ... जातलज्जा विगम ... इति श्रीगीत
गोविंदे सानंददामोदरो नामैकादशः सर्गः ११॥ ॥

द्विगुणीकृतो भूषणभारो येन तं ... जयदेवसरस्वती ... भवद्गुणवर्णिनी ... ८ अतिक्रम्येति ...
देवीं ... क्रमतापालनात् ... वृत्तान्तं ...
जनः सखीपरिजनः ... कपटं ...
विहितं ... कथं ... कीदृशं ... पुनः कथं
... पुनः कीदृशं ...
... इति श्रीगीतगोविंदटीकायां ... विरचितायां ... एकादशः सर्गः ...

गतवतीत्यादि। हरिः प्रियां राधामुवाच। कथमिति सखीवृंदे सति तस्मिन् हे गतवति सतीति। कीदृशीं मंदत्रपाभरेति मंदः क्रोधपत्रपाभरेण लज्जासमूहेन निर्भरे हि मितो व्याप्तः स्मरः कामः तस्य वशः
नतया रुपया कूनो मिश्रमलेन स्फीतं श्वबढ्ढं मन्स्मितं तेन स्नपितो व्याप्तो बधरो यस्यास्तां। पुनः कीदृशीं सरसमनसं रसोनुरागस्तेन सहितं मनो यस्यास्तां। किं कृत्वा
वश्रमापने नवपुष्प किशलयशयने निक्षिप्तां स्थापितां निहितेन पतनां दृशौ विलोक्य विलोकनेन संभोगेच्छाधुना नये। १। किशलयेति। गीतस्यास्य विभासराग एकतालीता
लः। गीतार्थस्तु। हे राधे त्वमधुना नारायणमनुसरहे कामिनि किशलयशयने तले चरणकमलं विनिवेशं चरणपद्मार्पणं कुरु। इदं सुवेशमपि सम्यक् शुक्लादि
सुरम्यं हन्तं यदि किशलयशयने नवपद्मपल्लववैरिपराभवं नवपदपल्लवएव यो वैरी शत्रुस्तस्मात् पराभवं पराभवमनुभवतु। यद्वा इदं किशलयशयनं पराभवमनुभवतु। कीदृशं
नवपदपल्लववैरि नवपदपल्लवस्य विरोधीत्यर्थः १। करकमले त्यादि। अहं करकमलेन निजकरांबुजेन तव चरणं करोमि संवाहयनुमर्थान्। यद्वा चरणमहमिमे कृतेनुपदं

गतवति सखीवृंदे वंपाभरनिर्भरस्मरपरवशाकूतस्फीतस्मितस्नपिताधरां सरसमनसं दृष्टिं दर्शयन्सुकुन्दवपल्लवशस्तशयने निक्षिप्तां सुवक्त्रां हरिः प्रियां। १। किशलयश
यनतले कुरु कामिनि चरणनलिनविनिवेशं नवपदपल्लववैरिपराभवमिदमनुभवतु सुवेशं। १। क्षणमधुना नारायणमनुगतमनुसर राधिके। ध्रु। करकमलेन करोमि
चरणमहमागमितासि विदूरं क्षणमुपकुरु शयनोपरि मामिव नूपुरमनुगतिशूरं। २। वदनसुधानिधिगलितममृतमिव रचय वचनमनुकूलं। विरहमिवापनयामि पयोधर
रोधकमुरसि दुकूलं। ३॥ ॥

तथा च करकमलेन तव चरणयोर्मर्दनं स्पर्शमावाहनादिरूपां करोमि। कथमित्याह। आगमितेति त्वं विदूरमतिशयेनागमितासि अतीतासर्थान्तया। तथा च दूरागमनजनितं श्रममपनु
नयामीति भावः। शयनोपरिशय्यायां उपरि क्षणं नूपुरमुपकुरु नूपुरस्य परिधानेन महोर्षतापादनमेवोपकारः कीदृशं नूपुरमनुगमनिसूरं अनुगतौ नवानुसरणम् सूरं अपरो विभो
गतिस्फूर्ति तोरवं निःक्षिपत्स्फुरितमेवेति भावः। मामिव यथाहमनुगामीति नादिनोपकरोषि तथा नूपुरमुपकुर्वतीत्यर्थः २। वदनेत्यादि। हे प्रिये अनुकू
लं वचनं रचय। कीदृशं वदनमेव सुधानिधिश्चंद्रस्तस्माद्गलितं सुतं किमिव अमृतमिव। अनन्तं स्वया प्रवासयनूचास्योरसि हृदये दुकूलं पट्टवस्त्रं अपनयामि कीदृशं
पयोधरयोः रोधकं निरोधात्मकं। कमिव विरहमिव यथा त्वद्विरहोमयापनीतस्तथा दुकूलमपनयामीत्यर्थः। विरहपक्षेपयोधरयोर्...निरोधकम् ॥ ३ ॥

प्रियेत्यादि हे राधे मधुरतिमहत्तमिकुचकलशं विनिवेशयार्पय कीदृशमुनिडुरवापम् अतिदुर्लभं पुनः कीदृशं पुलकितं ... प्रियपरिरंभरभसवलितमि
वेति। प्रियपरिरंभे त्वालिंगने यो रभसः साहस्तेन वलितमिव पुलकमि अपरोपि यो हर्षयुक्तो भवति तस्य रोमांचो भवत्येवेति ध्वनिः। तेनालिंगनेन मम निजतापं कामाग्निजन्यं शोष
यताशय। ४। अधरेत्यादि हे भामिनि अधरसुधारसमधरसंबंधामृतरसमुपनय विनर दासं दासमनुगतं जीवय कीदृशं मृतमिव। अन्योपि मृतो अमृतपानेन जीवतीति ध्व
निः। मनसेहेतुः त्वयि विनिहितमनसं त्वय्यर्पितचित्तं पुनः कीदृशं त्वद्विरहरूपेणाग्निना दग्धं वपुर्यस्य तं अनएवाविलासं विलासरहितं योमनः स्यात्स निश्चेष्टोदग्धदेह
श्चस्यादिति ध्वनिः। ५। शशिमुखीत्यादि हे शशिमुखि चंद्रवदने मणिरसनागुणं मणिमुक्तं कांचीदामकलरवपक्षपातं कुरु। अनेन हंसलीलास्यं विपरीतरतमाभजस्वेति

प्रियपरिरंभणरभसवलितमिव पुलकितमतिदुरवापं मदुरसि कुचकलशं विनिवेशय शोषय मनसिजतापं ४ अधरसुधारसमुपनय भामिनि जीवय मृतमिव दा
सं त्वयि विनिहितमनसं विरहानलदग्धवपुषमविलासं ५ शशिमुखि मुखरय मणिरसनागुणमनुगुणकंठनिनादं श्रवणयुगले पिकरुतविकलेशमय
चिरादवसादं ६ मामति विफलरुषा विकलीकृतमवलोकितुमधुनेदं मीलितलज्जितमिव नयनं तव विरम विसृज रतिखेदं ७ श्रीजयदेवभणितमिद
मनुपदनिगदितमधुरिपुमोदं जनयतु रसिकजनेषु मनोरमरतिरसभावविनोदं ८ श्रीगोविंदापनमः॥ ॥ ॥ ॥

ध्वनितं कीदृशं मणिरसनागुणं अनुगुणकंठनिनादं अनुगुणः सदृशः कंठस्य कोकिलपक्षिणो नादः स्वनो यस्य तं रसनागुणानुकारिणं शब्दं कुर्वित्यर्थः अनेन शब्देन मम श्रवणयुगलेपि कोकिलपुंस्कोकिलस्य विराद्
वसादं चिरकालीनदुःखमपनयमपनायापि कीदृशोपि करुतेन कोकिलशब्देन विकलेदुःखिते ६। मामित्यादि हे राधे अवलोकितुं नवनयनं अधुना निमीलितं प्राप्नोति। किंविल
जितमिति को कीदृशं मुनि विफलरुषा निष्फलरोषेण विकलीकृतं विकलतां नीतं अधुनेदानीं विरम निष्फलरोषादित्यर्थः रतिखेदं रतेः संभोगस्य खेदं दुःखं त्वं वि
सृज ७। श्रीजयदेवेत्यादि इदं श्रीजयदेवेन भणितं कथितं रसिकजनेषु मनोरमा रतिरसभावविनोदं रतिसंभोगोपरतः शृंगाररसः भावाः संचारिसात्विकादयस्तेषां मनो
रमं विनोदं कौतुकं जनयतु। कीदृशं भणितं अनुपदं प्रतिपदं निगदितो मधुरिपोः कृष्णस्य मोदः आनंदो यत्र तादृशं ८ श्रीहरये नमः॥ ॥ ॥

श्मूह इत्यादि। जयोः राधामाधवयोः मनोको ज्ञरो नू तिनरां भोत्त नि मो मनो हरो शाभो यस्मैनादक्षः शृंगार क्रीडा विशेषवडून: विपंभावुकः श्रिमोवभूव: सकरस्मन स्माह। तस्मि
श्च तिनरां भे नि विज्रम्भे वे कर्ण्ये उलकांकुरेण रोमांचो जन्मेन श्मूहे विश्वो भूत। अथ चक्री डाकूत विल्लो किमः कीडस्त्र पेदाकून पूर्वक मभिशापमर्दकं विस्रो किनं नभ्रि
मेषाणे नृस्वं देन न श्मूहो भूत। अधरसुधापाने च अधरा मृत पाने कृ पानर्मभिः कृपा कौतुकेः श्मूहो भूत। अथ च मन्मथक पापुष्ठे मन्मथ कपापां कर्णं आयां
स्मपुष्ठे विश्रुरनेव। आनंदाधि गमेना नंद प्राप्त्या श्मूहो भूत। १। दोर्भ्यां मित्यादि। दोर्भ्यां वाहुभ्यां मर्यो द्वायपात्तं यमितो वक्षः। अथ च तयेव पयो धर भरेण गत्तन भारे
णापी डितः। अथ च मयापाणिजैर्नखैरा विद्धस्ताडितः। अथ च नपादशनैर्दंतैः त्तताधरपुटः त्ततो दष्टो धरपुटो यस्य सत्ततधरपुटः कृतः। अथ च तयाश्रोणीतटे
न नितं व विवेदाहतः आस्फालितः। अथ च तया हस्तेनानमितः कचे केशे धृत्वेत्यर्थः। ततो धरमधस्पंदेनाधरमधरस्य स्यंदेन संमोहितः एवं विशिष्टोपिकांतः का

श्मूह: पुलकांकुरेण नि विज्रम्भे वे निमे षेण चक्री डाकूत वित्तो किने धरसुधापाने कपानर्मभिः। आनंदाधिगमेन मन्मथक पापुष्ठे विपश्चिन्न भद्र डून: स्तनपोर्व
भूव तत्ति नरं भः विपंभावुकः। १। दोर्भ्यां संयमितः पयोधर भरेणापीडितः पाणिजैराविद्धो दशनैः त्ततधरपुटः श्रोणीतटे नाहतः हस्तेनानमितः कचे धर मधुस्यं
देन संमोहितः कांतः कामपितृ निमाप्नतद्दोकामस्य वामागतिः। २। काराके। निके ति संकुलरणारंभेन या लाहर्षपं कांतं जयाय किं विदु परि प्रारंभि यत्तं
प्रमान्। निस्पंदा जघनस्थली शिथिलिता दोर्वल्लिरुत्कं पितं वक्षो मीलितमत्तिपौरुषरसः स्त्रीणां कुतः सिध्यति। २। ॥२॥ ॥

नन्य निर्वत्तनीयांत्त निमायश्चापर तद्वेनो रहो कृत्वा श्वर्ये काम स्य वामागतिः विरुद्धागतिः यस्य तं धनादिकं क्रियते सैवनितं प्राप्नोति। अपूर्वं तत्राद्भुतो विपरीतं द्रामवा नि निको २४
मस्य विरुद्धेवरी तु रितिभावः २ काराके इत्यादि मसायु कामस्यां के विके पुष्प पुष्पैर्मारस्य मरणस्य चित्रे रति के लि संकुल रणारंभे रति के लि भिक्षं वना लिंगनता नावं धरू
पाणिः संकुले आनेरणारंभे कामयुद्धारंभेन या राधया साहस प्राणे साहस वडुल कांतं जयाय उपरिकांत स्योपरि किं चित्र लोको त्तरं प्रारंभि पुरुषायितमारब्धं यत्संभ्रमान्
संवेगात् तस्या राधाया जघनस्थली निस्पंदी निश्चला जाता दोर्वल्लिर्वाहु लता शिथिलिता स्थली भूता। वक्षो हृदयमुत्कंपितं अत्तिमी लितं नूडितं। ततः स्त्रीणां पौ
रुषरसः पराक्रमाभिलाषः कथं सिध्यति पिनु न सिध्य वेत्यर्थः। मारो न तो भिवनेते नि क्षिप्तः [illegible] ॥२॥

तस्यां इति एतैः कामशरैः पञ्चदशोत्ते र्नेत्रयोः शांते नि स्त्रीतैर्युतो मूर्छितं विद्रुमभूदिति अश्रुतरूपं अन्य [illegible] भित्यर्थः केः कामशरैः तस्या
अधराः पाटलेन श्वेनरक्तेन पाणि ज्ञेन नूत्वेनां कित उरः निद्राकषाये निद्राकषायिते दृशौ लोचने च निर्धौताधरशोणिमा निर्धौतिश्च वैनालिंगना दिना शालितोधरस्य
स्य शोणिमा लोहित्यं नच्च मूर्धजाः केशाश्च कीदृशा विलुलितस्त्रजः विलुलिताः के शयनक्रदवकचुंवना दिदाने नमा नाजन एवमाल्याः शिथिलाः स्रजः पुष्पमाला
येषु तादृशा कांचीदाम च मेखला स्वं दरश्लथांचलं दरमीषत् श्लथं शिथिलमंचलं वस्त्रं ग्रंथं च ४ अथेत्यादि अनंतरे राधकांतं हृष्यं मं उन वांछया निजगाद रतिक्रां
नेतुरत खिन्न चित्रमपि निर्गता वाधापी डायस्याः सा राधा पुनः कीदृशी स्वाधीन भर्तृका स्वाधीनो भर्ता यस्याः साद्यं नायिका स्वाधीनभर्तृका अत्तेवाणं यस्या रतिगुणं ३६
णाकृष्टः पतिः पार्श्वे न मुंचति विचि त्र विभ्रमा सत्ता मास्या स्वाधीनभर्तृकेति ५ तदेवगीतेन कथयति कुर्वित्यादि गीतस्यास्य रामकरी रागे यतितालः गीतार्थस्तु सु
राधा यदुनंदने निजगादोक्तवती कीदृशे क्रीडति रममाणे पुनः कीदृशे हृदयानंदने हृदयानंदजनके किं निजगादेत्याह कुर्वित्यादि हे यदुनंदन हृद्य अत्र षिशिष्टं गरागे

तस्याः पाटल पाणिजांकित मुरो निद्राकषाये दृशौ निर्धौताधरशोणिमा विलुलितस्रस्तस्रजो मूर्धजाः कांचीदाम दरश्लथांचलमिति प्रातर्निखातैर्दृशोरेभिः काम
शरैस्तदद्भुतमभूत्पत्युर्मनः कीलितं। ४। अथ कांतं रतिक्लांतमपि मंडन वांछया निजगाद निराबाधा राधा स्वाधीनभर्तृका। ५। कुरु यदुनंदन चंदन शिशिरतरेण क
रेण पयोधरे मृगमदपत्रकमत्र मनोभवमंगलकलशसहोदरे १ निजगाद सा यदुनंदने क्रीडति हृदयानंदने ध्रुव० अलिकुलगंजनमंजनकं रतिनायकशाय
कमोचने त्वदधरचुंबनलंबितकज्जलमुज्ज्वलय प्रिय लोचने २ नयनकुरंगतरंगविकाशनिरासकरे श्रुतिमंडले मनसिजपाशविलासधरे शुभवेशनिवेशय कुंडले।

तत्र पयोधरे स्तने मृगमदपत्रकं कस्तूरीपत्रावलीं कुरु केन करेण कीदृशेन करेण चंदनशिशिरतरेण चंदनादपि शीतलतरेण कीदृशे पयोधरे मनोभवस्य कामस्य योमंगलकलशस्तस्य
सहोदरे सदृशे १ अलिकुलेत्यादि हे प्रिय लोचने मे त्वदधराचुंवनेन लंबितं गलितं कज्जलं तदुज्ज्वलय पुनर्दीपय नयनयोः कज्जलं पुनर
र्पयेत्यर्थः कीदृशे लोचने रतिनायकस्य कामस्य शायकान् बाणान् करोतीत्यर्थः यतिरतिनायकशायकमोचने तत्र कीदृशं कज्जलं अलिकुलस्य भ्रमरसमूहस्य पुंजनं ति
रस्कारस्तस्य जनकं विधायकं उज्ज्वलतो दीप्ति शृंगारविशदं दुपिकाया नी निविम्बः २ नयनकुरंगेत्यादि हे शुभवेश शोभनो वेशो यस्य कारणं तस्य संबोधनं ममश्रुतिमंडले कर्णदे
शे कुंडले विनिवेशयार्पय कीदृशे श्रुतिमंडले नयनएव यो कुरंगो मृगस्तस्य यो तरंगस्तस्य यो विकाशः प्रसरणं तस्य निरासकरे निरासकारिणि नयनयोर्दैर्घ्य विधायके
कान्ति अत्युत्तमा किं यद्वा नयो र्धः स्वादित्यर्थः पुनः कीदृशे मनसिजस्य पाशो बंधनविशेषस्तस्य विलासधरे तद्वल्लाभति॥ ॥३॥ ॥ ॥५॥ ॥

भ्रमरचयमित्यादि। मम सन्मुखे तु खेलद्विरंमनो हरमलकं चूर्णकुंतलं परिकर्मय परिष्कुरु। कीदृशमलकं नर्मजनकं क्रीडाजनकं। कीदृशे मुखे विमले निर्मले। पुनः कीदृशे जितक
मले जितं निरस्तं तस्य शोभया कमलं येन तादृशे। कीदृशमलकं सुचिरं चिरादुपरि छायम्योपरि स्थितं भ्रमरचयं भ्रमरसमूहं रचयंतं स्वकांत्या भ्रमरत्वं भ्रमं जनयंतमित्यर्थः
४। हे कमलानन पद्मानने शशिकर रजनीकरे ललाटे ललितं रजनीकरार्धं दलमिव तिलकं कुरु। कीदृशं तिलकं मृगमदरसवलितं मृगमदरसेन कस्तूरीरसेन
वलितं निर्मितं। पुनः कीदृशं विहितकलंककलं विहिता कलंकस्य कला शोभा येन तादृशं। अत्र कमलानने ति विशेषणेनाननस्य कमलविरोधिन्यलिकरू
प रजनीकरे मृगमदतिलकछलेन कलंककलादानमुचितमेवेति ध्वनितं। कीदृशेऽलिकरजनीकरे विश्रमितश्रमशीकरे। विश्रमितो विश्रामं प्रापितो यः श्रमस्ते
न जनितो शीकरो बुकणः यत्र तादृशे। अत्र भूतां स्वेदविंदुनाम निशीतनया हिमकणत्वमारोप्यते। तेन चालिकस्य चंद्रत्वमिति रूपणं सांगं निर्वहतीति ध्वनितं। ५

भ्रमरचयं रचयंतमुपरि रुचिरं सुचिरं मम सन्मुखे। जितकमले विमले परिकर्मय नर्मजनकमलकं मुखे ४ मृगमदरसवलितं ललितं कुरु तिलकमलिकरजनीकरे।
विहितकलंककलं कमलानन विश्रमितश्रमशीकरे ५ मम रुचिरे चिकुरे कुरु मानद मानसजध्वजचामरे। रतिगलिते ललिते कुसुमानि शिखंडिशिखंडकडा
मरे ६ सरसघने जघने मम शंबरदारणवारणकंदरे। मणिरसनावसनाभरणानि शुभाशय वासय सुंदरे ७ श्रीजयदेववचसि जयदे हृदयं सदयं कुरु मंडने। हरिचर
णस्मरणामृतनिर्मितकलिकलुषज्वरखंडने ८॥ ॥

लारमलकं शेषं ध्वनिसमरः ५। मम रुचिरे इत्यादि हे मानद [illegible] मम रुचिरे मनोहरे चिकुरे कुसुमानि कुरु रचय। कीदृशे चिकुरे मानसजस्य कामस्य ध्वजचामरे प
ताकाचिह्नभूते चामरे। पुनः कीदृशे रतौ सुरतसमये गलिते शून्यबंधने। पुनः कीदृशे शिखंडिनां मयूराणां शिखंडकस्य पिच्छस्य डामरस्तादृशे ६ सरसघन इत्यादि हे
शुभाशय शोभन हृदय मम सुंदरे जघने मणिमयी या रसना कांचीरशना वसनं वस्त्रं आभरणान्यलंकरणानि वासय परिधापय। कीदृशे जघने सरसघने शृंगाररससहिते निविडे
पुनः कीदृशे शंबरनामानं दैत्यं दारयति शंबरदारणः कामः स एव वारणो हस्ती तस्य कंदरे। अपरोपि हस्ती कंदरायां निहितो निधुवनं कुंजरो वारणः करी मतंगः इति
गुहा कंदरो वा स्त्री अपि वासये निवसन आच्छादनं एतस्येन वा तस्य प्रयोगः ७ श्रीजयदेवेत्यादि हे देव हृदयं जयं प्रयच्छ जयदेवस्य कवेर्वचसि वाक्ये सदयं दयासहितं यथास्यादेवं हृ
दयं कुरु। कीदृशे मंडने जयदेवस्याहंकारजनके। पुनः कीदृशे हरिचरणस्मरणामृतेन निर्मितं [illegible] पापरूपज्वरस्य खंडनं नाशनं ८

श्री०गी० ३६ रचयेत्यादि कुचयोः पत्रं कस्तूरिकापत्रं रचय। कपोलयोः चित्रं चित्ररचनाविशेषं कुरु। घने जघने कांचीं [illegible] कबरीभरे केशसमूहे स्रजं माल्यं
[illegible] वलयश्रेणीं पंक्तिं पाण्योर्हस्तयोः कलय अर्पय। पदे चरणयोः नूपुरौ कुरु। इत्यनेन प्रकारेण राधया निगदितः उक्तः पीतांबरः कृष्णः प्रीतियुक्तः तथा
करोदित्यर्थः ९। यद्गांधर्वेत्यादि। हे सुधियः पंडिताः सानंदाः संतो जयदेवकवेः श्रीगीतगोविंदतस्तत्सर्वं परिशोधयंतु। तत्किमित्याह। यद्गांधर्वेत्यादि। गांधर्वकलासु गानविद्यासु
कौशलं नैपुण्यं यच्च वैष्णवं विष्णुसंबंधि पद् अनुध्यानं अनुस्मरणचिंतनं यच्च शृंगारे विवेकतत्त्वं शृंगाररसस्य यो विवेकः संभोगविप्रलंभादिरूपेण यद्विवेचनं तस्य तत्त्वं य
थार्थमपि काव्येषु कविकर्मसु कवित्वनिर्माणरूपेषु लीलायितं विलसितं तत् सर्वमित्यर्थः। कीदृशस्य जयदेवस्य कृष्णैकभावात्मनः कृष्णे एकभावस्तत्पर आत्मा मनो यस्य

रचय कुचयोः पत्रं चित्रं कुरुष्व कपोलयोर्घटय जघने कांचीमंच स्रजा कबरीभरे। कलय वलयश्रेणीं पाणौ पदे कुरु नूपुराविति निगदितः प्रीतः पीतांबरोपि तथाकरोत् ९
यद्गांधर्वकलासु कौशलमनुध्यानं च यद्वैष्णवं यच्छृंगारविवेकतत्त्वरचनाकाव्येषु लीलायितं। तत्सर्वं जयदेवपंडितकवेः कृष्णैकतानात्मनः सानंदाः परिशोधयंतु सु
धियः श्रीगीतगोविंदतः १० श्रीभोजदेवप्रभवस्य रामादेवीसुतश्रीजयदेवकस्य। पराशरादिप्रियवर्गकंठे श्रीगीतगोविंदकवित्वमस्तु ११ इति श्रीगीतगो
विंदे श्रीजयदेवकृतौ स्वाधीनभर्तृकावर्णने प्रीतपीतांबरो नाम द्वादशः सर्गः १२ समाप्तमिदं गीतगोविंदकाव्यम्॥ ॥ ॥ ॥

तस्य। नान्यत्र निरेकाग्रेकामना यथा समरः ३। अधुना पितृमातृनाम निबध्नन् आर्यपदेन सज्जनान् [illegible] श्रीभोजदेवेत्यादि एतत्काव्यविरचनद्वारा [illegible]
[illegible] तेन श्रीजयदेवेन [illegible] श्रीपतिः [illegible] ४ इति श्रीकांतभट्टविरचितायां श्री ३६
गीतगोविंदटीकायां पदभावार्थचंद्रिकानामधेयायां द्वादशः सर्गः १२॥ ॥ वेदेभिर्वाणमुनिचंद्रमिते तपस्ये मासे सिते [illegible] विनंदने च श्रीवासुदेवभजना
नुभवेन नित्यानंदेन पुस्तकमिदं लिखितं मुदा परं १ श्रीरुक्मलेखकपाठकयोः। श्रीकृष्णाय देवकीनंदनाय नमः। श्रीयशोदानंदनाय नमः। श्रीगुरवे नमः॥ ॥

वेदाहिनागशशिसम्मितेऽब्दे कार्त्तिकमासे सितेनपसि पद्दतिसौम्यघस्रे। गोविंदभक्तिरसलिप्सुजनार्थमेषा
रुक्माभिधेन च समर्पितमस्तिरस्ते॥

पाण्डुलिपिः समाप्ता

MANUSCRIPT ENDS

ختم شد